

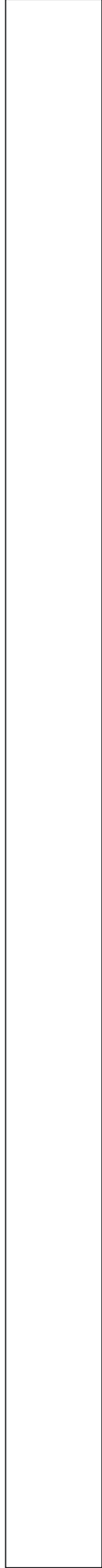
J.SH. TUXTABAYEV
D.R. ABDIKARIMOVA

XALQARO MOLIYA INSTITUTLARINING MAMLAKATIMIZ
IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDAGI ISTIQBOLLARI

J.SH. TUXTABAYEV
D.R. ABDIKARIMOVA

XALQARO MOLIYA INSTITUTLARINING MAMLAKATIMIZ IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDAGI ISTIQBOLLARI

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
VAZIRLAR MAHKAMASI HUZURIDAGI
BIZNES VA TADBIRKORLIK OLIY MAKTABI**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
BANK-MOLIYA AKADEMIYASI**

**TUXTABAYEV JAMSHID SHARAFETDINOVICH
ABDIKARIMOVA DINARA RUSTAMXANOVNA**

**XALQARO MOLIYA
INSTITUTLARINING
MAMLAKATIMIZ IQTISODIYOTINI
RIVOJLANTIRISHDAGI
ISTIQBOLLARI**

MONOGRAFIYA

Toshkent – 2025

UO‘K: 337.7

KBK 66.05

T 56

Tuxtabayev J.Sh., Abdikarimova D.R. Xalqaro moliya institutlarining mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishdagi istiqbollari. (Monografiya). - T.: "PUBLISHING HIGH FUTURE" nashriyoti, 2025. - 227 b.

Taqrizchilar:

Rasulova D.V. - O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi, “Moliya va buxgalteriya hisobi” kafedrası mudiri, i.f.d. professor.

Yakubova S.S. – O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi “Investitsiyalar va kapital bozori” kafedrası dotsenti, PhD.

Ushbu monografiyada zamonaviy jahon moliya tizimida xalqaro moliya institutlarining o‘rni, ahamiyati va rivojlanish tendensiyalari chuqur ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida xalqaro moliya institutlarining tasnifi, ularning global moliya bozorlaridagi faoliyati, kredit va grant ajratish mexanizmlari hamda xalqaro kredit resurslarining jahon iqtisodiyotiga ta’siri kompleks ravishda o‘rganilgan. Shuningdek, xalqaro moliya institutlari kredit liniyalari hisobidan investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonlari, ularning bosqichlari, hududiy va tarmoqlar kesimidagi ta’siri hamda O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishdagi o‘rni keng qamrovda tahlil qilingan. Loyihalarni amalga oshirish natijasida erishilgan iqtisodiy va ijtimoiy samaralar ilmiy jihatdan baholangan.

Monografiya yakunida xalqaro moliya institutlari orqali mamlakat iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy, konseptual taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Ushbu ilmiy ish oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari, tadqiqotchilar, magistrantlar, doktorantlar hamda moliya-iqtisod sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislar uchun mo‘ljallangan.

ISBN 978–9910-623-60-8

Monografiya O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy maktabining 2025 yil 4-декабрдаги 17-sonli bayoni bilan chop etishga tavsiya etilgan.

© Tuxtabayev J.SH., Abdikarimova D.R., 2025;
© "PUBLISHING HIGH FUTURE" nashriyoti, 2025.

KIRISH

Zamonaviy jahon iqtisodiyoti o'zining murakkabligi, dinamikasi va o'zaro bog'liqligi bilan ajralib turadi. XXI asrda globallashtirish jarayonlari, ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar, raqamli texnologiyalarning tez rivojlanishi va ekologik tahdidlar yanada kuchayib bormoqda. Shu bilan birga, dunyo moliya tizimi tobora murakkablashib, yangi xavf-xatarlar va imkoniyatlarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu o'zgarishlar fonida xalqaro moliya institutlari, ayniqsa, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF), Jahon banki, Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB), Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki (EBRD), Afrika Taraqqiyot Banki (AfDB) kabi tashkilotlar, global iqtisodiy va moliyaviy muhitda muhim rol o'ynab kelmoqda. Ularning faoliyati, o'zining qamrov doirasi va ta'sir doirasiga ko'ra, faqat moliyaviy resurslarni taqsimlash bilan cheklanib qolmaydi, balki ularning iqtisodiy islohotlar, barqaror rivojlanish, qashshoqlikni kamaytirish va ijtimoiy himoya choralari qo'shayotgan hissasi yanada ortib bormoqda. Xalqaro moliya institutlarining roli nafaqat rivojlanayotgan mamlakatlar, balki rivojlangan davlatlar uchun ham tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

So'nggi yillarda jahon moliya tizimida, ayniqsa, 2020-yilgi COVID-19 pandemiyasi, global iqtisodiy inqirozlar va iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashga qaratilgan choralarning kuchayishi, xalqaro moliya institutlarining faoliyatini yanada dolzarb qilgan. Ushbu jarayonlar, o'z navbatida, ularning rivojlanish tendensiyalarini o'zgartirishga, yangi moliyaviy va iqtisodiy qarorlarni qabul qilishga olib keldi. Xalqaro moliya institutlarining asosiy vazifalari bugungi kunda nafaqat davlatlarga moliyaviy yordam ko'rsatish, balki iqtisodiy siyosatni shakllantirishda ishtirok etish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni qo'llab-quvvatlash va dunyo bo'ylab iqtisodiy taraqqiyotni rag'batlantirishdir. Ushbu institutlarning global miqyosda faoliyat yuritayotganligi sababli, ular nafaqat o'z mamlakatlarida, balki dunyoning barcha burchaklarida iqtisodiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatib, ularning shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Global moliya tizimidagi eng katta o'zgarishlar, iqtisodiy

inqirozlar, pandemiyalar va yangi texnologiyalarni joriy etish bilan bog‘liq bo‘lib, ayniqsa, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka erishish, iqlim o‘zgarishlari bilan kurashish va global investitsiyaviy muhitni yaxshilashni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan xalqaro moliya institutlarining roli juda katta. Bu yirik tashkilotlar, o‘z navbatida, iqtisodiy inqirozlar va global krizislarga samarali va tezkor javob berish imkoniyatiga ega bo‘lishi uchun o‘zgarib borayotgan ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarni hisobga olgan holda yangi moliyaviy instrumentlarni ishlab chiqmoqda.

Bundan tashqari, xalqaro moliya institutlarining faoliyati o‘ziga xos iqtisodiy strategiyalarni, islohotlarni va davlatlararo hamkorlikni shakllantirishga yordam beradi. Ularning qarorlarining ta’siri faqat moliya sektorida emas, balki butun ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sohalarda ko‘rinadi. Har bir davlat, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlar, xalqaro moliya institutlaridan yordam olish uchun, o‘zining iqtisodiy modelini, siyosatini va rivojlanish strategiyasini ular bilan kelishib belgilaydi. Bunday hamkorlik nafaqat davlatlararo qarzlarni boshqarishda yordam beradi, balki ularning iqtisodiy o‘sishiga, infratuzilmasining rivojlanishiga, ijtimoiy sohalarda islohotlar o‘tkazishga, ekologik masalalarni hal qilishga va raqamli transformatsiyani amalga oshirishga yo‘l ochadi.

Xalqaro moliya institutlarining O‘zbekiston uchun ham ahamiyati katta. Mamlakatimiz so‘nggi yillarda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda xalqaro moliya institutlari bilan faol hamkorlik olib bormoqda. O‘zbekistonning iqtisodiy rivojlanishida bu institutlarning o‘rni beqiyosdir, chunki ular mamlakatimizga investitsiyalar jalb qilish, infratuzilma loyihalarini amalga oshirish, energetika, sog‘liqni saqlash, ta’lim va qishloq xo‘jaligi kabi sohalarda o‘z texnik ekspertizasi va moliyaviy resurslarini taqdim etmoqda. Jahon banki, ADB va EBRD orqali O‘zbekistonda moliyalashtirilayotgan yirik loyihalar mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta’minlashga, yangi ish o‘rinlarini yaratishga, aholining turmush darajasini oshirishga va davlat xizmatlarini yaxshilashga yordam bermoqda.

Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikning yana bir muhim jihati - bu O'zbekistonning xalqaro reytinglaridagi o'zgarishlardir. Jahon banki va IMF tomonidan olib borilayotgan baholashlar va tahlillar orqali mamlakat iqtisodiyoti mustahkamlanmoqda. Bu esa o'z navbatida, xorijiy investorlar uchun mamlakatimizni jozibador qiladi va kapital oqimlarini oshiradi. O'zbekistonning iqtisodiy islohotlari va ularning xalqaro moliya institutlarining ko'magi bilan amalga oshirilishi nafaqat mamlakatni, balki butun Markaziy Osiyo mintaqasini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, iqlim o'zgarishlari va yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida ham xalqaro moliya institutlarining yordamiga murojaat qilinmoqda. Xalqaro moliya institutlari tomonidan ajratilayotgan iqlim o'zgarishlariga qarshi qarorlar, energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va atrof-muhitni muhofaza qilishga yo'naltirilgan loyihalar mamlakatimizda muhim o'rin tutadi.

Mazkur mavzu dolzarbligi, ayniqsa, global iqtisodiyotdagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda, xalqaro moliya institutlarining roli va ularning rivojlanish tendensiyalarini o'rganishga katta imkoniyatlar yaratadi. Ushbu mavzu orqali zamonaviy xalqaro moliya institutlarining xalqaro va milliy miqyosda qanday strategik rol o'ynayotganini, iqtisodiy inqirozlar, raqamli transformatsiya, yashil iqtisodiyotga o'tish va iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashdagi o'rnini chuqur tahlil qilish mumkin. Shuningdek, O'zbekistonning bu jarayonlardagi ishtiroki va bu institutlarning mamlakat iqtisodiyotiga qanday ta'sir qilayotgani haqida ilmiy va amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega natijalarga erishish mumkin.

1-BOB. XALQARO MOLIYA INSTITUTLARI FAOLIYATINING NAZARIY-AMALIY AHAMIYATI

1.1. Xalqaro moliya institutlari tasnifi

XXI asr bo'sag'asida insoniyat sivilizatsiyasining rivojlanishida, mamlakatlar va xalqlarning o'zaro yaqinlashuvi tendensiyasi, planetar miqyosidagi yagona iqtisodiy va axborot makonning vujudga kelishi, hamda bilimlar va texnologik yutuqlarining intensiv almashinuv jarayonlari kuzatila boshlandi. Sanoat ishlab chiqarishi va kapitalning baynalminallashuvi, milliy xo'jaliklarning o'zaro birlariga bo'lgan ta'sirning sezilarli darajada ortishi, turli mamlakatlarda ishbilarmonlik konyunkturasi bog'liqligining darajasi ortishi – bularning barchasi jahon xo'jaligining davlatlararo tartibga solish mexanizmi shakllantirishini talab etdi.

Jahon iqtisodiyoti va xalqaro munosabatlarning institusional boshqaruv tizimini shakllantirishda, aynan xalqaro moliya institutlarining o'rnini muhim hisoblanadi. Jahon xo'jaligi ishtirokchilari birlari bilan o'zaro iqtisodiy, siyosiy, ilmiy va boshqa sohalarda uzviy bog'langan bo'lib, ular o'rtasida samarali xalqaro aloqalar olib borish uchun ham xalqaro moliya institutlari kerak bo'ladi.

Zamonaviy xalqaro iqtisodiy munosabatlarda aynan xalqaro moliya institutlari davlatlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik ko'prigi hisoblanadi, ularning tashkil etilishi esa, o'z navbatida jahon hamjamiyatining baynalminallashuvining obektiv tendensiyasi sifatida namoyon bo'ldi. Umuman olganda, sohaning mutaxassislari tomonidan xalqaro moliya tashkilotlari faoliyatiga oid qator nazariy tadqiqotlar olib borilgan. Xalqaro moliya institutlari xalqaro moliya tizimining institusional birliklari sifatida, jahon xo'jaligi aloqalarining mustahkamlanishi va mamlakatlarning xalqaro valyutakredit aloqalarining rivojlanishida poydevor bo'lib xizmat qiladi. Qolaversa, salmoqli moliyaviy resurslarga ega bo'lgan bu institutlar jahon xo'jaligidagi mintaq va mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi sharoitlariga sezilarli ta'sir o'tkazadi.

“Xalqaro moliya institutlari” atamasi to‘g‘risidagi ilmiy fikr-mulohazalar ko‘plab olimlarning ilmiy ishlarida aks ettirilgan. Jahon banki guruhining bosh texnik maslahatchisi va iqtisod fanlari doktori Bhargava Vinay xalqaro moliya institutlarini, moliyaviy yordam va professional maslahat berishiga urg‘u bergan (Bhargava Vinay. 2006). Xalqaro tadqiqotlar dasturi direktori va siyosiy fanlar professori Ian Hurd esa, konseptual va huquqiy maydonda faoliyat olib borishini ta’kidlagan (Ian Hurd, 2011).

O‘zbek olimi J.X.Ataniyazovning fikricha, ular moliya va valyuta-kredit munosabatlarini tartibga soladi (J.X. Ataniyazov, E.D. Alimardonov, 2014). Rus olimi E.F.Avdokushinning ilmiy ishlarida ma’lum masalalarni yechish uchun moliyaviy resurslarni birlashtirish ta’kidlagan (Avdokushin YE.F., Anikeyeva-Naumenko L.O., 2015). Maks Plank nomli ilmiy tadqiqotlar institutining xalqaro huquq ensiklopediyasida esa, dunyodagi mojarolarga javoban, rivojlanish va iqtisodiy hamkorlik tizimini yaratish uchun tashkil etilganiga urg‘u berilgan (Ruüdiger Wolfrum, 2012).

Shu bilan bir qatorda, xalqaro moliya institutlari turli soha masalalarini yechish maqsadida a’zo mamlakatlar kapitallarining birlashuvi orqali tashkil etiladi. Ular qatorida: jahon iqtisodiyoti muvozanati va tartibga solish maqsadida xalqaro valyuta va fond bozorlaridagi moliyaviy operatsiyalar; xalqaro savdoni qo‘llab-quvvatlash; to‘lov balansi defitsitini kamaytirish; davlatlarning mintaq va soha rivojlanish dasturlarini kreditlash hamda kichik va o‘rta biznesni rag‘batlantirish; infratuzilma, axborot texnologiyalari, transport va aloqa sohalaridagi xalqaro dasturlarni moliyalashtirish; tabiatni muhofaza qilish, fundamental ilmiy izlanishlar va sohalarni moliyalashtirish kabi maqsadlarni o‘z oldilariga qo‘yishini ta’kidlash mumkin.

Bizning fikrimizcha, xalqaro moliya institutlari – bu jahon moliyaviy-iqtisodiy munosabatlari barqarorligini ta’minlash, xalqaro valyuta-moliya munosabatlarini tartibga solish, ta’sirchan jahon xo‘jaligi subektlariga moliyaviy yordam va professional maslahat

berish maqsadida tashkil etilgan, dunyoning eng kuchli islohot o'tkazuvchi xalqaro institusional birliklar.

Rus iqtisodchi olimi A.Sidorovning fikricha, Bretton-Vuds xalqaro konferensiyasi o'zining bir qator kamchiliklariga qaramay, tom ma'noda muvaffaqiyatli natija ko'rsatgani, hamda o'zining ko'p yillik faoliyatidan so'ng ham, yangi tarixdagi eng samarador iqtisodiy forum sifatida tavsiflanadi (Sidorov A.A., 2014).

Qolaversa, S.Blekning fikricha, Bretton Vuds konferensiyasi, XX asr zamondoshlari uchun urushdan keyingi xalqaro valyuta hamkorligi doirasidagi mo'jiza sifatida talqin etilishi mumkin (Black S.W., 1991).

Nobel mukofoti laureati Djozef Yudjin Stiglits o'zining "Globalizatsiya va uning ziddiyatlari" nomli asarida xalqaro institutlarning tashkil etilishidagi g'oya va takliflar, o'zining ilk davrlarida muhim bo'lganligini, shu bilan birga, yillar mobaynida, ya'ni evolyusiya natijasida sezilarli o'zgarganligini ham ta'kidlab o'tgan. Xalqaro valyuta fondi Djon Meynard Keyns tomonidan belgilab berilgan, ya'ni aholining to'liq bandligi doirasida agressiv monetar va fiskal siyosatni kreditlashi kerakligini alohida ajratib o'tadi (Joseph E. Stiglitz., 2002).

Xalqaro valyuta fondi singari, Jahon banki (oldingi Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki) ham iqtisodiyotdagi inqirozga qarshi kredit siyosati doirasida iqtisodchi olimlar fikrlar bildirganlar. YA'ni ba'zilar, rivojlangan mamlakatlar hamda yirik biznes egalarining manfaatlarini bir tomondan yuqori himoya qilinayotgani uchun bo'lsa, ba'zilar boshqaruv tizimi va qarorlarning qabul qilinishida eskirgan yondashuvni qo'llanishi uchun olimlar tomonidan bir oz tanqid etilganligini aytib o'tish joiz (J.A Winters, J. Pincus and J. A. Winters, 2002).

AQShning Heritage Foundation nomli strategik tadqiqotlar instituti, Jahon banki tashkil etilgandan 1996 yilga qadar faoliyatini tahlil etdi. Unga asosan Jahon bankidan 25 yildan ortiq davr mobaynida kredit olgan 66 ta o'rtachadan past rivojlangan davlatlarning 37 tasida kredit olishdan oldingi davrga nisbatan iqtisodiy holati o'zgarmaganligi

yoritilgan (B. Johnson., 1996). Shu bilan bir qatorda, rus iqtisodchi olimi A.Shlepov rivojlanayotgan mamlakatlar, mintaqaviy rivojlantirish banklarini, transmilliy korporatsiyalar (TMK) manfaatlarini nisbatan ko‘proq himoya qilganliklari, hamda moliyaviy resurslarni tijorat jihatdan ishonchli bo‘lgan qabul qiluvchiga ajratishini ta’kidlab o‘tgan. Shu nuqtai nazardan, Amerikalararo taraqqiyot bankining salmoqli moliyaviy resurslari, Janubiy Amerikaning Meksika, Braziliya va Argentina kabi farovon mamlakatlarga ajratilganligi so‘zimiz dalili hisoblanadi. Qolaversa, Osiyo taraqqiyot banki esa, salmoqli kredit resurslarini Koreya Respublikasi, Filippin, Indoneziya, Tailand va Pokistonga, Afrika taraqqiyot banki - Marokash, Keniya, Kongo va Tunis kabi mamlakatlarga ajratgan (A.V.Shelepov, 2019).

Ilk xalqaro moliya institutlari, Xalqaro valyuta fondi (keyingi o‘rinlarda - XVF) hamda Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki (keyingi o‘rinlarda - XTTB), 1929-1933-yillardagi butun dunyoni larzaga keltirgan jahon iqtisodiy inqirozi (“Buyuk depressiya”) hamda 1939-1945 yillardagi Ikkinchi jahon urushining salbiy natijalari bo‘lgan jahon xo‘jaligida beqarorlik, mamlaktlar o‘rtasida turli savdo nizolari, valyuta va kredit-moliya tizimlarining nihoyatda past darajaga tushib qolishi kabi vaziyatlarga javoban, 1944 yilning 1-22 iyul kunlari Bretton-Vuds shahrida Birlashgan millatlar tashkilotining (keyingi o‘rinlarda - BMT) kredit-moliya muammolariga bag‘ishlangan konferensiyasida tashkil etilgan (Steil B., 2013).

Xalqaro moliya institutlarining tashkil etilishi negizida, jahon iqtisodiyotidagi beqaror vaziyatlarni vujudga keltiradigan muammolarni hal etish yotardi (Nurkse R, 1944). Mazkur yo‘nalishlar ingliz iqtisodchisi Djon Meynard Keyns hamda amerikalik iqtisodchi Garri Dekster Vaytlarning ishlab chiqqan rejalarida aks etardi. Ularning g‘oyalari umumiy xalqaro moliya tizimi uchun yangi institusional poydevor tashkil etish doirasida birlashsada, bir-biridan qator texnik jihatlar bilan ajralib turar edi.

Garri D.Vaytning rejasi, a'zo mamlakatlarning oltin va valyuta qiymatlari asosida shakllantiriladigan Xalqaro stabilizatsiya fondini tashkil etishni nazarda tutardi. Mazkur fondning shakllantirilgan zaxira fond mablag'larini to'lov balansidagi defitsitni kechirayotgan mamlakatlarga ajratish, valyuta operatsiyalaridagi barqarorlikni ta'minlash va tashqi savdoni rag'batlantirish uchun yo'naltirish maqsad qilingan edi. Shu bilan bir qatorda, Garri D. Vayt urushdan keyingi iqtisodiy qayta tiklanish uchun xalqaro bankni tashkil etishni taklif etgan edi (Williams J. H., 1943). Ammo Garri D.Vaytning rejasi barqaror tashqi balans defitsitini kechirayotgan mamlakatlarga avtomatik va cheksiz tarzda amerika kredit liniyalari ajratilishini nazarda tutmagan edi (Barry D. Karl, 1974).

Djon M.Keyns esa, Xalqaro kliring uyushmasini tashkil etish hamda yangi xalqaro to'lov vositasi - bankorni (inglizcha - bancor) kiritishni taklif etdi. Djon M.Keyns bankorning kursini oltinga bog'lashni, hamda boshqa milliy valyutalarning kursini esa, bankorda hisoblashni ilgari surdi. To'lov balansida defitsitni kechirayotgan a'zo mamlakatlar o'rnatilgan miqdor yoki overdraft doirasida Xalqaro kliring uyushmasidan bankorlarda mablag'larni olishlari mumkin bo'lardi. Kredit mablag'larining miqdori mamlakatlarning tashqi savdosining o'sishiga avtomatik tarzda bog'lashni taklif etgan. Shu bilan birga, turg'un kredit va debit saldolarini oldini olish maqsadida, Djon Keyns Xalqaro kliring uyushmasi hisob raqamlaridagi qoldiqlar bo'yicha foiz to'lovlari o'rnatilishini taklif etgan edi. Djon M.Keyns tomonidan ilgari surilgan barqaror to'lov balansiga ega mamlakatning to'lov balansida defitsiti mavjud mamlakatga moliyaviy yordam berish majburiyatining kiritilishi Xalqaro Bretton-Vuds konferensiyasida ko'plab noroziliklarni yuzaga keltirdi (Vander Bee German, 1994). Shunga qaramay, bankor g'oyasi maxsus qarz olish huquqlari ya'ni SDR (inglizcha - Special Drawing Rights) ko'rinishida dunyo yuzini ko'rdi. U 1969 yilda Xalqaro valyuta fondi tomonidan qo'shimcha xalqaro zaxira aktivi sifatida kiritildi (Stephany Griffith-Jones and Jenny Kimmis, 2001). Yuqorida keltirilgan Djon M.Keyns va Garri

D.Vaytning rejaları Bret ton Vuds Xalqaro konferensiyasida ko‘plab muhokamalardan so‘ng Xalqaro valyuta fondiga (inglizcha - International Monetary Fund, IMF) a‘zo mamlakatlarning tashqi savdo defitsiti muammolariga yordam berish maqsadida va Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki singari (inglizcha - International bank for reconstruction and developement, IBRD) urush oqibatlarini kamaytirish maqsadidagi kredit mablag‘larini ajratuvchi moliya institutlarini tashkil etishga kelishildi (J.M. Keynes, 2015).

Xalqaro valyuta fondi xalqaro valyuta-kredit munosabatlarini nazorat qilish va to‘lov balansida defitsit yuzaga kelgan holatda, bu fondga a‘zo mamlakatlarga moliyaviy yordam berish maqsadida tashkil etilgan edi (<https://www.imf.org/en/About/Factsheets/IMF-at-a-Glance>). Shu bilan bir qatorda, Xalqaro valyuta fondi ilk tashkil etilgan davrlarda valyuta-kredit munosabatlaridagi hisob-kitob markazi vazifasini bajarganligi alohida ta’kidlanadi (Andronova I.V., 2004). Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki bo‘lsa, suveren Yevropa mamlakatlariga urushdan keyingi qayta tiklanish uchun kredit va kafolatlar taqdim etish maqsadida tashkil etilgan edi (<https://www.worldbank.org/en/about/archives/history>).

Shuni ta’kidlash lozimki, 1956 yilda Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki bilan birga likda Jahon banki guruhini tashkil etuvchi yana bir yirik xalqaro moliya instituti - Xalqaro moliya korporatsiyasi (inglizcha - International Finance Corporation, IFC) tashkil etildi (<https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/5e70149f-6cad407a-944e-69d392079b47/IFC-History-Book-Second-Edition.pdf?MOD=AJPERES&CVID=IIwwdJi>). Faoliyat yo‘nalishi asosan rivojlanayotgan mamlakatlarning xususiy sektor qismiga qaratilgan, Xalqaro moliya korporatsiyasining mazkur davrdagi asosiy maqsadlari sirasiga kreditlar taqdim etish, aksioner kapitaliga investitsiya kiritish, moliya resurslarini mobilizatsiya qilish, kafolatlar taqdim etish, konsultativ va texnik xizmatlar ko‘rsatish kabi yo‘nalishlar kirishini ta’kidlab o‘tish joiz (https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/corp_ext_content/ifc_external

corporate site/about+ifc new). Shu bilan birga, mazkur yillarda Jahon banki guruhining a'zo mamlakatlari daromadi past mamlakatlarga uzoq muddat doirasida kredit resurslarini taqdim etadigan Agentlik tashkil etishni taklif etgandilar. Shu nuqtai nazardan, 1960 yilda Jahon bankining past daromadli mamlakatlarga yordam ko'rsatish maqsadida yana bir tashkilot - Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyasi (inglizcha - International Development Association, IDA) tashkil etildi (<http://ida.worldbank.org/about/history>).

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan Xalqaro moliya korporatsiyasi hamda Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyalarining tashkil etilishi natijasida yillar davomida ularning faoliyat olib borishi, xorijiy investitsiyalarning oqimi va hajmining oshishiga sabab bo'ldi. Shu nuqtai nazardan, investorlar hamda investitsiyalarni qabul qiluvchi tomon o'rtasidagi muammolarni hal etuvchi institutning tashkil etilishi mazkur davrning talabi hisoblanar edi. Mazkur muammolarni hal etish uchun, 1966 yilda Jahon Banki guruhining yana bir a'zosi - Investitsion kelishmovchiliklarni tartibga solish xalqaro markazi (inglizcha - International Center for Settlement of Investment Disputes, ICSID) tashkil etildi. Investitsion kelishmovchiliklarni tartibga solish xalqaro markazining asosiy maqsadlari sifatida rivojlanayotgan mamlakatlar uchun investitsiyalar jalb etishda yordam berish va chet el investorlari hamda hukumatlar o'rtasidagi nizolarning arbitraj yechimi borasida vositachilik xizmatlarini taqdim etishdan iborat hisoblanadi (<https://icsid.worldbank.org/en/Pages/about/default.aspx>).

1988 yilda rivojlanayotgan mamlakatlar transchegaraviy investitsiyalarini qo'llab quvvatlash, investorlar va qarz beruvchilarga kafolatlar (inglizcha - Guarantee) taqdim etish maqsadida Jahon banki guruhining so'nggi instituti - Investitsiyalarni har tomonlama kafolatlovchi agentlik (inglizcha - Multilateral Investment Guarantee Agency, MIGA) tashkil etildi (<https://www.miga.org/history>). Shu bilan bir qatorda, Jahon banki guruhi bilan bir davrda xalqaro moliyaviy tashkilotlari zamonaviy tizimining yana bir darajasi – mintaqaviy taraqqiyot banklari shakllandi. 1966 yilda Osiyo xarakteriga ega

bo'lgan va dunyoning eng qashshoq mintaqalarida iqtisodiy rivojlanish va hamkorlikka ko'maklashish maqsadida, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Osiyo va Tinch okeani mamlakatlari uchun Iqtisodiy va sotsial komissiyasi tashabbusi bilan Osiyo taraqqiyot banki (inglizcha - Asian Development bank, ADB) tashkil etildi. Tashkil etilishning dastlabgi davrlarida Osiyo taraqqiyot banki o'z yordamining asosiy qismini oziq-ovqat ishlab chiqarish hamda qishloq hududlarini rivojlantirish uchun qaratgan edi (<https://www.adb.org/about/history>).

1975 yilda Islom huquqi, ya'ni Shariat qonunlari asosida a'zo mamlakatlar va musulmon jamoalarning iqtisodiy rivojlanishi va ijtimoiy taraqqiyotini qo'llab-quvvatlash maqsadida yana bir moliya instituti - Islom taraqqiyot banki (inglizcha - Islamic Development bank, IDB) faoliyatini boshladi (<https://www.isdb.org/who-we-are>).

1994 yilda Islom konferensiyasi tashkilotiga a'zo mamlakatlari o'rtasida savdo operatsiyalari va investitsiyalar oqimini kengaytirish maqsadida yana bir muassasa - Eksport kreditlari va investitsiyalarni sug'urtalovchi islom korporatsiyasi (inglizcha - Islamic Corporation for the Insurance and Export Credit, ICIEC) faoliyatini boshladi (<https://iciec.isdb.org/about>).

1999 yilda xususiy sektor loyihalarini moliyalashtirish, raqobat va tadbirkorlikni rivojlantirish, hukumatlar va xususiy kompaniyalarga maslahat xizmatlarini ko'rsatish hamda xorijiy investitsiyalarni rag'batlantirish maqsadida yana bir moliyaviy institut - Xususiy sektorni rivojlantiruvchi islom korporatsiyasi (inglizcha - Islamic Corporation for the Development of the Private Sector, ICD) ham tashkil etilgani muhim ahamiyat kasb etadi (<https://icd-ps.org/en/about-icd-2>). Shu bilan bir qatorda, a'zo mamlakatlarning iqtisodiy ahvolini va turmush tarzini yaxshilash, hamda Islom taraqqiyot bankining a'zo davlatlari doirasida o'zaro savdoni rivojlantirish va rag'batlantirish maqsadida 2005 yilda Xalqaro islom savdo va moliya korporatsiyasini (inglizcha - International Islamic Trade Finance Corporation, ITFC) tashkil etish bo'yicha qarorlar qabul

qilindi va u 2008 yilda o'z faoliyatini boshladi (<http://www.itfc-idb.org/en/content/what-itfc>).

Shunday qilib, XX asr o'rtalaridan XXI asr ostonasigacha bo'lgan davr oralig'ida, xalqaro moliya munosabatlari tizimi, o'z mintaqalarida rivojlantirish loyihalarini uzoq muddatli moliyalashtirish, mintaqaviy hamkorlikni rag'batlantirish, mintaqaviy xususiyatlarni inobatga olgan holda taraqqiyot strategiyalarini ishlab chiqish kabi maqsadlarni jam etuvchi bir qator mintaqaviy taraqqiyot institutlari bilan boyidi.

Xalqaro moliya institutlari tarixiy faoliyati davomida ko'plab o'zgarishlar va islohotlarni boshdan kechirgani bizga ma'lum. Ular qatorida, moliyaviy va iqtisodiy inqirozni boshdan kechirayotgan mamlakatlar uchun Xalqaro valyuta fondi va Jahon banki tomonidan ma'qullangan makroiqtisodiy siyosat turi, ya'ni Vashington konsensusini va undan keyingi takomillashtirilgan Post-Vashington konsensuslarini alohida ta'kidlash kerak.

Vashington konsensusi XX asr oxirlarida Lotin Amerikasi mamlakatlari inqiroziga qarshi ishlab chiqilgan 10 ta yo'nalishni o'zida jam etgan iqtisodiy siyosat hisoblanadi. Uning nazariy asosi 1989 yilda ingliz iqtisodchisi Djon Vilyamson tomonidan ishlab chiqilgan edi (Rodrik, D. 2006). Unda, Djon Vilyamson tomonidan ishlab chiqilgan Vashington konsensusi deb nom olgan islohotlar hamda undan keyingi qayta takomillashtirilgan Post-Vashington konsensuslarining asosiy yo'nalishlari keltirilgan. Post Vashington konsensusi qabul qilingan Vashington konsensusi yo'nalishlarini o'z ichiga oladi, hamda takomillashtirilgan yangi makroiqtisodiy takliflarni o'zida jam etadi (Williamson J., 1990).

Djozef Yudjin Stiglits Vashington konsensusini Lotin Amerikadagi inqirozni oldini olishga ma'lum darajada yordam berganini aytib o'tadi. Shu bilan bir qatorda, uni qabul qilgan mamlakatlarda mas'uliyatsiz kredit-moliya siyosatini amalga oshirilishi inflyatsiya sur'atlarini nazoratdan chiqib ketishiga sababchi bo'lishini ta'kidlaydi. Mazkur makroiqtisodiy strategiya mamlakatlarning barqaror o'sishi, hamda mamlakatlar resurslarini

oqilona taqsimlanishini o'z oldiga maqsad qilib belgilamaganligini keltirib o'tadi. Qolaversa, Vashington konsensusining asosini tashkil etuvchi, ya'ni xususiylashtirish va ochiqlik siyosatining jadallashuvi, unga tayyor bo'lmagan mamlakatlar uchun achinarli holatlarni yuzaga keltirishini ham alohida ajratib ko'rsatadi.

Vashington konsensusi 79 mamlakatlarning sezilarli risklarga olib kelgan, yangi Post-Vashington konsensusi deb nomlanuvchi yo'nalishlarni ishlab chiqishga sababchi bo'lgan. Mazkur yangi yo'nalish va takliflarning ishlab chiqilishi ham aynan Djozef Stiglitsning xizmatlari hisoblanadi.

Xalqaro moliya institutlari o'z faoliyalari davomida ko'plab tanqidlarga uchradilar. XX asr oxiri va XXI asr boshlarida yuqorida keltirib o'tilgan xalqaro moliya institutlarining faoliyati, xalqaro moliya munosabatlari tizimini isloh etish doirasidagi savollar muhokamasi uchun yangi to'liqinni yaratganini ham ta'kidlash joiz. Bizni qiziqtirgan masala - bu 2008 yildan keyin, ya'ni jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozidan keyin xalqaro moliya institutlari qanday faoliyat yuritganligidir. Quyida xalqaro moliya tizimida qanday tub o'zgarishlar yuz bergani, ya'ni xalqaro moliya institutlarining zamonaviy davr islohotlari tahlil etiladi.

2008 yilda boshlangan jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi davrida Xalqaro moliya institutlarining faoliyati doirasidagi muam molar yuzaga chiqa boshladi. Xalqaro valyuta fondi sobiq rahbari Dominik Stross-Kan o'zining nutqida iqtisodiy inqiroz quyidagi uchta - rivojlangan mamlakatlardagi nazorat va tartibga solishda, moliya institutlar risklarni boshqaruvida va bozor intizomidagi mexanizm lar faoliyatidagi muvaffaqiyatsizliklar nati jasida yuzaga kelganini ta'kidlagan edi (<https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sp040411>).

Xalqaro moliya institutlari o'zlarining zim malariga qo'yilgan vazifalarini yana bajara olmaganliklari ayon bo'ldi. Bu borada iqtisodchi olimlar Xalqaro valyuta fondi va Jahon banki singari valyuta-moliya tashkilotlari, hamda xususiy institusional investorlarning fao liyati

birinchilardan bo'lib qayta isloh etilishi kerakligini alohida belgilashgan (Xmiz O.V, 2010).

Shuni ta'kidlash joizki, hech bir xalqaro moliya instituti faoliyati davomida jahon iqtisodiyoti moliya tizimida "yangi arxitektura" tashkil etish yuzasidan tashabbus qilmayotganini, aynan jahon moliya-iqtisodiy inqirozi davridagi vaziyatlar ochiq ko'rsatib berdi. Shu nuqtai nazardan ham, yangi takliflar ishlab chiqish tashabbusi rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning "Yigirmatalik guruhi" (inglizcha - Group twenty, G20) nomini olgan munozara maydonchasi tomon siljidi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda shuni xulosa qilib aytish mumkinki, xalqaro moliya institutlarining faoliyat ko'lami so'ngi yillarda, ayniqsa, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi ta'sirida yanada kengayib, ularning xalqaro munosabatlarda hamda davlatlarning moliyaviy siyosatiga ta'sir ko'rsatishdagi o'rni kengayib bormoqda. Jahon iqtisodiyotida xalqaro moliya institutlari dunyo ahamiyatiga ega bo'lgan muhim subektlar qatoriga aylanib bormoqda. Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan shuni ko'rishimiz mumkinki, iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlash uchun faqatgina mavjud ichki resurslardan emas, balki xalqaro moliya institutlari resurslaridan foydalanish ham asosiy omillardan hisoblanadi.

Shunday ekan, xalqaro moliya institutlari ning asosiy mohiyati sifatida - dunyo mamlaktlariga moliyaviy va malakaviy yordam berish; jahon iqtisodiyoti muvozanatini saqlash va uni tartibga solish; xalqaro valyuta va fond bozorlaridagi moliyaviy operatsiyalarni tartibga solish; xalqaro savdoni qo'llab-quvvatlash; to'lov balansi defitsitini kamaytirish; davlat larning mintqa va soha rivojlanish dastur larini kreditlash; kichik va o'rta biznesni rag'batlantirish; infratuzilma, axborot texnologiyalari, transport, aloqa va boshqa turli sohalardagi xalqaro dasturlarni moliyalash tirish; tabiatni muhofaza qilish; fundamen tal ilmiy izlanishlar va sohalarni moliya lashtirish kabi vazifalar yotishini ham yuqori o'rinlarda keltirib o'tdik.

Mazkur tahlilimizda xalqaro moliya institutlari faoliyatining zamonaviy xususiyatlariga ham alohida e'tibor berildi. Ular qatoriga -

xalqaro moliya insitutlarining paydo bo'lish tarixi; Djon M.Keynsning xalqaro moliya institutini tashkil etishdagi xizmatlari; qolaversa, xalqaro moliya institutlarining ilk ko'rinishidagi Xalqaro taraqqiyot va tikla nish banki hamda Xalqaro valyuta fondlarining tashkil etilishi; mintaqaviy banklarning tash kil etilishi (Osiyo taraqqiyot banki va Islom taraqqiyot banki) hamda ularning maqsad va vazi falari, qolaversa, xalqaro moliya tizimi arxi tekurasidagi tub islohotlar kiradi.

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida global va mintaqaviy moliyaviy institutlar puxta o'ylab ishlab chiqilgan, iqtisodiy-moliyaviy, huquqiy-meyoriy mexanizmlar majmui asosida turli mahalliy va xorijiy moliya institutlarining ma'lum bir joyda moddiy-iqtisodiy manfaat yuzasidan to'planishini ta'minlaydi. Natijada mamlakat moliya bozoridagi aktivlar va ko'rsatiluvchi xizmatlar turini ko'paytiradi, innovatsion mahsulotlar bilan takomillashgan, iqtisodiy mustahkam, murakkab infratuzilmani yuzaga keltiradi. Moliyaviy institutlarning bir joyga to'planishi yoki akkumulyatsiyasi hisobiga shakllangan moliya bozoridagi kuchli raqobat ular ko'rsatadigan xizmatlarning iste'molchilar talabi asosida son va sifat jihatdan oshishiga olib keladi.

Ayni paytda, hukumatimiz tomonidan jahon bozorida teng raqobatlasha oladigan va keyingi bosqichda iqtisodiy o'sishning, iqtisodiyotni yanada modernizatsiya va diversifikatsiya qilishning lokomotiviga aylanishi mumkin bo'lgan tarmoq va korxonalarni jadal rivojlantirishga alohida e'tibor berilmoqda (Karimov I.A., 2015). Shuningdek, Jahon bankining "Biznes yuritish" deb nomlangan ma'ruzasida e'lon qilinayotgan bizning biznes yuritish bo'yicha ko'rsatkichlarimizni yaxshilash, rivojlangan infratuzilmani tashkil etish iqtisodiyotimizni tarkibiy jihatdan o'zgartirishning eng ustuvor vazifalari sifatida belgilangan. Bu esa, o'z navbatida, jahonda iqtisodiyoti tez sur'atlarda o'sib borayotgan, global moliyaviy institutlar taraqqiy etgan mamlakatlar tajribalarini o'rganib, ularni o'zimizga moslashtirib, mamlakatimiz moliya bozorini rivojlantirish yo'lida foydalanish zaruratini ko'rsatadi.

Jahon iqtisodiyotida moliya institutining rivojlanish

xususiyatlarini o'z ilmiy ishlarida tadqiq etgan bir qator iqtisodchi olimlar global, xalqaro, mintaqaviy va mahalliy moliyaviy institutlarning o'ziga xos jihatlarini yoritishga harakat qilganlar.

L.N. Krasavinaning fikricha, jahon moliyaviy institutlari bu xalqaro moliyaviy oqimlar va yirik hajmdagi operatsiyalarning nisbatan foydali bo'lgan sohalar bo'yicha taqsimoti natijasida ma'lum bir joyda to'planishi, yoki marzkazlashuvini anglatadi. Tarixan, ular milliy bozorlar negizida, keyinchalik jahonning valyuta, kredit, fond va oltin bozorlari asosida paydo bo'lgan. Shuning uchun, jahon moliyaviy institutlari tarkibida moliya bozorining barcha institutlari joylashgan (L.N. Krasavinoy, 2005).

A.N. Azriliyan xalqaro moliyaviy institutlar – xalqaro ssuda kapitallari bozorining markazlari deb ta'rif beradi (A.N. Azriliyana, 2007). Uning lug'atida, birinchi navbatda Nyu-York, Tokio, London, Parij, Frankfurt, Syurix, Lyuksemburg, rivojlanayotgan mamlakatlarda Gonkong, Singapur, Bahrayn va boshqalar xalqaro moliyaviy institutlar sifatida qayd etiladi. Banklar va boshqa moliya- kredit institutlarining yuqori konsentratsiyalashuvi, kompyuter texnologiyalariga asoslangan kuchli aloqa tizimi bunday markazlarining o'ziga xos xususiyati hisoblanadi. Lug'atda moliyaviy institutlarning ixtisoslashuvi kuchayib borayotganligi ko'rsatilgan. Masalan, Parij, Frankfurt, Syurix obligatsiya shaklidagi qarzlar savdosi va aksiyalar bilan bitimlarga, Gonkong va Singapur qisqa muddati banklararo kreditlar bozoriga, Bahrayn neft- dollar¹ operatsiyalarini o'tkazishga ixtisoslashmoqda.

A.V. Novikov va I.Y. Novikova moliyaviy institutlar tushunchasini aniqlashda uch xil yondashuvga asoslangan (Novikov A.V., Novikova I.Y, 2010). Birinchidan, funksional jihatdan moliyaviy institutlar moliyaviy va maslahat xizmatlarining majmuidir. Ikkinchidan, institusional nuqtai nazardan ular moliyaviy operatsiyalarni amalga oshiruvchi moliyaviy institutlar tizimi hisoblanadi. Uchinchidan, moliyaviy institutlar geosiyosiy jihatdan moliya bozori ishtirokchilariga sifatli xizmat ko'rsatish, moliyaviy resurslarni jalb etish va qayta taqsimlashga imkon beruvchi infratuzulmaga ega global shaharlardir.

Uchinchi yondashuv L.N.Krasavinaning xalqaro moliyaviy institutlar to'g'risidagi tushunchasini yanada aniqlashtirishga imkon beradi.

V.V. Klimachev xam o'z ilmiy tadqiqotlari natijasida xalqaro moliyaviy institutlar tushunchasiga o'z ta'rifini bergan. Unga ko'ra, xalqaro moliyaviy institutlar – bu valyuta kurslari, foiz stavkasi va boshqa iqtisodiy-moliyaviy mexanizmlar bilan banklar, fondlar orqali global moliya-kredit operatsiyalarini legallashtirish vositasida global renta²ni undirish markazlaridir deyilgan (Klimachev V.V., 2011). U, xalqaro moliyaviy institutlar rivojlangan mamlakatlar va xalqaro moliya institutlari bilan birgalikda jahon moliyaviy arxitekturasini qayta qurish, isloh qilish va mustahkamlash bo'yicha uzoq muddatga mo'ljallangan strategiyani ishlab chiqish, uni amaliyotga joriy etishda muhim rol o'ynaydi deb A.A. Saxarovning xalqaro moliyaviy institutlarga doir qarashlarini boyitgan.

V.S. Utkinning fikricha, hozirgi kunda moliyaviy institutlar xalqaro sanalishi uchun kamida quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi kerak (Utkin V.S., 2012).

Birinchidan, markaz joylashgan mamlakat iqtisodiyoti jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashgan bo'lishi, unda barqaror valyuta asosida doimiy iqtisodiy o'sish ta'minlanishi va samarali moliyaviy siyosat yuritilishi lozim.

Ikkinchidan, markazda moliyaviy operatsiyalar va investitsiyalarga to'sqinlik qilmaydigan, mablag'larni samarali taqsimlash imkonini beruvchi liberal soliq va huquq tizimi amal qilishi kerak.

Uchinchidan, moliyaviy institutda bank, birja va sug'urta tizimini o'z ichiga olgan, samarali nazorat yuritiladigan, rivojlangan moliyaviy infratuzilma mavjud bo'lishi zarur.

Endi o'zbek olimlarining xalqaro moliyaviy institutlar tushunchasini aniqlashtirishga nisbatan qarashlarini ko'rib chiqamiz.

B. Erkayev va G. Karimova, xalqaro moliya markazlarini ssuda kapitali bozorining xalqaro markazlaridir deb e'tirof etgan holda A.N. Azriliyan fikrlarini to'liq tasdiqlaydilar (Erkayev B., Karimova G.,

1997).

N. Karimov hozirgi davrda xalqaro fond birjalari xorijiy investitsiyalarni jalb etish va moliyalashtirishning asosiy markazlariga aylanganini o'z ilmiy tadqiqotlarida ta'kidlagan. Lekin shu bilan birga, xalqaro fond birjalaridagi moliyaviy operatsiyalarning umumiy hajmida rivojlanayotgan mamlakatlarning salmog'i pastligicha qolayotgani, ularda rivojlangan davlatlar emitentlarining depozitar tilxatlari orqali o'z xalqaro fond birjalaridagi faoliyatini kuchaytirish imkoniyati mavjudligini ko'rsatgan (N.G'.Karimov., 2007).

Globallashuv jarayonlarining chuqurlashishi natijasida xalqaro valyuta bozorlaridagi operatsiyalar hajmi oshadi – deb ta'kidlaydi N. Jumayev va o'z fikrini quyidagicha davom ettiradi. O'tmishda qat'iy tartibga solinadigan mahalliy moliya tizimi tomonidan ko'rsatiluvchi xizmatlar, ayni paytda, yanada ochiq va raqobatbardosh global tizimlar tomonidan ko'rsatilmoqda. Global moliya bozorlari dunyosida AQSH Federal Rezervining Federal Ochiq bozor qo'mitasi (FOBQ) sessiyasida butun moliya bozorining nigohi qo'mita raisiga qaratiladi deyilsa, hech kim ajablanmaydi. Vashingtonda FOBQ tomonidan chiqarilgan qaror Nyu-Yorkdagi investorlar, shuningdek London, Tokio, Rio-de-Janeyro, Shanxaydagi investorlar uchun ham birdek muhimdir. FOBQ qarorlari nafaqat AQSH iqtisodiyotiga, balki moliya bozorlari orqali butun global iqtisodiyotga ta'sir etadi (N.X.Jumayev., 2007). Mazkur fikrlar negizida AQShning xalqaro moliyaviy institut sifatida global moliya bozoridagi o'rni va ahamiyati namoyon bo'ladi.

London, Nyu-York, Tokio va Singapur bitimlar hajmi bo'yicha pasayib borish tartibiga ko'ra valyuta savdosining asosiy markazlari hisoblanadi – deb ta'kidlangan A.V. Vahobov va T.S. Rasulov ilmiy ishlarida. Ularning fikricha, London muhim moliyaviy markaz sifatida butun bozorning uchdan bir qismini egallaydi, katta markazlar, shuningdek, boshqa mamlakatlarda ham joylashgan, masalan Germaniyada, Shveysariyada, Gonkong (Syangan)da va Fransiyada (Vahobov A.V., Rasulov T.S., 2013).

Yuqoridagi tahlillar natijasiga ko'ra, mamlakatimiz iqtisodchi

olimlarining ilmiy izlanishlarida xalqaro moliyaviy institutlar tushunchasiga to'liq, bugungi kun talabiga javob beruvchi ta'rif ishlab chiqilmagan.

Fikrimizcha, moliyaviy institutlar shunday siyosiy barqaror, qulay iqtisodiy geografik hududlarki, ularga quyidagi xususiyatlar xos bo'ladi.

Birinchidan, moliya bozoridagi talabni yuzaga keltiruvchi kapitalni bir joyda jamlash.

Ikkinchidan, moliya bozoridagi vositachilar tomonidan taqdim etiladigan xizmatlar, ya'ni taklifining eng samarali mexanizmi va usullarini o'zida namoyon etgan moliyaviy (investor mablag'larini taqsimlovchi) vositalar majmuini yaratish.

Uchinchidan, moliyaviy kapital harakati yo'nalishini o'zgartirish va uning ustidan nazoratni amalga oshirish, natijada moliya tizimini isloh qilish imkoniga ega bo'lish.

To'rtinchidan, unda eng zamonaviy axborot texnologiyalari asosida jihozlangan samarali moliyaviy infratuzilma mavjudligi.

Shuningdek, bizningcha, xalqaro moliyaviy institutlar milliy moliyaviy institutlardan quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

- moliya bozorning xorijiy ishtirokchilar uchun mo'ljallanganligi va xalqaro miqyosda ochiqligi, xalqaro aloqalar erkinligi;

- markazda xorijiy moliya muassasalari, vositachilar, investorlar yetakchiligi bo'is, xalqaro moliyaviy kapital harakatini yuzaga keltirishi, pirovardida jahon moliya tizimini isloh qilish imkoniga ega bo'lishi;

- jahon miqyosidagi intellektual salohiyatdan foydalangan holda markaz moliya bozorining innovatsion taraqqiyotini ta'minlashi va h.k.

Tadqiqotlarimizga ko'ra, moliyaviy institutlar o'z xususiyatlariga ko'ra nazariya va amaliyotda turlicha tasniflangan.

G. Trift, ularni global (Nyu-York, London, Tokio), zonali (Singapur, Gonkong, Parij, Los-Anjeles) va mintaqaviy (Sidney, Chikago, San- Fransisko, Dallas, Mayami, Gonolulu) turlarga ajratgan (Thrift N., 1989).

L.N. Fedyakina ikki, ya'ni Nyu-York va London shartlari asosida faoliyat yurituvchi xalqaro moliyaviy institutlarni ajratib ko'rsatadi.

Nyu-York shartlari asosida ishlaydigan yevrovalyuta markazlarida xalqaro moliya bozori ishtirokchilari uchun maxsus hisob-kitoblar tizimi joriy etilgan bo'lib, ular ichki hisob-kitob operatsiyalaridan ajratilgan va ichki moliya bozoriga tegishli cheklovlardan holi hisoblanadi. London, Gonkong va boshqa shaharlarda joylashgan, London shartlari asosida ishlovchi yevrovalyuta markazlarida esa, rezidentlar va norezidentlarning moliyaviy operatsiyalar bo'yicha bitimlar tuzishiga cheklovlar mavjud emas.

Umumiy qilib aytganda, jahonda moliyaviy institutlar mohiyati to'g'risida turli nazariy qarashlar mavjud, ular turli mezonlar asosida tavsiflanadi, mamlakatimizda xalqaro moliyaviy institutlar shakllanishi uchun shart- sharoitlar yaratish milliy moliya bozorining barqaror va zamonaviy bozor mexanizmlari asosida rivojlanishini ta'minlaydi.

Jahon iqtisodiyotida xalqaro moliyaviy tashkilotlar (XMT) dunyo ahamiyatiga ega bo'lgan muhim subektlar qatoriga kiradi. Yuqori o'rinda Xalqaro valyuta fondi (XVF), Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki tashkilotlari turadi. Bundan tashqari, o'z firmalariga ega bo'lgan Xalqaro moliya korporatsiyasi (XMK) va Xalqaro rivojlanish assotsiatsiyasi (XRA), Jahon banki (JB) yoki Butunjahon banki tashkilotlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. 1944 yilda XVF va XB muvofiqlashtiruvchi valyuta ko'rinishiga aylandi. Ushbu banklarning faoliyati ba'zi bir jihatlari bilan o'zaro bog'liqdir. Xalqaro valyuta fondi xalqaro savdo sohasidagi turli cheklanishlarni bartaraf etib moliyaviy yordam ko'rsatadi. 80- 90- yillarda XVF yirik moliyaviy markazga aylandi. Uning faoliyatida asosiy o'rinni xo'jalik tarmoqlarining iqtisodiy rivojlanishi va qayta qurilishiga kreditlar berishdir. Valyuta fondi o'z kreditlarini asosan iqtisodiy rivojlanish dasturlariga ajratadi. Iqtisodiy rivojlanishni moliyaviy ta'minlash fondi esa uni xalqaro pog'onaga ko'tardi, natijada Valyuta fondi sifatida rivojlanayotgan mamlakatlarga yordamini ko'rsata boshladi. Rivojlangan kapitalistik davlatlar esa XVFDan foydalanmaydilar.

Jahon banki – jahon xo'jaligi sifatida tan olinib, yirik investitsiya siyosati yuritadi. Ushbu bank XX-XXI asrlar bo'sag'asida

rivojlanayotgan mamlakatlarga, shuningdek iqtisodiy tanglikka uchragan davlatlarga loyihalarning umumiy narxidan 30 %ini tashkil etadi. Jahon banki o'zining yarim asrlik faoliyati davomida 300 mlrd. AQSH doll.i miqdoridagi kredit ajratgan. Jahon bankining shohobchalari ham alohida vazifalarni bajarishga yo'naltirilgan. Xalqaro moliyaviy korporatsiyalar rivojlanayotgan mamlakatlarning xususiy sektori rivojlanishiga yordam bersa, xalqaro rivojlantirish assotsiatsiyalari esa qashshoq mamlakatlarga zaruriy yordam ko'rsatadi.

Xalqaro toifadagi muammolarni hal qilishda milliy diplomatiyaning kuchi yetarsiz holga kelgach, davlatlar ushbu yo'nalishdagi muammolarni hal qilishning munosib uslublarini izlay boshladilar.

Jahon urishidan so'ng xalqaro moliyaviy tashkilotlar o'sib borishini yaqqol kuzatish mumkin. Bu holat global muammolarni faqat global muhitda yechish kerakligini yana bir bor isbotladi.

Xalqaro iqtisodiy munosabatlar murakkab iqtisodiy mexanizm sifatida bir tomondan bozorga xos o'z-o'zini boshqarish qobiliyatiga ega bo'lsa (XIMning moddiy asosi hali ham jahon bozori hisoblanadi), ikkinchi tomondan, ayniqsa XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, alohida mamlakatlar va hududlar o'rtasida o'zaro aloqalarni osonlashtiruvchi davlatlararo tuzilmalarni yaratishni talab etadi. Ayni paytda shuni qayd etib o'tish kerakki, birinchi (1914-1918 yillar) va ikkinchi (1939-1945 yillar) jahon urushlari orasida xalqaro tashkilotlarni gurkirab vujudga kelish jarayoni (shu davrd Xalqaro mehnat tashkiloti, o'zining «Inkoterm» kabi tijoriy hujjatlari bilan taniqli bo'lgan Xalqaro savdo palatasi, Xalqaro hisob-kitoblar banki tashkil etilgan) va ayniqsa 40-yillarda ikkita to'qnashuvni boshidan kechirgan davlatlar tarixidagi favqulotda holatlar va 1929-1932 yillardagi chuqur iqtisodiy tanazzul bilan bog'liq. Xalqaro moliyaviy tashkilotlarning vujudga kelishining ikkinchi «to'lqini» va harakatdagi faoliyatining faollashuvi ikkinchi jahon urushidan so'ng mustamlakachilik tizimining parchalanishi hamda

60-70 yillardagi iqtisodiy chayqalishlar bilan bog'liqdir. Va nihoyat,

80-yillarning boshlarida xalqaro moliyaviy tashkilotlar faoliyatida uchinchi bosqichning boshlanganligini ko'rishimiz mumkin. Bunga sabab sifatida totalitar tizimlarning (cobiq SSSRni) inqirozga uchrashi va yangi ming yillik ostonasida insoniyatning global muammolarini keskin kuchayishi kabilarni ko'rsatish mumkin. Jahonining ko'plab mamlakatlarining hukumat organlari zamonaviy xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi muammolarni mustaqil hal eta olmadilar va natijada ular qayd etib o'tilgan muammolarni hal etishda birgalashib harakat qilish usullarini ishlab chiqara boshladilar. Hozirgi kunda jahon iqtisodiyotida iqtisodiy gullab-yashnash va jahon xalqlari farovonligini ta'minlash masalasi bilan shug'ullanvchi minglab xalqaro tashkilotlar hisobga olingan.

Xalqaro moliyaviy tashkilotlarning shakllanishida muhim o'rin tutgan quyidagi omillarni keltirishimiz mumkin:

1. Insonlar hayotining bir biriga bog'likligining yanada o'sishi;
2. Sanoat revolyusiyasi va ilmiy yutuqlar insonlarni bir-biridan ajratib turgan masofalarni qisqartirishi va xalqaro munosabat va hamkorlikni kengaytirishi;
3. Savdo, valyuta- moliya munosabatlari, kapital bozori umuman iqtisodiy o'sish;
4. Davlatlarning barcha sohada bir – birlariga bog'liqligining o'sishi;
5. Duyodagi umumiy resurslardan oqilona foydalanishning zarurligini chuqurroq anglash.

Davlatning xalqaro moliyaviy tashkilotlarga a'zo bo'lishi uning har tomonlama rivojlanish imkoniyatlarini oshiradi. Chunki xalqaro moliyaviy tashkilotlarga a'zo bo'lish, uning boshqa a'zo davlatlari bilan ham keng hamkorlikni yo'lga qo'yishni ta'minlaydi.

1-jadval**Xalqaro moliyaviy tashkilotlarning tashkil qilingan sanalari¹**

Tashkil etilgan yili	Xalqaro moliyaviy tashkilotlarning nomi
1919 yil	Xalqaro savdo palatasi (MOT)
1930 yil	Xalqaro hisob – kitob banki (BMR)
1945 yil	Xalqaro valyuta fondi (MVF)
1947 yil	BMT ning Osiyo va Tinch Okeani bo'yicha iqtisodiy va ijtimoiy komissiyasi (ESKATO)
1948 yil	Tarif va savdo bo'yicha bosh kelishuv (GATT)
1956 yil	Xalqaro moliya korporatsiyasi (MFK)
1958 yil	Yevropo investitsion banki (YEIB)
1960 yil	Xalqaro rivojlanish assotsiatsiyasi (MAR)
	Neft eksport qiluvchi davlatlar tashkiloti (OPEK)
1961 yil	Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OYESR)
1963 yil	Iqtisodiy hamkorlik xalqaro banki (MBES)
1967 yil	Janubiy-sharqiy Osiyo davlatlari assotsiatsiyasi (ASEAN)
1977 yil	Qishloq–xo'jaligini rivojlantirish xalqaro fondi (MFSR)
1985 yil	Iqtisodiy hamkorlik tashkiloti (OYES)
1988 yil	Investitsiyalarni kafolatlash ko'ptomonlama agentligi (MAIG)
1991 yil	Mustaqil davlatlar hamdo'stligi (SNG)
1995 yil	Jahon savdo tashkiloti (VTO)

Xalqaro moliyaviy tashkilotlar topologiyasi haqida gapirganda, ikkita mezonan (jug'rofiy qamrovi kengligi va faoliyat xususiyatlari) foydalanish maqsadga muvofiqdir. Birinchisidan kelib chiqib, ikki tomonlama, hududiy va global tuzilmalar ajratib ko'rsatiladi. Ikkinchi mezonni qo'llagan holda maxsuslashtirilgan (sohalar bo'yicha) va global tashkilotlarga ega bo'lamiz. Bularning ichida ayniqsa 1945 yilning

24 oktabrida tashkil etilgan Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) tasarrufidagi iqtisodiy hamkorlik organlari alohida o'ringa ega. BMT – ikkinchi jahon urushidan so'ng Antigiter koalitsiyasi a'zolari tomonidan tashkil etilgan eng universal, obro'-e'tiborli va son jihatdan

¹ Manba: N.Sirajiddinov. Xalqaro iqtisodiy munosabatlar. Birinchi qism. Tashqi savdo nazariyasi va siyosati. O'quv qo'llanma. – Toshkent, JIDU, 2017. – B. 94.

eng yirik xalqaro tashkilot hisoblanadi.

Davlatning xalqaro moliyaviy tashkilotlarga a'zo bo'lishi uning har tomonlama rivojlanish imkoniyatlarini oshiradi. Chunki xalqaro moliyaviy tashkilotlarga a'zo bo'lish, uning boshqa a'zo davlatlari bilan ham keng hamkorlikni yo'lga qo'yishni ta'minlaydi.

Xalqaro moliyaviy tashkilotlarni 4 guruhga bo'lish mumkin:

- Birlashgan millatlar tizimiga kiruvchi xalqaro moliyaviy tashkilotlar

- Umumjahon miqiyosda faoliyat yurituvchi xalqaro moliyaviy tashkilotlar

- Taraqqiyot banklari va xalqaro fondlar.

Jahon banki. Shtab-kvartirasi Vashington, AQShda joylashgan 27 dekabr 1945 yilda asos solingan, a'zolari 185 ta davlat.

Jahon banki – rivojlanayotgan mamlakatlarga moliyaviy va texnik ko'makni tashkil etish maqsadida tuzilgan xalqaro moliyaviy tashkilotdir. Dastlab Jahon banki sifatida Xalqaro Tiklanish va Taraqqiyot Banki tushunilgan edi.

1960 yil Xalqaro rivojlanish assotsiatsiyasi tuzildi va natijada hozirda Jahon banki deganda ushbu ikki tashkilot tushuniladi. Keyinchalik ushbu ikki tashkilotga yana uch tashkilot ham qo'shildi:

— Xalqaro moliyaviy korporatsiya

— Investitsiyalarni kafolatlash bo'yicha ko'ptomonlama agentlik

Investitsion bahslarni tartibga solish bo'yicha xalqaro markaz O'z faoliyatining dastlabki bosqichlarida Jahon banki (1945-1968) qarzдорlarga nisbatan talablarning yuqoriligi tufayli faol kreditlash siyosatini amalga oshira olmadi. Prezident – Jon Mak Kloy 1968-1980 yillarda Jahon bankining faoliyati rivojlanayotgan mamlakatlarga qaratildi. Prezident – Robert Maknamara 1980 yilda R.Maknamaraning o'rniga Klauzen prezident bo'ldi va 1980-89 yilladar Bankning diqqat markazida uchinchi dunyo mamlakatlari bo'ldi.

Maqsad va vazifalari:

Hozirda Mingyillik deklaratsiyaga muvofiq Jahon banki o'z faoliyatini ming yillikdagi rivojlanish maqsadlariga erishishga

yoʻnaltirgan. Bretton-Vuds halqaro hamkorligi tomonidan Jahon bankiga belgilangan vazifalar unga berilgan nom – yaʼni Xalqaro qayta tiklanish va taraqqiyot banki (MBRR) da oʻz aksini topdi.

2-jadval

Taraqqiyot Banklari va Fondlarning tashkil qilinish sanalari²

Tashkil etilgan yili	Xalqaro moliyaviy tashkilotlarning nomi
1945 yil	Xalqaro Tiklanish va Taraqqiyot Banki
1960 yil	Amerikaaro Taraqqiyot Banki
	Tinch Okeani Orollari Taraqqiyot Dasturi
1961 yil	Arab Iqtisodiy Rivojlanish Quvayt Fondi
1964 yil	Afrika Taraqqiyot Banki
1966 yil	Osiyo Taraqqiyot Banki
1970 yil	Karib Taraqqiyot Banki
1971yil	Abu - Dabi Taraqqiyot Fondi
	Iqtisodiy va Ijtimoiy Taraqqiyot Arab Fondi
1972 yil	Afrika Taraqqiyot Fondi
1973 yil	Afrikada Iqtisodiy Taraqqiyot Arab Banki
	Gʻarbiy Afrika Taraqqiyot Banki
1974 yil	Saudiya Arabistoni Taraqqiyot Fondi
1975 yil	Markaziy Afrika Davlatlari Taraqqiyot Banki
	Islom Taraqqiyot Banki
1976 yil	OPEK Xalqaro Taraqqiyot Fondi
	Sharqiy Afrika Taraqqiyot Banki
1977 yil	Tashqi Taraqqiyot Iroq Fondi
1991 yil	Yevropa Taraqqiyot va Tiklanish Banki

Asosiy vazifa sifatida iqtisodiy taraqqiyotni moliylashtirish yuklatildi. Agarda Jahon bankining birlamchi kreditlari ikkinchi jahon urushidan soʻng Yevropaning iqtisodiyotini tiklashga yoʻnaltirilgan boʻlsa, keyinchalik u oʻz eʼtiborini jahonning qoloq mamlakatlari iqtisodini tiklashga qaratdi. Hozirgi vaqtda esa Jahon bankining asosiy maqsadi rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyotiga, mazkur mamlakatlarning ishlab chiqarish darajasini

² N.Sirajiddinov. Xalqaro iqtisodiy munosabatlar. Birinchi qism. Tashqi savdo nazariyasi va siyosati. Oʻquv qoʻllanma. – Toshkent, JIDU, 2017. – B. 82.

oshirishga yordam berish va aholining ijtimoiy ahvolini yaxshilashga ko'maklashishdir.

1. Jahon banki kredit olish, uni qaytara olish darajasida bo'lgan mamlakatlar uchun mablag'larni mujassamlaydi. Ammo, boy mamlakatlarga yoki alohida shaxslarga jahon banki tomonidan kredit berilmaydi.

2. Rivojlanayotgan mamlakatlarda aholining jon boshiga yalpi masulot \$1200 atrofida bo'lgan taqdirda ular halaro tiklanish va taraqqiyot bankidan kredit olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu kreditlar 12-15 yil ichida qoplanishi lozim. Ikkinchi tomondan, halqaro taraqqiyot assotsiatsiyasini (MAR) kreditlarni holqaro mamlakatlarga, ya'ni ulardagi yalpi milliy mahsulot jon boshiga 800 dan kam bo'lgan mamlakatlarga beradi (asosan MAR tomonidan berilayotgan kreditlarning 80 %ini hozirgi vaqtda aholi jon boshiga \$ 700 dan kam bo'lgan mamlakatlar oladi). Bu kreditlar bo'yicha foizlar olinmasdan, ko'pgina hollarda ular 35-40 yillar oralig'ida to'lash sharti bilan beriladi.

3. Jahon banki o'z faoliyatini rivojlanayotgan va qoloq mamlakatlarga texnik loyihalarni, iqtisodiy dasturlarni moliyalashtirish jihatdan yordam berish orqali bu mamlakatlarning iqtisodiy salohiyatini oshirishga yordam beradi. Bu vazifalar bankining asosiy uzoq muddatli vazifasi hisoblanadi.

4. Ohirgi yillarda bank oldingi yillardagi tajribalariga tayangan holda mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish bosqichlari darajalarini inobatga olib, loyihalarni tanlash jarayonida asosan rivojlanayotgan mamlakatlarning taraqqiyot darajalarini oshirishni nazarda tutgan holda olib borilyapti.

Shuning uchun ham, Bank tomonidan texnik va moliyaviy jihatdan yordam berish va moliyalashtirish jarayonida BMT tomonidan belgilangan dasturga asosan ham texnik yordam beruvchi, ham loyihani ijro etuvchi sifatida qatnashadi.

5. Bank tomonidan tanlanadigan loyiha, ularning yo'nalishlari milliy mamlakatlar, ularning mahalliy hokimiyatlari, boshqa tegishli tashkilotlar bilan har tomonlama kelishilgan holda amalga oshiriladi.

6. Bank kredit ajratish jarayonida o'z mutaxassislari ishtirokida kredit oluvchi mamlakatlarning iqtisodini sinchkovlik bilan tahlil etish asosida qaysi sohaga asosiy e'tabor berish yoki qo'yilmalarni joylashtirish borasida u yoki bu sohani tanlash ikkoniyatidan foydalaniladi. Bunday tahlilda ish yuritish ushbu malakatlarning asosiy muammolari yechimida qatnashib, uning rivojlanishiga yordamlashishni nazarda tutadi.

Xalqaro valyuta fondi

Bu fond AQShning Vashington shtatida joylashgan. 1944-yil Bretton Vudsda Valyuta Moliya konferensiyasida "Xalqaro valyuta fondi" to'g'risida kelishuv deb qo'yildi. 1945-yilda Xalqaro Tiklanish va Taraqqiyot Banki bilan birgalikda Xalqaro valyuta fondi yaratilishi belgilandi. 1946-yilda BMTning maxsus muassasasi sifatida fond ish boshladi.

Fondning maqsadlari:

- Valyuta muammolari bo'yicha konsultatsiyalar berish xalqaro valyuta bo'yicha yordam berish
- Xalqaro savdoni o'sishi va kengayishiga sharoit yaratib berish
- A'zo mamlakatlarning xalqaro to'lov balansini davomiy defitsitidan qisqartirish
- Xalqaro savdoni rivojlanishiga ta'sir qiluvchi va uni almashtirish bo'yicha cheklovlarni bartaraf etish
- To'lov uchun ko'p tomonlama tizim yaratishga yordam berish

Fondning funksiyalari:

- Xalqaro valyuta tizimida kuzatib borish
- Valyuta kurslarini almashtirish jarayonini stabillashtirishga yordam berish Uzoq va o'rta muddatga kreditlar berish
- A'zo davlatlar valyuta rezerflarini to'ldirish
- Hamkorlik qilishga konsultatsiyalar berish Fondga 186 ta mamlakat a'zo O'zbekiston ham.

Fond oliy organi bo'lib boshqaruvchilar kengashi hisoblanadi. U boshqaruvchilar va uning o'rinbosarlaridan tashkil topgan. Ular 5 yil muddatga saylanadi. Boshqaruvchilar va ularning o'rinbosarlari odatda

moliya vazirlari yoki markaziy bank boshqaruvchilari bo'lishadi. Kengash bir yilda bir marta yig'iladi. Vaqtinchalik qo'mita 24 ta a'zodan iborat. Ular yiliga 3 marta majlislar o'tkazishadi.

XX asrning 50-60 yillaridan so'ng jahon xo'jaligining faoliyati kengaydi, xalqaro iqtisodiy aloqalar rivojlanib xalqaro mehnat taqsimoti chuqurlashib bordi. Hozirgi kunda jahon iqtisodiyotida bir-biriga bog'li bo'lmagan yoki bir-biri bilan xaqlaro iqtisodiy aloqalarni o'rnatmagan bironta ham mamlakat yo'q. Bugungi kunda jahon xo'jaligi rivojlanishi insonlarning o'zaro iqtisodiy faoliyati doirasida ro'y bermoqda. Iqtisodiyotga oid bir qator adbiyotlar, shuningdek kundalik hayotimizda "Jahon xo'jaligi", "Jahon iqtisodiyoti" tushunchalari ko'p ishlatiladi. Haqiqatan ham jahon xo'jaligi o'zining murakkabligi, ziddiyatlarga boyligi va iqtisodiy munosabatlari bilan butun bir birikmani hosil qiladi.

Iqtisodiy adabiyotlarda "Jahon xo'jaligi", "Jahon iqtisodiyoti" iboralari aniq bir tushuncha berilmagan. Ammo bu iboralar iqtisodiy hayotimizga muhim o'rin tutganligi uchun ham olimlar ushbu iboralarga o'zlarining bir qator kontseptsiyasini bergan bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

- jahon xo'jaligi – o'zaro mehnat taqsimotiga asoslangan iqtisodiy va siyosiy munosabatlarni o'rnatgan milliy xo'jaliklar yig'indisi;

- jahon xo'jaligi – xalqaro iqtisodiy munosabatlar tizimiga ega bo'lib, savdo-sotiq, moliyaviy munosabatlarni o'z ichiga olgan kapital resurslar va ishchi kuchidan turlicha foydalanuvchi jamiyat;

- jahon xo'jaligi – global iqtisodiy tizim. Bu tizim ishlab chiqarishni o'zida tashkil etib, ishlab chiqarish munosabatlarining huquqiy va siyosiy chegaralarini o'rnatuvchi xo'jalikdir.

Jahon xo'jaligi butun bir tizim ekanligini jahon olimlari tan oladi. Jahon iqtisodiyotida ushbu so'zning vujudga kelishi vaishlatilish jarayonlari bir butunlikni tashkil etadi. Ushbu butunlik orqali jahonda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar jahonning tashqi va ichki bozorlariga chiqariladi va tovar-pul munosabatlari shaklida faoliyat yuritadi.

Jahon iqtisodiyoti juda murakkab tizimdir. YA'ni, iyerarxiyasi

ko'p pog'onali bo'lib, tuzilishi nihoyatda notekisdir. Iyerarxiya – yuqori pog'onaga ega bo'lgan bo'lib, jahon xo'jaligining barcha talablariga javob beradi. Masalan, AQSH, Germaniya va Yaponiya davlatlari butun bir dunyo aholisining 8 % aholisiga ega bo'lib, jahonda sotib olinayotgan mahsulotlarning 1/3 qismi ushbu davlatlarga to'g'ri keladi. Shu borada aytish lozimki, ochiq iqtisodiyot sharoitida jahon mamlakatlari iqtisodiy taraqqiyotning aniq bir mamlakatlari iqtisodiy faydasi hisobiga faoliyat yuritadilar. Tizimning asosida xalqaro doiralardagi alohida bir davlatlarning milliy ishlab chiqarishi va uning taqsimlanishi, mahsulot ayirboshlashi va ishlatishini tashkil etadi. Ushbu faoliyat chegaralangan holda, butun bir jahon xo'jaligiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Ishlab chiqarish xo'jaliklarining barchasi o'zlarining milliy xo'jaliklaridan tashqarida faoliyat yuritmaydi.

Jahon iqtisodiyotida tizim tushunchasi – keng ma'noli va harakatlanuvchi kuch bo'lib, u umumiy maqsadlar sari intiladi. Bu tizimga kiruvchi tizimlar esa maxsus xarakterga ega bo'lgan sektordir. YA'ni, bu kichik tizimchalar bo'lib, turli maqsadlar sari harakatlanadi. Ammo bu tizimchalar o'zaro bir-biri bilan chambarchas bog'langan holda ish yuritib, bir-biriga ta'sir ko'rsatish xarakteriga ega bo'ladi. Aks holda tizim tarqalib ketishi ham mumkin.

Jahon iqtisodiyoti tizimining maqsadi, aholining so'rov talablarini qondirishga qaratilgan. YA'ni, yaratilgan yangi ishlab chiqarish korxonalari o'z talabini emas, balki aholining yashash turmush tarzini qondirishga qaratilgan bo'lishi lozim. Tizim – yuridik va noyuridik shaxslar tomonidan davlatlararo iqtisodiy aloqalarni yo'lga qo'yuvchi, xalqaro normalarda ish yurituvchi, yakka tartibda faoliyat ko'rsatishga asoslangan iqtisodiy tizim hisoblanadi. Yuqoridagi ushbu shart va normalarni bajarishda davlat va uning nazorat bo'limlari yordam beradi.

Jahon xo'jaligi – tarixiy va siyosiy kategoriya. Ushbu kategoriya ijtimoiy-iqtisodiy struktura bo'lib, har bir davrda o'zining ishlab chiqarish tarixiga va siyosatiga egadir. Jahon xo'jaligi murakkab tizimdir. Ushbu tizim alohida element va subektlardan iborat bo'lib,

qaysiki ushbu subekt va elementlar murakkab jarayonlarning ishtirokchisi va uni davom ettiruvchisidir.

Jahon xo‘jaligining elementlari va o‘zaro munosabatlari pog‘onali rivojlanib boradi. Davlatlararo munosabatda xaqaro pog‘onani tashkil etib, xalqaro meyor va qoidalarni boshqaradi. Milliy chegaradan tashqarida faoliyat yurituvchi munosabatlar – transmilliy pog‘onani tashkil etadi. Bunga o‘zining axborotiga va tizimiga ega bo‘lgan firmalar kiradi. Ushbu pog‘ona alohida bir avtonom tizimga ega bo‘lib, boshqaruv nazoratidan chetda faoliyat ko‘rsatadi.

Jahon xo‘jaligi tizimi ijtimoiy-iqtisodiy sohada turlicha rivojlanib boradi. Ushbu sohada yuqori pog‘onani rivojlangan mamlakatlar egallagan. Jahon xo‘jaligi tizimi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy ta’limotdir. Jahon xo‘jaligi tizimida ishlab chiqarish va shuningdek ijtimoiy-iqtisodiy sohada ro‘y berayotgan juda kuchli raqobat va qarama-qarshiliklarni ko‘rish mumkin. Ushbu ishlab chiqarish sohasidagi xususiyatlarning omillarini, ya’ni birlashgan guruhlarini o‘z ichiga oladi.

Jahon xo‘jaligida ma’lum bir maqsadlar sari intiluvchi xo‘jalik faoliyati subektlar orqali amalga oshiriladi. Subektlar ishlab chiqarish omillarini, rivojlanish jarayonlarini yo‘lga qo‘yadi. Jahon xo‘jalik tizimining subektlari kerakli kapitalga ega bo‘lib, ishlab chiqarishni tashkil eta oladigan, xalqaro xo‘jalik muihtida faoliyat yurita oladigan, xalqaro huquq va majburiyatlarga ega bo‘lgan doiradir. Bunday doiraga TMKlar, milliy davlatlarning xo‘jalik tizimlari, hududiy integratsiya birlashmalar, xalqaro moliyaviy tashkilotlar kiradi.

Davlat – jahon xo‘jalik tizimining asosiy subekt hisoblanadi. Davlat siyosiy va iqtisodiy jamiyatning organi (sinf va guruhlarining) bo‘lib, aholining qiziqishlarini qondiradigan subektdir. Kishilik jamiyatida sinf va guruhlardan iborat subektlar o‘z qiziqishlarini davlat miqyosidagi qiziqishlarga aylantiradi. Ushbu iqtisodiy subektlar o‘z navbatida davlat bilan birlashishiga va shuningdek o‘zaro iqtisodiy munosabatlarni o‘rnatishga olib keladi.

Jahon iqtisodiyotida davlatning rivojlanishi milliy xo‘jaliklarning rivojlanishi bilan bog‘liqdir. Milliy iqtisodiyotning aniq xo‘jalik komplekslari asosida faoliyat olibborishi sababli davlat ushbu komplekslarni chetdagi salbiy aralashuvlardan himoya qiladi. Iqtisodiyotda davlat milliy chegaradan bozorga chiqishda, kapital jamg‘arishida, umumxalq aloqalarni tiklash maqsadida ichki va tashqi aloqalarni nazorat qiladi, ichki mashulotlarni ishlab chiqarishiga yordam beradi. U asosan, milliy daromad davlat tomonidan taqsimlanishi orqali amalga oshiriladi.

Davlat xo‘jalik faoliyatida faol qatnashadi. U tovar, mahsulot, xizmat ko‘rsatish sohalariga ega bo‘lib, kapital jamg‘arishga muvofiqdir. Yildan-yilga davlatning ichki mahsulotidan oladigan ulushi xususiy daromad ulushidan ortib boradi .

Umumdavlatning sarf-xarajatiga hokimiyat organlarining sarf-xarajatlari ham kiradi. Davlat kapital-mablag‘ ko‘paytirish hajmiga ichki va tashqi ta‘sirini ham ko‘rsata oladi. Ichki ishlab chiqarish mahsulotdan olinadigan kapital-daromad 0,7-14 %ni tashkil etadi. Kredit va subsidiyalar berish shaxsiy sektorning investitsiyalashtirishiga o‘z ta‘sirini ko‘rsata oladi. Sanoat tarmoqlarining rivojlanishi davlatning kapital jamg‘armalari va subsidiyalariga bog‘liqdir. Bunga misol qilib rivojlangan mamlakatlarda qishloq xo‘jaligi va ilmiy-tekshirish sohalarini ko‘rsatish mumkin.

Davlat yirik ish bilan ta‘minlovchi organ bo‘lib, u to‘g‘ridan-to‘g‘ri tadbirkorlik faoliyati bilan ham shug‘ullanadi. Ushbu ishbilarmonlik faoliyati iqtisodiy tanglikning oldini oladi, ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni yechishda yordam beradi. 1970 yilda davlat ichki ishlab chiqarish mahsulotini 20 % gacha ko‘rsatib milliy daromadni qayta taqsimlab, ishlab chiqarishni boshqargan edi.

Davlat o‘z hokimiyat monopoliyasi yordamida milliy strategiyani belgilaydi. Jamiyatning huquqiy asoslarini belgilab, pul-kredit munosabatlarini boshqaradi, infratizimni rivojlantirib, ijtimoiy sohada tashqi xavf-xatardan himoya qiladi. Bu ishda aholini boshqaruv guruhlarini, umumxalq maqsadlari sari harakatlanayotgan aholining turli

guruhlari yordam beradi. TMKlar jahon xo‘jalik tizimiga va uning xo‘jalik yurituvchi subektlariga, faoliyatiga har tomonlama ta’sir ko‘rsata oladi.

Jahon xo‘jaligi yirik tizim bo‘lib, u turli tizim va tizimchalardan tarkib topgan. Tizimchalar o‘zining rivojlanish jihatlari bilan birgina o‘ziga xos vazifalarni emas, balki umumiy global tizimning muammolarini ham hal etishga qodirdir. Ushbu holatda o‘ziga xos ichki va tashqi qonuniyatlar mavjud.

Jahon xo‘jaligi tizimidan, tizimchalarning ajralib chiqish sabablariga quyidagilar kiradi:

- ijtimoiy xo‘jalik strukturasining xarakteri;
- iqtisodiy rivojlanish rejasi;
- iqtisodiy o‘rta muhiti;
- tashqi iqtisodiy aloqalarning darajasi va xarakteri.

Jahon xo‘jaligi tizimidan tizimchalar ajralib chiqishining asosiy sabablaridan biri – xo‘jalikning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmasini xususiylashtirish hisoblanadi. Xususiylashtirishni amalga oshirilishi jahon hamjamiyati rivojlanishiga, shuningdek jamiyat munosabatlari o‘zaro o‘rnatilishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Mulk xususiylashtirilishi xalqaro mehnat taqsimotining turli shakllarini, individlarning mehnat qurollariga bo‘lgan munosabatlarini belgilaydi. Mulkni xususiylashtirish jarayonlarida ishlab chiqarish vositalarining (asbob-uskunalar) ishchi kuchi bilan bolangan sharoitida yuzaga keladi. Bu holatda tashkiliy-huquiy idoralarning roli kattadir. Ishlab chiqarish jarayonida insonlar o‘zaro aloqani emas, balki firmalar o‘rtasida ishlab chiqarilgan mahsulotlarni taqsimlash, uni ayirboshlash yoki ishlatishni ham o‘z ichiga oladi.

Tizimchalarning keng tarqalish sabablaridan biri yalpi ichki mahsulotning aholi jon boshiga mos kelishini xarakterlovchi iqtisodiy rivojlanish darajasidir. Ishlab chiqarish tarmoqlarining rivojlanish darajasi aholi yashash sharoitiga va shuningdek aholi talablarini ijtimoiy – iqtisodiy qondirishiga mos kelishi zarur. Jahon xo‘jaligida ishlab chiqarish tarmoqlari ishlab chiqarish asbob-uskunalaridan va

predmetlaridan iborat. Industrial davlatlarda aholi talablarini qondiradigan, uzoq muddatga ishlatish mumkin bo'lgan talablarini qondiradigan, uzoq muddatga ishlatish mumkin bo'lgan tovarlarning ishlab chiqarish darajasi yuqori o'rinni egallaydi. Jahon iqtisodiyotida tizimchalarni o'rni va tavsifi milliy xo'jaliklarning tashqi sektoridagi roliga ham bog'liqdir. YA'ni, import, eksport tovarlari va xizmat ko'rsatish tamoyillari va kapitalning harakatiga bog'liqdir.

1.2. Zamonaviy jahon moliya tizimida xalqaro moliya institutlarining rivojlanish holati tahlili

Zamonaviy jahon iqtisodiyoti o'zining murakkabligi, dinamikasi va o'zaro bog'liqligi bilan ajralib turadi. XXI asrda globallashuv jarayonlari, ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar, raqamli texnologiyalarning tez rivojlanishi va ekologik tahdidlar yanada kuchayib bormoqda. Shu bilan birga, dunyo moliya tizimi tobora murakkablashib, yangi xavf-xatarlar va imkoniyatlarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu o'zgarishlar fonida xalqaro moliya institutlari, ayniqsa, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF), Jahon banki, Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB), Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki (EBRD), Afrika Taraqqiyot Banki (AfDB) kabi tashkilotlar, global iqtisodiy va moliyaviy muhitda muhim rol o'ynab kelmoqda. Ularning faoliyati, o'zining qamrov doirasi va ta'sir doirasiga ko'ra, faqat moliyaviy resurslarni taqsimlash bilan cheklanib qolmaydi, balki ularning iqtisodiy islohotlar, barqaror rivojlanish, qashshoqlikni kamaytirish va ijtimoiy himoya choralarga qo'shayotgan hissasi yanada ortib bormoqda. Xalqaro moliya institutlarining roli nafaqat rivojlanayotgan mamlakatlar, balki rivojlangan davlatlar uchun ham tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

So'nggi yillarda jahon moliya tizimida, ayniqsa, 2020-yilgi COVID-19 pandemiyasi, global iqtisodiy inqirozlar va iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashga qaratilgan choralarning kuchayishi, xalqaro moliya institutlarining faoliyatini yanada dolzarb qilgan. Ushbu

jarayonlar, o'z navbatida, ularning rivojlanish tendensiyalarini o'zgartirishga, yangi moliyaviy va iqtisodiy qarorlarni qabul qilishga olib keldi. Xalqaro moliya institutlarining asosiy vazifalari bugungi kunda nafaqat davlatlarga moliyaviy yordam ko'rsatish, balki iqtisodiy siyosatni shakllantirishda ishtirok etish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni qo'llab-quvvatlash va dunyo bo'ylab iqtisodiy taraqqiyotni rag'batlantirishdir.

Ushbu institutlarning global miqyosda faoliyat yuritayotganligi sababli, ular nafaqat o'z mamlakatlarida, balki dunyoning barcha burchaklarida iqtisodiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatib, ularning shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Global moliya tizimidagi eng katta o'zgarishlar, iqtisodiy inqirozlar, pandemiyalar va yangi texnologiyalarni joriy etish bilan bog'liq bo'lib, ayniqsa, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka erishish, iqlim o'zgarishlari bilan kurashish va global investitsiyaviy muhitni yaxshilashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan xalqaro moliya institutlarining roli juda katta. Bu yirik tashkilotlar, o'z navbatida, iqtisodiy inqirozlar va global krizislarga samarali va tezkor javob berish imkoniyatiga ega bo'lishi uchun o'zgarib borayotgan ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarni hisobga olgan holda yangi moliyaviy instrumentlarni ishlab chiqmoqda.

Bundan tashqari, xalqaro moliya institutlarining faoliyati o'ziga xos iqtisodiy strategiyalarni, islohotlarni va davlatlararo hamkorlikni shakllantirishga yordam beradi. Ularning qarorlarining ta'siri faqat moliya sektorida emas, balki butun ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sohalarda ko'rinadi. Har bir davlat, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlar, xalqaro moliya institutlaridan yordam olish uchun, o'zining iqtisodiy modelini, siyosatini va rivojlanish strategiyasini ular bilan kelishib belgilaydi. Bunday hamkorlik nafaqat davlatlararo qarzlarni boshqarishda yordam beradi, balki ularning iqtisodiy o'sishiga, infratuzilmasining rivojlanishiga, ijtimoiy sohalarda islohotlar o'tkazishga, ekologik masalalarni hal qilishga va raqamli transformatsiyani amalga oshirishga yo'l ochadi.

Xalqaro moliya institutlarining O‘zbekiston uchun ham ahamiyati katta. Mamlakatimiz so‘nggi yillarda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda xalqaro moliya institutlari bilan faol hamkorlik olib bormoqda. O‘zbekistonning iqtisodiy rivojlanishida bu institutlarning o‘rni beqiyosdir, chunki ular mamlakatimizga investitsiyalar jalb qilish, infratuzilma loyihalarini amalga oshirish, energetika, sog‘liqni saqlash, ta’lim va qishloq xo‘jaligi kabi sohalarda o‘z texnik ekspertizasi va moliyaviy resurslarini taqdim etmoqda. Jahon banki, ADB va EBRD orqali O‘zbekistonda moliyalashtirilayotgan yirik loyihalar mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta’minlashga, yangi ish o‘rinlarini yaratishga, aholining turmush darajasini oshirishga va davlat xizmatlarini yaxshilashga yordam bermoqda.

Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikning yana bir muhim jihati - bu O‘zbekistonning xalqaro reytinglaridagi o‘zgarishlardir. Jahon banki va IMF tomonidan olib borilayotgan baholashlar va tahlillar orqali mamlakat iqtisodiyoti mustahkamlanmoqda. Bu esa o‘z navbatida, xorijiy investorlar uchun mamlakatimizni jozibador qiladi va kapital oqimlarini oshiradi. O‘zbekistonning iqtisodiy islohotlari va ularning xalqaro moliya institutlarining ko‘magi bilan amalga oshirilishi nafaqat mamlakatni, balki butun Markaziy Osiyo mintaqasini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, iqlim o‘zgarishlari va yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida ham xalqaro moliya institutlarining yordamiga murojaat qilinmoqda. Xalqaro moliya institutlari tomonidan ajratilayotgan iqlim o‘zgarishlariga qarshi qarorlar, energiya samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va atrof-muhitni muhofaza qilishga yo‘naltirilgan loyihalar mamlakatimizda muhim o‘rin tutadi.

Mazkur mavzu dolzarbligi, ayniqsa, global iqtisodiyotdagi o‘zgarishlarni hisobga olgan holda, xalqaro moliya institutlarining roli va ularning rivojlanish tendensiyalarini o‘rganishga katta imkoniyatlar yaratadi. Ushbu mavzu orqali zamonaviy xalqaro moliya institutlarining xalqaro va milliy miqyosda qanday strategik rol o‘ynayotganini,

iqtisodiy inqirozlar, raqamli transformatsiya, yashil iqtisodiyotga o'tish va iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashdagi o'rnini chuqur tahlil qilish mumkin. Shuningdek, O'zbekistonning bu jarayonlardagi ishtiroki va bu institutlarning mamlakat iqtisodiyotiga qanday ta'sir qilayotgani haqida ilmiy va amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega natijalarga erishish mumkin.

Zamonaviy jahon moliya tizimi jahon iqtisodiyotining global tarmog'ini tashkil etuvchi va uning barqaror ishlashini ta'minlaydigan turli xalqaro moliya institutlari orqali ishlaydi. Ushbu institutlar nafaqat rivojlanayotgan mamlakatlar uchun iqtisodiy yordam ko'rsatishda muhim o'rin tutadi, balki rivojlangan davlatlar o'rtasidagi moliyaviy aloqalarni mustahkamlashda va jahon miqyosida iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda ham faoliyat yuritadi.

Bugungi kunda jahon moliya tizimi faqatgina milliy iqtisodiyotlar orasidagi moliyaviy operatsiyalarni muvofiqlashtirish emas, balki global miqyosda iqtisodiy inqirozlarni oldini olish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga qaratilgan mexanizmlarni rivojlantirishga qaratilgan. Xalqaro moliya institutlari nafaqat moliyaviy resurslarni taqdim etish bilan cheklanib qolmay, balki mamlakatlarga o'z iqtisodiy siyosatlarini samarali amalga oshirishda maslahatlar berish, iqtisodiy inqirozlarni bartaraf etish va barqaror o'sishni ta'minlashda asosiy vosita sifatida faoliyat yuritadi.

3-jadval

Xalqaro moliya institutlari turlari bo'yicha moliyaviy ko'rsatkichlar tahlili³

№	Institut turi	Namunalar	Aktivlari (2024)	Bergan qarzlar (2024)	Foydasi (2024)	Tashkil topgan yili
1	Xalqaro moliya tashkilotlari	IMF	\$1.2 trillion	\$150 mlrd	\$4.5 mlrd (sof daromad)	1944
		Jahon banki	\$850 mlrd	\$100 mlrd	\$3.2 mlrd	1944

³ Manba: Xalqaro moliya institutlari faoliyatini keng o'rgangan holda muallif tomonidan jamlangan.

		BIS (Bank for International Settlements)	\$650 mlrd	\$300 mlrd (markaziy banklar uchun)	\$1.8 mlrd	1930
2	Mintaqaviy taraqqiyot banklari	Yevropa tiklanish banki (EBRD)	€85 mlrd	€10.5 mlrd	€1.1 mlrd	1991
		Osiyo taraqqiyot banki (ADB)	\$240 mlrd	\$23.6 mlrd	\$1.5 mlrd	1966
		Afrika taraqqiyot banki (AfDB)	\$50 mlrd	\$6.2 mlrd	\$700 mln	1964
3	Xalqaro tijorat banklari	JPMorgan Chase	\$4.1 trillion	\$1.3 trillion	\$49.6 mlrd	1799
		HSBC	\$3.0 trillion	\$1.1 trillion	\$22.6 mlrd	1865
		Goldman Sachs	\$1.6 trillion	\$500 mlrd	\$8.5 mlrd	1869
4	Kredit reyting agentliklari	Moody's	\$14.5 mlrd	-	\$1.7 mlrd	1909
		S&P Global	\$13.2 mlrd	-	\$2.1 mlrd	1860
		Fitch Ratings	\$3.8 mlrd	-	\$600 mln	1913
5	To'lov tizimlari	SWIFT	\$1.1 trillion (operatsiyalar hajmi/kun)	-	\$1.2 mlrd	1973
		VISA	\$2.3 trillion	-	\$18.5 mlrd	1958
		Mastercard	\$1.9 trillion	-	\$11.2 mlrd	1966

Ushbu institutlar o'z resurslarini global moliya tizimining barqaror ishlashini ta'minlashga yo'naltirgan holda, jahon miqyosidagi iqtisodiy o'zgarishlarga javob berish uchun kerakli chora-tadbirlarni ishlab chiqadi. Xalqaro moliya institutlarining ishlash mexanizmlari va samaradorligi zamonaviy iqtisodiyotda o'zgarmas va yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Shu bilan birga, ularning rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilish nafaqat jahon moliya tizimi uchun, balki global iqtisodiyot uchun ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu tahlilni amalga oshirish orqali biz xalqaro moliya institutlarining har bir turining

qanday o'ziga xos xususiyatlari borligini, ularning o'zaro aloqalarini va umumiy iqtisodiy tizimdagi ahamiyatini aniqlashimiz mumkin.

Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) 1944-yilda tashkil etilgan va uning asosiy maqsadi global iqtisodiy barqarorlikni saqlashdir. IMF, global iqtisodiy inqirozlar, valyuta kursi o'zgarishlari, moliyaviy krizislarni boshqarish va davlatlar o'rtasida moliyaviy aloqalarni muvofiqlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tashkilot iqtisodiy siyosatlar va moliyaviy yordam orqali davlatlarning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga yordam beradi. IMFning asosiy vazifalaridan biri bu global miqyosda jahon iqtisodiy tizimini barqarorlashtirish va iqtisodiy siyosatlarni qo'llab-quvvatlashdir.

Xalqaro Valyuta Jamg'armasi davlatlarga faqat moliyaviy yordam ko'rsatish bilan cheklanmay, balki iqtisodiy siyosatni shakllantirish, iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish, va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun turli tahlillar va maslahatlar ham beradi. 2024-yilda IMF ning umumiy aktivlari \$1.2 trillionni tashkil etadi, bu tashkilotning global miqyosda katta moliyaviy ta'sirga ega ekanligini ko'rsatadi. IMFning moliyaviy yordam ko'rsatish mexanizmlari davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy barqarorlikni saqlash va jahon iqtisodiyotining o'sishini rag'batlantirishga yordam beradi.

IMF, o'zining iqtisodiy maslahatlari bilan davlatlar o'rtasida iqtisodiy siyosatni muvofiqlashtirishda, valyutalar kursi va bozorlar barqarorligini saqlashda, va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, IMF, rivojlanayotgan va rivojlangan davlatlar o'rtasidagi farqlarni kamaytirish va global moliyaviy tizimda adolatni ta'minlashga intiladi. U nafaqat iqtisodiy siyosatlarni qo'llab-quvvatlaydi, balki inqirozlarni bartaraf etish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarni taqdim etadi.

Jahon Banki 1944-yilda tashkil etilgan va uning asosiy maqsadi global miqyosda rivojlanayotgan mamlakatlarga moliyaviy yordam ko'rsatish, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va global rivojlanishni qo'llab-quvvatlashdir. Jahon Banki o'zining yirik moliyaviy resurslarini ijtimoiy infratuzilma, sog'liqni saqlash, ta'lim va boshqa ijtimoiy

sohalarda loyihalarni amalga oshirishga sarflaydi. Bu tashkilot, rivojlanayotgan davlatlarga iqtisodiy barqarorlikni saqlashda yordam beradi, ularga iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda va global iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda yordam beradi.

Jahon Banki, nafaqat moliyaviy yordam, balki iqtisodiy siyosatni shakllantirishda ham ishtirok etadi. Tashkilot, iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda va xalqaro moliya tizimiga to'g'ri integratsiya qilishda davlatlarga texnik va maslahat xizmatlarini taqdim etadi. 2024-yilda Jahon Bankining aktivlari \$850 mlrdni tashkil etadi, bergan qarzlari esa \$100 mlrdga yetadi. Bu Jahon Bankining global miqyosda rivojlanish jarayonlarida muhim ta'sirga ega ekanligini ko'rsatadi.

Jahon Bankining asosiy maqsadlaridan biri, rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasida ijtimoiy va iqtisodiy farqni kamaytirishdir. Tashkilot o'zining faoliyatida nafaqat moliyaviy yordam ko'rsatish, balki davlatlar o'rtasida iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga va barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan. Jahon Banki, turli davlatlar o'rtasida iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash va global iqtisodiy tizimda yanada barqaror iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan

Bank for International Settlements (BIS) 1930-yilda tashkil etilgan bo'lib, uning asosiy vazifasi markaziy banklar o'rtasida hamkorlikni tashkil etish, pul-kredit siyosatlarini muvofiqlashtirish va global moliyaviy tizimning barqarorligini ta'minlashdir. BIS, markaziy banklar o'rtasidagi hamkorlikni yanada kuchaytirish, valyuta kurslarini barqarorlashtirish va global iqtisodiy tizimning samarali ishlashini ta'minlash uchun xizmat qiladi. Tashkilotning asosiy maqsadlaridan biri, markaziy banklar o'rtasida likvidlikni boshqarish va pul-kredit siyosatlarini muvofiqlashtirishdir.

BIS, shuningdek, global moliyaviy tizimni mustahkamlash va barqarorlashtirishga qaratilgan ko'plab tadbirlarni amalga oshiradi. Bank markaziy banklar o'rtasida iqtisodiy hamkorlikni kuchaytiradi va turli tahlillar orqali global iqtisodiyotning holatini baholaydi. 2024-yilda BIS ning aktivlari \$650 mlrdni tashkil etadi, bergan qarzlari esa \$300 mlrdga

yetadi. Bu tashkilotning global iqtisodiy tizimdagi muhim ahamiyatini ko'rsatadi. BIS o'z faoliyatida iqtisodiy tahlillarni amalga oshiradi, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va global miqyosda pul-kredit siyosatlarini to'g'ri muvofiqlashtirish uchun zarur chora-tadbirlarni ko'radi.

BIS, shuningdek, markaziy banklar o'rtasidagi tezkor va samarali hamkorlikni ta'minlaydi. Tashkilotning xizmatlari nafaqat markaziy banklar uchun, balki butun global moliyaviy tizimning barqaror ishlashini ta'minlash uchun ham zarur hisoblanadi. Shunday qilib, BIS, global moliya tizimining barqarorligini saqlashda va markaziy banklar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Mintaqaviy taraqqiyot banklari, jumladan, Yevropa Tiklanish Banki (EBRD), Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB) va Afrika Taraqqiyot Banki (AfDB), o'z faoliyatlarini mintaqaviy miqyosda amalga oshiradi va mintaqaviy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu banklar, nafaqat o'z mintaqalaridagi iqtisodiy o'sishni ta'minlash, balki mintaqaviy barqarorlikni saqlash va ijtimoiy infratuzilma sohalarida yordam ko'rsatishda ham muhim hissa qo'shadi. Har bir bank o'zining alohida maqsadlariga muvofiq mintaqaviy iqtisodiy muammolarni hal qilishga, davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga, va global iqtisodiyotga integratsiyalashishda yordam beradi.

Mintaqaviy taraqqiyot banklari, global moliya tizimining asosiy qismlaridan biri bo'lib, mintaqaviy rivojlanishni ta'minlash va iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirishga yo'naltirilgan. Ushbu banklar, mintaqaviy iqtisodiyotlarning raqobatbardoshligini oshirish, turli ijtimoiy va infratuzilma loyihalarini amalga oshirish va barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Mintaqaviy taraqqiyot banklarining eng katta afzalligi shundaki, ular o'z faoliyatlarini mahalliy sharoitlarni hisobga olgan holda amalga oshiradi, shuning uchun ular mintaqaning iqtisodiy va ijtimoiy ehtiyojlariga yanada aniqroq javob bera olishadi.

Shuningdek, mintaqaviy taraqqiyot banklari, o'z faoliyatlarini amalga oshirayotganda, global iqtisodiy inqirozlar va mintaqaviy

barqarorlikka ta'sir qiladigan omillarga tezkor javob berish imkoniyatiga ega. Ular, ko'pincha, iqtisodiy inqirozlar yoki tabiiy ofatlar kabi favqulodda holatlarda yordam ko'rsatib, infrastrukturaviy va ijtimoiy rivojlanishga qo'shimcha yordam beradi. Mintaqaviy taraqqiyot banklari, davlatlarning iqtisodiy islohotlarini qo'llab-quvvatlashda ham muhim o'rin tutadi, chunki ular o'z mamlakatlarining ijtimoiy va iqtisodiy ehtiyojlarini chuqur tushunishadi va ularga mos keladigan siyosatlar va loyihalarni taklif qiladilar.

Mintaqaviy taraqqiyot banklarining faoliyatlari mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashda ham katta rol o'ynaydi. Ushbu tashkilotlar, o'z mintaqalaridagi iqtisodiy o'zgarishlar va global iqtisodiy tendensiyalarni hisobga olgan holda, davlatlarga o'z iqtisodiy siyosatlarini takomillashtirishda yordam beradi. Shuningdek, mintaqaviy taraqqiyot banklari davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni kuchaytirish va savdo-iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Mintaqaviy taraqqiyot banklarining ishtiroki mintaqalarda infratuzilma va ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirishda ham muhim ahamiyatga ega, chunki bu banklar o'zining investitsiya strategiyasida barqaror rivojlanishni ta'minlashga, yirik infratuzilma loyihalarini amalga oshirishga va davlatlarning iqtisodiy o'sishiga hissa qo'shishga yo'naltirilgan.

Yevropa Tiklanish Banki (EBRD) 1991-yilda tashkil etilgan bo'lib, uning asosiy maqsadi Yevropa va Markaziy Osiyodagi mamlakatlar iqtisodiyotlarini modernizatsiya qilish, xususiyl sektorini rivojlantirish va iqtisodiy islohotlarni qo'llab-quvvatlashdir. EBRD, o'zining moliyaviy resurslari bilan Yevropa va Markaziy Osiyodagi davlatlarga iqtisodiy o'sish va rivojlanish uchun zarur bo'lgan investitsiyalarni taqdim etadi. 2024-yilda EBRD ning aktivlari €85 mlrdni tashkil etadi va bergan qarzlar €10.5 mlrdni tashkil etadi. EBRD, shuningdek, o'z mintaqalaridagi davlatlarga iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda yordam beradi va ularga barqaror rivojlanishni ta'minlashda qo'llab-quvvatlash ko'rsatadi.

Yevropa Tiklanish Banki, shuningdek, ijtimoiy infratuzilma, sogʻliqni saqlash va taʼlim sohalarida ham investitsiyalarni amalga oshiradi. Tashkilot, Yevropaning iqtisodiy tiklanishini taʼminlashda va uning integratsiyasini mustahkamlashda muhim rol oʻynaydi. EBRD, investitsiyalar va iqtisodiy islohotlar orqali Yevropa va Markaziy Osiyodagi mamlakatlarning iqtisodiy oʻsishini ragʻbatlantiradi va ijtimoiy barqarorlikni saqlashga yordam beradi.

Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB) 1966-yilda tashkil etilgan boʻlib, uning asosiy maqsadi Osiyodagi rivojlanayotgan mamlakatlarga moliyaviy yordam koʻrsatish, iqtisodiy oʻsishni taʼminlash va ijtimoiy infratuzilma sohalarida yordam berishdir. ADB, 2024-yilda \$240 mlrd aktivlarga va \$23.6 mlrd bergan qarzlariga ega. Ushbu bank, Osiyo mamlakatlarida infratuzilma, transport, energetika va ijtimoiy sohalarda yirik loyihalarni moliyalashtiradi. Osiyo taraqqiyot banki, oʻzining moliyaviy resurslari bilan Osiyo mintaqasidagi iqtisodiy barqarorlikni saqlash va iqtisodiy oʻsishni taʼminlashga hissa qoʻshadi.

Osiyo Taraqqiyot Banki, nafaqat iqtisodiy oʻsish va islohotlarni qoʻllab-quvvatlashda, balki mintaqaviy barqarorlikni saqlashda ham muhim oʻrin tutadi. ADB, oʻz faoliyatida Osiyo davlatlarining iqtisodiy ehtiyojlariga muvofiq rivojlanish dasturlarini amalga oshiradi. Bankning asosiy maqsadlaridan biri Osiyoda iqtisodiy islohotlarni ragʻbatlantirish va mintaqada barqaror rivojlanishni taʼminlashdir.

Afrika Taraqqiyot Banki (AfDB) 1964-yilda tashkil etilgan va uning asosiy maqsadi Afrika mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanishini qoʻllab-quvvatlash, ijtimoiy infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish va barqaror rivojlanish uchun zarur boʻlgan investitsiyalarni taqdim etishdir. AfDB, 2024-yilda \$50 mlrd aktivlarga va \$6.2 mlrd bergan qarzlariga ega. Afrika Taraqqiyot Banki, Afrikadagi mamlakatlar uchun iqtisodiy oʻsish va barqaror rivojlanishning asosiy manbai hisoblanadi. Bank oʻzining faoliyatida Afrikada energetika, transport va ijtimoiy infratuzilma sohalarini rivojlantirishga katta eʼtibor qaratadi.

AfDB, Afrika mamlakatlari oʻrtasida iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish, barqaror iqtisodiy oʻsishni qoʻllab-quvvatlash va ijtimoiy

barqarorlikni saqlashda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, AfDB, global iqtisodiy o'zgarishlarga tezkor javob bera olish va mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashda katta ta'sirga ega.

Xalqaro tijorat banklari zamonaviy jahon moliya tizimining ajralmas va muhim qismini tashkil etadi. JPMorgan Chase, HSBC va Goldman Sachs kabi yirik moliya institutlari nafaqat o'z mamlakatlarida, balki global darajada ham iqtisodiy faoliyatning yuritilishini qo'llab-quvvatlaydi. Ular moliyaviy bozorlarning eng muhim ishtirokchilari bo'lib, kapital harakatlarini boshqarish, korporativ va davlat sektorlarini moliyalashtirish, shuningdek investitsiyalarni jalb qilishda yetakchi o'rin egallaydi. Ushbu banklarning ko'lami, tajribasi va moliyaviy resurslari, ularni global moliyaviy tizimda tengsiz mavqega ega qiladi.

Xalqaro tijorat banklari o'z mijozlariga keng ko'lamli moliyaviy xizmatlarni taklif etadi. Ular korporativ mijozlarga investitsiya bankchiligi xizmatlarini, masalan, birja va obligatsiya emissiyalari, birlashish va qo'shilish (M&A) bo'yicha maslahatlar, risklarni boshqarish va moliyaviy vositalardan foydalanish xizmatlarini ko'rsatadilar. Shu bilan birga, ular jismoniy shaxslarga ham turli xizmatlar – kreditlash, omonatlar, plastik kartalar, valyuta operatsiyalari va boshqalarni taklif qiladi. Banklar bu xizmatlar orqali moliyaviy tizimga kapital oqimini ta'minlaydi, iqtisodiy faoliyatni rag'batlantiradi va mijozlarining investitsion ehtiyojlarini qondiradi.

Ayniqsa JPMorgan Chase, HSBC va Goldman Sachs kabi banklar – “systemically important financial institutions” (ya'ni tizim uchun ahamiyatli moliyaviy institutlar) sifatida tan olingan. Ularning global miqyosdagi faoliyati ko'plab mamlakatlar iqtisodiyotiga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, JPMorgan Chase 2024-yil holatiga ko'ra \$4.1 trillion aktivga ega bo'lib, \$1.3 trillion kredit bergan. Bu bank nafaqat AQSh, balki dunyoning boshqa moliyaviy markazlarida ham faoliyat yuritadi. Uning yirik korporatsiyalar, davlatlar va transmilliy kompaniyalar bilan ishlashi bankni strategik ahamiyatga ega institutga aylantiradi.

HSBC esa Buyuk Britaniyada joylashgan bo‘lib, faoliyatini Osiyo, Yevropa, Shimoliy Amerika va boshqa mintaqalarda kengaytirgan. Uning 2024-yildagi aktivlari \$3.0 trillionni tashkil etadi, bergan qarzlar esa \$1.1 trillionga teng. Bu bank global savdo va moliyaviy aloqalarni rivojlantirishda muhim ko‘prik vazifasini bajaradi. HSBC xalqaro savdoni moliyalashtirish, valyuta operatsiyalarini amalga oshirish va korporativ mijozlarga xizmat ko‘rsatish bo‘yicha kuchli tajribaga ega.

Goldman Sachs esa asosan investitsiya bankchiligi, aktivlar boshqaruvi va moliyaviy maslahat xizmatlariga ixtisoslashgan bo‘lib, 2024-yil holatiga ko‘ra \$1.6 trillion aktiv va \$500 milliard miqdorida kredit portfeliga ega. Bank, xususan, IPO, birlashish va qo‘shilish, obligatsiyalar va aktsiyalar emissiyasi kabi yuqori darajadagi moliyaviy operatsiyalarda yetakchi o‘rin tutadi. Goldman Sachsning mijozlari orasida davlatlar, markaziy banklar, yirik fondlar va transmilliy kompaniyalar bor. Bu bank nafaqat moliyaviy xizmat ko‘rsatadi, balki global iqtisodiy tendensiyalarni shakllantirishda ham faol qatnashadi.

Xalqaro tijorat banklarining global moliyaviy inqirozlarni oldini olishdagi roli ham nihoyatda muhim. Ular moliyaviy bozorlarni kuzatib boradi, risklarni baholaydi va potentsial xavflarni aniqlashda moliyaviy regulyatorlarga axborot beradi. Shuningdek, ushbu banklar likvidlik muammolarini bartaraf etish, kredit bozorlarining barqarorligini saqlash, va inqiroz holatlarida moliyaviy tizimni qo‘llab-quvvatlashda faol ishtirok etadilar. Masalan, 2008-yilgi global moliyaviy inqiroz davrida tijorat banklari o‘z zaxiralari va hukumat bilan hamkorlikda amalga oshirilgan chora-tadbirlar orqali inqirozni yumshatishga harakat qilgan.

Ushbu banklar, shuningdek, raqamli transformatsiya va moliyaviy texnologiyalar sohasida ham ilg‘or yo‘nalishlarda harakat qilmoqda. Ular sun‘iy intellekt, blokcheyn texnologiyalari, raqamli to‘lov tizimlari va boshqa innovatsion vositalarni moliyaviy xizmatlarni soddalashtirish, xavfsizligini ta‘minlash va tezkorlikni oshirish maqsadida keng qo‘llamoqdalar. Bu jarayon banklarning xizmat ko‘rsatish sifatini oshiradi va mijozlar uchun qulayliklar yaratadi.

Moliyaviy regulatsiya jihatidan ham xalqaro tijorat banklari muhim rol o'ynaydi. Ular "Basel III" standartlariga muvofiq kapital yetarliligi, likvidlik va moliyaviy barqarorlik talablarini bajargan holda faoliyat yuritadi. Bu tartib banklarning moliyaviy inqirozlarga bardoshlilikini oshiradi va global moliyaviy tizimni xavfsizroq qiladi. Shuningdek, ushbu banklar moliyaviy jinoyatchilikka qarshi kurashish, mijozni bilish (KYC), pul yuvishga qarshi kurash (AML) va boshqa normativ tartiblarni qat'iy amalga oshiradi.

Zamonaviy global iqtisodiy muhitda xalqaro moliya institutlari eng muhim va zaruriy tarkibiy tuzilmalar sifatida e'tirof etiladi. Bu institutlar – Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF), Jahon Banki, Xalqaro Hisob-kitob Banki (BIS), mintaqaviy taraqqiyot banklari (Osiyo Taraqqiyot Banki, Afrika Taraqqiyot Banki, Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki) va xalqaro tijorat banklari (JPMorgan Chase, HSBC, Goldman Sachs) – jahon moliya tizimining asosi bo'lib xizmat qiladi. Ular zamonaviy iqtisodiy jarayonlarni nazorat qilish, boshqarish va tartibga solishda yetakchi vositalardir.

Ushbu institutlar global moliyaviy barqarorlikni saqlab qolish, inqirozlar oldini olish, investitsion muhitni yaxshilash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish orqali o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Ular nafaqat moliyaviy yordam ko'rsatish bilan chegaralanmaydi, balki strategik maslahatlar, siyosiy ko'rsatmalar, texnik yordam va iqtisodiy islohotlar yo'l-yo'riqlari orqali davlatlarning makroiqtisodiy siyosatini shakllantirishda ham faol qatnashadi. Ayniqsa, iqtisodiy inqirozlar paytida ularning ishtiroki eng muhim omillardan biri bo'lib, global moliyaviy muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. Masalan, IMF o'zining tezkor moliyaviy yordami bilan inqirozga uchragan davlatlarga qisqa muddatli likvidlik ta'minlab, moliyaviy ishonchni tiklashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro moliya institutlari global miqyosdagi iqtisodiy tartibni ta'minlovchi, moliyaviy infrastrukturani rivojlantiruvchi va iqtisodiy ishonchni mustahkamlovchi vositalardir. Ularning faoliyati nafaqat alohida mamlakatlarga, balki butun dunyo

iqtisodiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Kelajakda bu institutlarning roli yanada ortadi, chunki ularning yondashuvlari tobora komplekslashib bormoqda, va ular oldida turgan iqtisodiy, ijtimoiy hamda ekologik vazifalar miqyosi kengaymoqda. Shu sababli, xalqaro moliya institutlarining izchil va faol ishlashi, barqaror va adolatli global iqtisodiy tartibot uchun muhim shartlardan biridir.

1.3. Zamonaviy jahon moliya tizimida xalqaro moliya institutlari faoliyatida ajratilgan kredit va grantlari tahlili

Zamonaviy global iqtisodiyotda xalqaro moliya institutlari (XMI) o'zining muhim o'rnini egallagan va ular iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, rivojlanayotgan mamlakatlarga moliyaviy yordam ko'rsatish, global moliyaviy tizimni mustahkamlash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda o'ta muhim rol o'ynaydi. Ushbu tashkilotlar butun dunyo bo'ylab iqtisodiy rivojlanishning har xil bosqichlarida, muammoli mamlakatlarga iqtisodiy yordamni taqdim etish, ijtimoiy xizmatlarni kuchaytirish va xavf-xatarlarga qarshi kurashish kabi masalalarda muhim vazifalarni bajarib keladi. XMilar, asosan, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF), Jahon Banki, Banklararo Hisob-kitoblar Banki (BIS) va Islom Taraqqiyot Banki (IsDB) kabi yirik va ta'sirchan tashkilotlardan iborat bo'lib, ularning o'rtasidagi moliyaviy hamkorlik, global iqtisodiy muammolarni hal qilishdagi ahamiyati jahon iqtisodiyotini shakllantirishda sezilarli darajada ta'sir qiladi. Bu moliya institutlari turli mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni muvofiqlashtirib, xalqaro savdo va investitsiyalarni rivojlantirishga ko'maklashadi.

XMilarning o'zni nafaqat iqtisodiy yordam ko'rsatish, balki ijtimoiy infratuzilma, barqaror rivojlanish va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishda ham katta. Ularning har biri o'ziga xos sohalarda faoliyat yuritadi. Shu bilan birga, XMilar iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning ajralmas qismi sifatida, global moliyaviy inqirozlar, tabiiy ofatlar yoki pandemiyalar kabi global tahdidlarga qarshi kurashish uchun tezkor va

samarali javoblar bera olishadi. Ushbu maqolada 2020–2024 yillar davomida XMlarning kredit va grant ko‘rsatkichlari tahlil qilinadi, ularning global iqtisodiy tizimda qanday o‘zgarishlar kiritganligi, moliyaviy yordam turlari va yirik moliyaviy inqirozlar davrida qaysi institutlar eng faol yordam ko‘rsatgani ko‘rib chiqiladi.

2020–2024 yillar davomida XMlar tomonidan taqdim etilgan kreditlar va grantlar hajmi, global iqtisodiyotda yuzaga kelgan o‘zgarishlarga javoban doimiy ravishda o‘zgardi. Ushbu yillar davomida XMlar, ayniqsa, pandemiya kabi global inqirozlar va moliyaviy beqarorlik sharoitida rivojlanayotgan mamlakatlarga yordam ko‘rsatishda muhim faoliyat olib bordilar. 2020 yilda jahon bo‘yicha iqtisodiy falokatlarning oldini olish va global moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash uchun XMlar tomonidan ko‘rsatilgan moliyaviy yordam miqdori ancha oshdi.

4-jadval

Xalqaro moliya institutlarining kredit/grant ko‘rsatkichlari (mlrd USD) 2020–2024 yillar bo‘yicha⁴

№	Tashkilot	2020	2021	2022	2023	2024
1	IMF (Umumiy kreditlar)	102.4	98.7	145.2	120.5	110.0
2	Jahon Banki (Grantlar)	5.3	6.1	7.8	8.5	9.2
3	Jahon Banki (Qarz mablag‘lari)	62.0	68.4	72.1	75.3	78.0
4	BIS (Banklararo kreditlar)	35.1	38.6	37.2	36.8	37.5
5	Islom Taraqqiyot Banki (Grantlar)	1.2	1.5	1.8	2.0	2.3

IMF, dunyoning eng yirik moliya institutlaridan biri sifatida, 2020 yilgi kreditlar hajmi \$102.4 milliardga yetdi. Ushbu miqdor, ayniqsa, pandemiya davrida rivojlanayotgan mamlakatlarga moliyaviy yordam taqdim etish zarurati tufayli oshdi. IMF, o‘zining maxsus kredit mexanizmlari orqali, nafaqat iqtisodiy inqirozlarga qarshi kurashishda, balki global iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim rol o‘ynadi. 2021–2022 yillar davomida, ayniqsa, COVID-19ning iqtisodiy ta‘sirlari

⁴ Manba: Xalqaro moliya institutlari faoliyatini keng o‘rgangan holda muallif hisob-kitobi.

kuchayganida, IMF kreditlar hajmini yana ham oshirdi va 2022 yilga kelib bu ko'rsatkich \$145.2 milliardga yetdi. Bu o'sish, asosan, rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiyoti pandemiya sharoitida jiddiy muammolarga duch kelganligi va IMFning ularga moliyaviy yordam ko'rsatish zarurati tufayli yuzaga keldi. Keyingi ikki yil davomida, 2023–2024 yillarda, IMFning kreditlar hajmi biroz pasaygan bo'lsa-da, u barqaror moliyaviy yordam ko'rsatishda davom etdi, ya'ni 2023 yilda \$120.5 milliard, 2024 yilda esa \$110.0 milliardni tashkil etdi. Bu o'zgarishlar iqtisodiy tiklanishning boshlanishi va davlatlarning kredit bo'yicha majburiyatlarini qisqartirishga qaratilgan strategiyalarni ko'rsatadi.

Jahon Bankining grantlari va qarz mablag'lari har yili ortib bormoqda. 2020 yilda Jahon Banki tomonidan taqdim etilgan grantlar \$5.3 milliardni tashkil etdi. Bu miqdor, global inqirozlar va rivojlanayotgan mamlakatlarga iqtisodiy yordam zarurati tufayli oshdi. Jahon Banki grantlarining o'sishi, ayniqsa, ijtimoiy infratuzilma, sog'liqni saqlash, ta'lim va atrof-muhitni muhofaza qilish kabi sohalarga qaratilgan loyihalarni qo'llab-quvvatlashda ko'zga tashlandi. 2024 yilga kelib, Jahon Banki grantlari \$9.2 milliardga yetdi, bu yordamlarning sifat va hajm jihatidan sezilarli o'sishini anglatadi. Jahon Banki, shuningdek, qarz mablag'larini ajratishda ham faoliyatini kengaytirdi. 2020 yilda \$62.0 milliard bo'lgan qarzlar miqdori 2024 yilga kelib \$78.0 milliardga yetdi. Bu o'sish, rivojlanayotgan mamlakatlarga iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash, infratuzilma va ijtimoiy sektorlarni kuchaytirish uchun zarur bo'lgan qo'shimcha moliyaviy resurslarning mavjudligini ko'rsatadi.

BIS tomonidan ajratilgan banklararo kreditlar 2020–2024 yillar davomida barqaror bo'lib, 2020 yilda \$35.1 milliarddan 2024 yilda \$37.5 milliardgacha oshdi. BISning asosiy vazifasi global bank tizimi va moliyaviy institutlar o'rtasida likvidlikni ta'minlashdir. Pandemiya davrida global moliyaviy tizimda yuzaga kelgan noaniqlik va beqarorliklarga qarshi kurashish uchun BISning taqdim etgan kreditlari muhim ahamiyat kasb etdi. Ularning maqsadi, asosan, moliyaviy

tizimdagi bo'shliqlarni to'ldirish va global iqtisodiy inqirozga qarshi kurashishda barqarorlikni ta'minlash edi.

IsDB tomonidan taqdim etilgan grantlar miqdori ham ortib bormoqda. 2020 yilda \$1.2 milliarddan 2024 yilga kelib \$2.3 milliardgacha oshdi. IsDB, o'zining ijtimoiy rivojlanish va barqaror iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga qaratilgan dasturlari orqali islomiy mamlakatlarga yordam ko'rsatadi. Bu tashkilotning faoliyati, ayniqsa, islomiy iqtisodiyot va barqaror rivojlanish bo'yicha samarali dasturlarni moliyalashtirishga qaratilgan bo'lib, ular davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy tenglikni va ijtimoiy farovonlikni oshirishni maqsad qilgan.

Xalqaro moliya institutlarining rivojlanish tendensiyalarini o'rganishda, bir necha muhim omillarni ajratib ko'rsatish mumkin. 2020–2024 yillarda bu institutlar global iqtisodiy inqirozlar va ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan o'zgarishlarni amalga oshirdilar. XMIlarning rivojlanishiga olib kelgan asosiy omillar orasida ijtimoiy va ekologik barqarorlikka e'tibor, raqamli moliyaviy tizimlarning rivoji, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish va global inqirozlarga tezkor javob berish kabi masalalar alohida o'rin tutadi.

2020–2024 yillarda XMilar ijtimoiy va ekologik barqarorlikni ta'minlashga katta e'tibor qaratdi. Jahon Banki va IsDB tomonidan taqdim etilgan grantlar ko'proq atrof-muhitni muhofaza qilish, yashil energiya va ekologik barqaror rivojlanish sohalariga yo'naltirildi. Shu bilan birga, XMilar ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishga qaratilgan loyihalar bilan ijtimoiy tenglikni oshirishga harakat qildilar. Ekologik barqarorlikka qaratilgan loyihalar, ayniqsa, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish uchun zarur bo'lgan resurslarni taqdim etishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Xalqaro moliya institutlari, ayniqsa, raqamli moliyaviy xizmatlar sohasida ham katta yutuqlarga erishdilar. IMF va Jahon Banki tomonidan ishlab chiqilgan yangi dasturlar orqali rivojlanayotgan mamlakatlarda raqamli moliya xizmatlari kengaytirildi. Bu, nafaqat moliyaviy inklyuziya, balki global moliyaviy tizimni isloh qilishga ham

yordam berdi. Raqamli moliyaviy xizmatlar orqali ko‘plab odamlar, ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda, bank xizmatlariga ega bo‘ldilar.

2020–2024 yillarda XMilar tomonidan ajratilgan mablag‘lar iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish uchun qo‘llanildi. IsDB va Jahon Bankining iqlimga chidamli infratuzilma yaratish, yashil energiya loyihalarini moliyalashtirish va karbon izini kamaytirish bo‘yicha amalga oshirilgan tashabbuslar muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Bu loyihalar, ayniqsa, iqlim o‘zgarishining global iqtisodiyotga ta‘sirini kamaytirishga qaratilgan edi.

XMilar pandemiya kabi global inqirozlar davrida ham samarali va tezkor moliyaviy yordam ko‘rsatdilar. IMF, masalan, kam daromadli mamlakatlarga \$24 milliarddan ortiq foizsiz kreditlar ajratdi. Bu yordamlar mamlakatlarning iqtisodiy barqarorligini ta‘minlashga va inqirozlarning ta‘sirini kamaytirishga xizmat qildi.

2020–2024 yillar davomida XMilar (Xalqaro moliyaviy institutlar) jahon moliyaviy tizimining barqarorligini ta‘minlashda va global iqtisodiy muammolarni hal qilishda muhim rol o‘ynadi. Ushbu yillar davomida XMilar, jumladan, IMF, Jahon Banki, BIS va IsDB, o‘zlarining kredit, qarz va grantlarni ajratish orqali dunyo bo‘ylab iqtisodiy inqirozlar va ijtimoiy muammolarni bartaraf etishda faoliyat yuritdi. Ularning taqdim etgan moliyaviy yordamlari rivojlanayotgan mamlakatlar uchun muhim resurslar bo‘lib xizmat qildi, bu esa global moliya tizimining holatini yaxshilashga yordam berdi. XMilar, ayniqsa, pandemiya davrida va iqlim o‘zgarishi, ijtimoiy tenglik, yashil energiya va ekologik barqarorlik kabi sohalarda ko‘rsatilgan yordam orqali jahon iqtisodiyotiga katta hissa qo‘shdilar.

XMilar tomonidan taqdim etilgan kreditlar, qarzlar va grantlar, dunyoning turli mintaqalaridagi mamlakatlarga muhim iqtisodiy yordam bo‘lib, ularning iqtisodiy barqarorligini ta‘minlashda va jahon moliya tizimidagi muammolarni bartaraf etishda samarali bo‘ldi. IMF, masalan, rivojlanayotgan mamlakatlarga ajratgan kreditlari bilan iqtisodiy barqarorlikni qo‘llab-quvvatladi. Jahon Banki esa grantlar orqali ijtimoiy infratuzilma va ekologik barqarorlikka katta hissa qo‘shdi.

IsDB, o'z navbatida, islomiy mamlakatlar uchun moliyaviy yordam taqdim etish orqali barqaror iqtisodiy o'sish va rivojlanishga yordam berdi. Shu tariqa, XMilar, kredit, qarz va grantlar ajratish orqali jahon moliyasini yaxshilashda davom etmoqda. Ularning faoliyati global moliya tizimining mustahkamlanishiga, iqtisodiy barqarorlikka, ijtimoiy va ekologik rivojlanishga katta hissa qo'shgan. Kelajakda XMilarning moliyaviy yordam ko'rsatishda davom etishi va global iqtisodiy muammolarni hal qilishda o'zining ahamiyatini yanada kuchaytirishi kutilmoqda.

1.4. Zamonaviy jahon moliya tizimidagi xalqaro moliya institutlarining global halqaro kreditlari tahlili

Zamonaviy jahon moliya tizimi tobora murakkablashib, barcha iqtisodiy sektorlarga va moliyaviy tizimlarga o'zining kuchli ta'sirini o'tkazmoqda. Xalqaro moliya institutlari, xususan Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF), Jahon Banki, Bank for International Settlements (BIS), mintaqaviy taraqqiyot banklari va xalqaro tijorat banklari global moliya tizimining eng muhim tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Ushbu moliya institutlari nafaqat global iqtisodiy o'sish, balki moliyaviy barqarorlik va investitsiyalar oqimini boshqarishda ham muhim rol o'ynaydi.

O'z vaqtida iqtisodiy o'zgarishlarga javob berish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda xalqaro moliya institutlarining ahamiyati katta. Ular ko'plab mamlakatlarda iqtisodiy siyosatlarni shakllantirish va rivojlantirishda yetakchi o'rin egallaydi. Aynan shu nuqtai nazardan, global kreditlar hajmi va mintaqaviy kreditlar statistikasi, xalqaro moliya institutlarining jahon moliya tizimidagi o'rni va ularning iqtisodiy jarayonlarga qanday ta'sir ko'rsatishini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Quyida keltirilgan Global Xalqaro Kreditlar Statistika Jadvali (2022–2024), kreditlar hajmi va mintaqaviy ko'rsatkichlar o'zgarishi, xalqaro moliya institutlarining iqtisodiy va moliyaviy tizimlarga ta'sirini yanada yaxshiroq tushunish imkonini beradi.

Global xalqaro kreditlar hajmi 2022-2024 yillarda sezilarli darajada oshmoqda. Jadvalga qaraganda, banklararo xalqaro kreditlar 2022-yilda 12.1 trillion AQSh dollari bo'lib, 2024-yilda 13.0 trillion AQSh dollargacha o'sishi kutilmoqda. Bu o'sish nafaqat global banklar tizimining kengayishi, balki xalqaro moliya institutlarining moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va kredit berish bo'yicha ko'rsatayotgan xizmatlarining kengayishi bilan ham bog'liq. Xususan, BIS (Bank for International Settlements) va IMF kabi xalqaro moliya institutlari banklararo kreditlarning boshqarilishini qo'llab-quvvatlaydi va global moliyaviy risklarni kamaytirishga xizmat qiladi. Banklararo kreditlarning o'sishi, xalqaro moliya institutlarining global iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga bo'lgan intilishlarini ko'rsatadi.

Davlat qarzlar (sovereign debt) hajmi ham ortib borayotganini ko'rish mumkin. 2022-yilda davlat qarzlar hajmi 8.7 trillion AQSh dollarini tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 9.5 trillion AQSh dollargacha o'sishi kutilmoqda. Davlat qarzlarining oshishi, ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarning moliyaviy yordam va kredit olishga bo'lgan ehtiyojini aks ettiradi. IMF va Jahon Banki kabi xalqaro moliya institutlari davlatlar bilan qarz kelishuvlarini tuzishda va ularning iqtisodiy barqarorligini saqlashda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonlar orqali davlatlar o'z iqtisodiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarga ega bo'ladi, ammo bu qarzlar global moliyaviy tizimdagi risklarni ham oshirishi mumkin.

5-jadval

Global xalqaro kreditlar tahlili (2022–2024)⁵

№	Ko'rsatkich	2022	2023	2024	Asosiy Kredit Beruvchilar
1	Global Xalqaro Kreditlar Hajmi (USD trilyon)				
1.1	Banklararo xalqaro kreditlar	12.1	12.5	13.0	[BIS Quarterly]
1.2	Davlat qarzlar (sovereign)	8.7	9.1	9.5	[IMF GFS]
1.3	Korporativ kreditlar	6.3	6.6	7.0	[BIS]

⁵ Manba: Xalqaro moliya institutlari tomonidan ajratilgan kreditlarni keng o'rgangan holda muallif hisob-kitobi.

2	Mintaqalar Bo'yicha Xalqaro Kreditlar (USD milliard)				
2.1	Yevropa	4,200	4,350	4,500	ECB, Yevropa banklari
2.2	Shim. Amerika	3,800	3,950	4,100	AQSh Fed, JPMorgan, Citi
2.3	Osiyo	2,900	3,100	3,300	Xitoy (ICBC), Yaponiya (MUFG)
2.4	Afrika	320	340	370	Jahon banki, AfDB
2.5	Markaziy Osiyo	150	170	200	Xitoy (EXIM bank), EBRD

Korporativ kreditlar hajmi 2022-yilda 6.3 trillion AQSh dollarini tashkil qilgan va 2024-yilda bu raqam 7.0 trillion AQSh dollarga yetishi kutilmoqda. Korporativ kreditlar o'sishi global kompaniyalar va korporatsiyalar tomonidan yangi investitsiyalar jalb qilish, iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash va raqobatbardosh bozorlarni yaratish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyojni bildiradi. BIS va boshqa xalqaro moliya institutlari korporativ kreditlashni tartibga solish va moliyaviy xavf-xatarlarni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Ular global korporatsiyalarga qarz olish va investitsiyalarni boshqarish bo'yicha tavsiyalar berish orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi.

Yevropa mintaqasida xalqaro kreditlar hajmi 2022-yilda 4.2 trillion AQSh dollari bo'lgan va 2024-yilda bu ko'rsatkich 4.5 trillion AQSh dollarga yetishi kutilmoqda. Yevropada kreditlash tizimi nafaqat ichki, balki global iqtisodiyot uchun ham muhim rol o'ynaydi. Evropa Markaziy Banki (ECB) va boshqa yevropalik moliya institutlari o'z moliyaviy resurslarini global bozorlarni qo'llab-quvvatlash uchun yo'naltiradi. Shuningdek, ular iqtisodiy siyosatlarni amalga oshirishda va Yevropa mintaqasining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda katta rol o'ynaydi.

Shimoliy Amerika mintaqasida kreditlar hajmi 2022-yilda 3.8 trillion AQSh dollari bo'lib, 2024-yilda 4.1 trillion AQSh dollargacha o'sishi kutilmoqda. AQShning moliya institutlari, xususan, JPMorgan Chase, Citi, va AQSh Federal Rezervi global moliya tizimining asosiy ishtirokchilaridir. Ularning qarz berish faoliyati Shimoliy Amerika iqtisodiyotining rivojlanishiga hamda global sarmoyalar oqimlariga

ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shimoliy Amerika kreditlari, ayniqsa, investitsiya va kapital oqimlarining boshqarilishida yirik moliya institutlarining ta'sirini ko'rsatadi.

Osiyo mintaqasida kreditlar hajmi 2022-yilda 2.9 trillion AQSh dollari bo'lib, 2024-yilda bu ko'rsatkich 3.3 trillion AQSh dollargacha o'sishi kutilmoqda. Xitoyning ICBC va Yaponiya banki MUFG kabi yirik moliya institutlari Osiyo mintaqasida asosiy kredit beruvchilar sifatida faoliyat ko'rsatadi. Osiyo bozorlaridagi o'sish va kengayish, xususan, Xitoy va Yaponiyaning global iqtisodiyotdagi o'sib borayotgan ta'siri bilan bog'liq. Bu mintaqadagi iqtisodiy rivojlanish va kreditlash tizimi xalqaro moliya institutlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadi.

Afrika mintaqasida xalqaro kreditlar hajmi 2022-yilda 320 milliard AQSh dollari, 2024-yilda esa 370 milliard AQSh dollarga yetishi kutilmoqda. Jahon Banki va Afrika Taraqqiyot Banki (AfDB) kabi xalqaro moliya institutlari Afrikada moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash uchun zarur moliyaviy resurslarni ajratadi. Afrikada moliyaviy sektorning rivojlanishi, mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi va xalqaro iqtisodiyotga integratsiyasini kuchaytiradi.

Markaziy Osiyo mintaqasida kreditlar hajmi 2022-yilda 150 milliard AQSh dollari, 2024-yilda esa 200 milliard AQSh dollarga yetishi kutilmoqda. Xitoyning EXIM banki va Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (EBRD) Markaziy Osiyo mintaqasida asosiy kredit beruvchilar sifatida faoliyat ko'rsatadi. Markaziy Osiyo mintaqasidagi iqtisodiy o'sish va kreditlash tizimi, ayniqsa, Xitoyning iqtisodiy siyosatlari va moliyaviy yordamlaridan foydalangan holda rivojlanmoqda.

Global kreditlar hajmining oshishi va mintaqaviy kreditlarning o'sishi, xalqaro moliya institutlarining global iqtisodiyotdagi o'rnini va ularning moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi rolini kuchaytiradi. Xalqaro moliya institutlari, xususan, IMF, Jahon Banki, BIS va mintaqaviy moliya tashkilotlari, iqtisodiy o'sish, kapital oqimlari va kreditlashni boshqarishda muhim vositalarni taqdim etadi. Ushbu

institutlarning faoliyati global moliya tizimining barqarorligini ta'minlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, har bir mintaqadagi iqtisodiy va moliyaviy o'zgarishlar, xalqaro kreditlash tizimining qanday rivojlanayotganini va moliyaviy integratsiyaning kuchayishini ko'rsatadi. Bu jarayonlarning barcha bosqichlari, xalqaro moliya institutlarining iqtisodiy siyosatlari va tavsiyalariga tayanib amalga oshiriladi.

Zamonaviy jahon moliya tizimi tobora integratsiyalashgan, o'zaro bog'langan va dinamik xarakterga ega bo'lib bormoqda. Bu tizimda xalqaro moliya institutlari, xususan Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF), Jahon Banki, mintaqaviy taraqqiyot banklari va boshqa moliyaviy tashkilotlar global iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, investitsion muhitni yaxshilash hamda rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, global miqyosda sarmoyalar oqimi - to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (FDI), portfel investitsiyalari va infratuzilma moliyalashtiruvi - xalqaro moliya institutlarining faoliyati bilan chambarchas bog'liq.

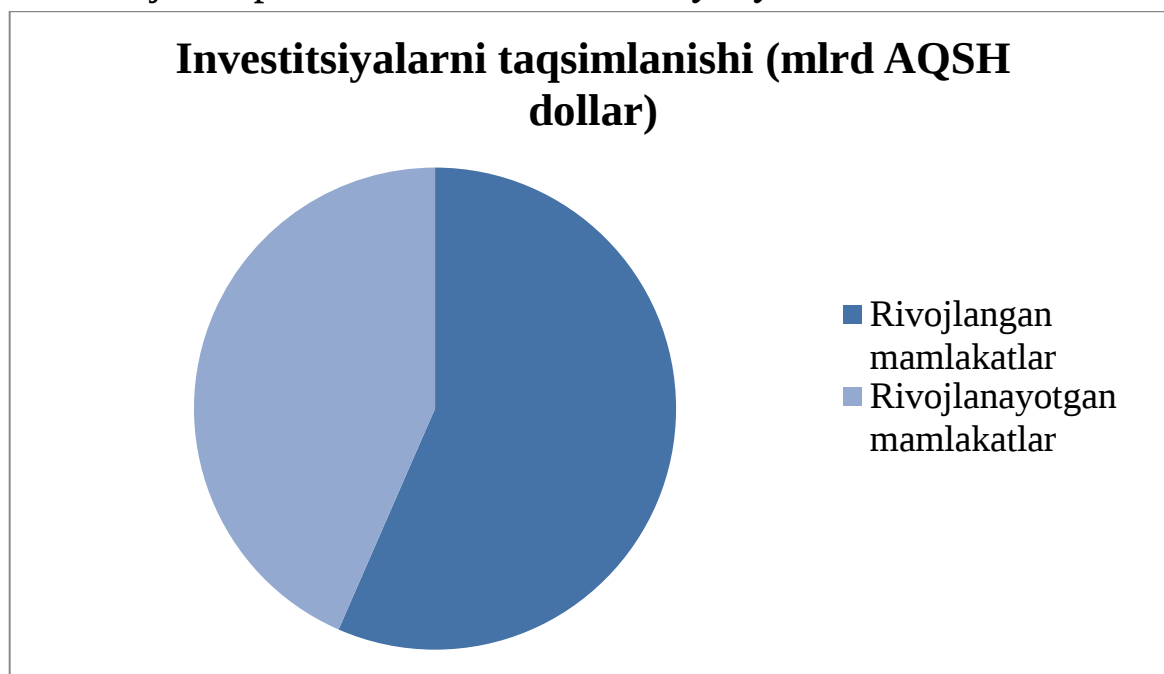
Shu nuqtai nazardan olib qaranganda, global investitsiya oqimlarining hajmi, tarkibi va yo'nalishlari xalqaro moliya institutlari rolini baholashda muhim statistik asos bo'lib xizmat qiladi. Chunki investitsiya oqimlari xalqaro kapital harakatining asosiy shakli bo'lib, iqtisodiy o'sish, texnologik taraqqiyot va moliyaviy integratsiyaning katalizatori hisoblanadi. Ayniqsa, 2022–2024-yillar davomida investitsiyalarning hajmidagi o'sish, ularning rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar bo'yicha taqsimoti, shuningdek xalqaro moliya institutlarining bu jarayonlardagi bevosita ishtiroki ushbu mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi.

Shunday ekan, global investitsiya oqimlarining tahlili nafaqat xalqaro moliya institutlarining iqtisodiy tizimdagi rolini chuqurroq anglashga, balki ularning faoliyati orqali global kapital harakatlariga qanday ta'sir ko'rsatayotganini baholashga ham imkon yaratadi.

Zamonaviy global moliyaviy tizim tobora murakkablashib borayotgan dunyo iqtisodiyotida beqarorlik, raqobat, texnologik

yutuqlar, siyosiy qarama-qarshiliklar va iqlim o'zgarishlari kabi bir qator omillar bilan yuzma-yuz kelmoqda. Bu sharoitda xalqaro moliya institutlarining roli yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (FDI) va boshqa sarmoya oqimlari davlatlarning iqtisodiy rivojlanish sur'atini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. 2022–2024-yillar davomidagi global investitsiya oqimlari statistikasi xalqaro moliya institutlari hamda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasidagi investitsion muvozanatni ko'rsatib beruvchi muhim indikator sifatida talqin qilinadi.

2022-yilda jahon miqyosida umumiy FDI hajmi 1,290 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, bu raqam 2023-yilda 1,360 milliardga yetgan, 2024-yilda esa 1,450 milliard dollarga yetishi prognoz qilinmoqda. Bu 160 milliard dollarga yaqin o'sishni bildiradi va bu kabi ko'rsatkich global iqtisodiyotda ishonch, kapital aylanishi va iqtisodiy faollikning tiklanayotganidan dalolat beradi. Bunday holatda xalqaro moliya institutlarining kreditlash, loyihalarni moliyalashtirish, siyosiy barqarorlikni ta'minlashdagi faolligi sarmoyadorlarning xavf-xatar darajasini pastlatishda muhim rol o'ynaydi.

Investitsiyalarni taqsimlanishi (mlrd AQSH dollar) 2024-yil⁶

⁶ Manba: www.worldbank.com – Jahon banki ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

FDI oqimlari tarkibiy jihatdan ikki asosiy toifaga – rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarga yo‘naltirilgan investitsiyalar bo‘yicha tahlil qilinadi. 2022-yilda rivojlangan mamlakatlar FDI oqimidan 750 milliard dollar olgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2023-yilda 800 milliardga, 2024-yilda esa 820 milliard dollarga yetadi. O‘shish mavjud bo‘lsa-da, nisbatan sekin sur‘atlarda kechayotgani, ushbu mamlakatlarda sarmoya uchun imkoniyatlar to‘yinganligi, iqtisodiy infratuzilmaning yetarlicha rivojlanganligi va past foyda marjalari bilan izohlanadi. Bunday bozorlar, asosan, barqarorlik va xavfsizlikni afzal ko‘radigan investorlar uchun maqbul bo‘lsa-da, yuqori rentabellik izlayotgan investorlar e‘tiborini rivojlanayotgan mamlakatlarga qaratmoqda.

Rivojlanayotgan mamlakatlar esa investitsion oqimlar jihatidan kuchli va tez sur‘atlarda o‘shish ko‘rsatayotgan segment hisoblanadi. 2022-yilda 540 milliard dollarlik FDI qabul qilgan bu guruh mamlakatlari 2023-yilda 560 milliard, 2024-yilda esa 630 milliard dollar miqdorida investitsiya jalb qilishi kutilmoqda. Ushbu 90 milliard dollarlik ortishning ortida bir nechta asosiy sabablar yotadi: xalqaro moliya institutlarining faol ishtiroki, siyosiy islohotlar, iqtisodiy liberallashtirish, mahalliy bozorlarning kengayishi va strategik infratuzilma loyihalarining amalga oshirilishi. Misol uchun, Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB), Jahon Banki, va IMF kabi tashkilotlar rivojlanayotgan mamlakatlarda yo‘l, elektr energiyasi, sog‘liqni saqlash, ta‘lim va raqamli infratuzilmani yaxshilashga katta miqdorda mablag‘ ajratmoqda. Bunday moliyalashtirish muhitini yaxshilash orqali FDI hajmini o‘rttirishga xizmat qiladi.

FDI nafaqat moliyaviy resurs oqimi, balki bilim, texnologiya, tajriba va innovatsion yondashuvlarning ham importi hisoblanadi. Ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlar xorijiy sarmoyadorlar orqali yuqori texnologiyali ishlab chiqarish, korporativ boshqaruv standartlari, eksport salohiyatini oshirish va xalqaro savdo tizimlariga integratsiyalashish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Bunda xalqaro moliya institutlari, xususan Jahon Banki guruhi o‘zining ishonchli hamkorlik

tizimi orqali davlatlarga zarur muhitni yaratishda maslahatlar, texnik yordam va kafolatli moliyaviy resurslar bilan ta'minlab kelmoqda.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, sarmoya oqimlari hajmidagi o'sish – global kapital harakatining ko'p qirrali va murakkab jarayon ekanligini ko'rsatadi. Bu nafaqat iqtisodiy omillar bilan, balki siyosiy barqarorlik, geosiyosiy xavfsizlik, xalqaro diplomatik munosabatlar va iqlim siyosati bilan ham bog'liq. Ayniqsa, yashil energetika va raqamli iqtisodiyotga yo'naltirilayotgan investitsiyalar ko'payib borayotgani bugungi kunda yangi moliyaviy oqimlar yo'nalishining shakllanayotganidan darak beradi.

Xulosa qilib aytganda, 2022–2024-yillar oralig'ida jahon FDI ko'rsatkichlari barqaror o'sishni namoyon qilmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarga sarmoya oqimining nisbatan tez o'sayotgani xalqaro moliya institutlari faoliyatining natijadorligi va ularning moliyaviy vositalari orqali global kapital oqimini ijobiy yo'naltirishdagi muhim o'rnini ko'rsatadi. Bu tendensiya kelajakda rivojlanayotgan mamlakatlar uchun iqtisodiy mustaqillikni mustahkamlash, sanoatlashtirish jarayonlarini jadallashtirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash imkonini beradi. Xalqaro moliya institutlarining bu boradagi roli esa – global iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi poydevor sifatida tobora kuchaymoqda.

1.5. Zamonaviy jahon moliya tizimida Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB)ning o'rne va rivojlanish tendensiyalari tahlili

Zamonaviy jahon moliya tizimi nafaqat xalqaro savdo va investitsiyalarni amalga oshirish, balki iqtisodiy o'sish, barqarorlik va rivojlanishning muhim vositachisi sifatida xizmat qilmoqda. Xalqaro moliya institutlari, ayniqsa, Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB) kabi tashkilotlar, nafaqat mintaqaviy rivojlanishni ta'minlash, balki jahon miqyosida ham barqaror iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashda o'zining alohida o'rnini egallaydi. ADB nafaqat Osiyoda, balki global miqyosda ham jahon moliya tizimining mustahkam tarkibiy qismlaridan biriga aylangan. 2020–2023 yillardagi moliyaviy ko'rsatkichlar orqali

bankning faoliyatini tahlil qilish, uning iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rnini va jahon iqtisodiyoti uchun qanday ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Bu tahlil ADBning xalqaro moliya tizimidagi strategik yondashuvlarini va uning rivojlanishdagi davomiy rolini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

2020 yilga kelib, ADBning umumiy aktivlari 259,3 milliard AQSh dollarini tashkil etdi. Bu raqam, o‘z navbatida, bankning moliyaviy salohiyatini, barqarorligini va jahon moliya tizimidagi o‘rnini ko‘rsatadi. 2023 yilga kelib, umumiy aktivlar 302,4 milliard AQSh dollariga yetdi. Bu esa bankning o‘ssishi, iqtisodiy barqarorlikni saqlash va rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlarini moliyalashtirishdagi faoliyatini mustahkamladi. Aktivlarning o‘ssishi 16,6% ni tashkil etgan va bu bankning global miqyosda yanada kengroq faoliyat yuritayotganini ko‘rsatadi. ADBning umumiy aktivlari o‘ssishining asosiy sababi, bankning rivojlanayotgan mamlakatlarga taqdim etgan moliyaviy resurslari va o‘z faoliyatini kengaytirishdagi muvaffaqiyatlari bilan bog‘liq. Ushbu o‘ssish, shuningdek, bankning yangi moliyaviy instrumentlar ishlab chiqishdagi yutuqlarini ham aks ettiradi, bu esa unga jahon iqtisodiyoti va moliya bozorlarida yangi resurslarni jalb qilish imkoniyatini yaratadi.

Umumiy aktivlarning o‘ssishi ADB’ning global iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashdagi rolini yanada mustahkamlaydi. Bu shuni anglatadiki, bankning aktivlari yangi kreditlar, investitsiyalar va global iqtisodiy o‘ssishni moliyalashtirishga yo‘naltirilgan. ADBning iqtisodiy o‘ssish va barqarorlikni qo‘llab-quvvatlashdagi ahamiyati ortgan sayin, uning jahon moliya tizimidagi o‘rni ham kuchayib bormoqda. Aktivlar o‘ssishi, shuningdek, bankning global darajadagi iqtisodiy shakllanish jarayonlariga qanday moslashayotganini va uning moliyaviy siyosatining muhimligini ko‘rsatadi.

2020 yilda ADBning kredit portfeli 178,6 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lsa, 2023 yilga kelib, bu raqam 215,8 milliard dollarga yetdi. Bu 20,8% ga oshish, bankning iqtisodiy o‘ssish va barqarorlikni ta’minlashdagi aktiv rolini yanada kuchaytiradi. ADB kredit portfeli,

ayniqsa, pandemiyadan keyingi davrda kengaygan, bu esa global iqtisodiy tiklanishda ADBning qanday faoliyat yuritganini ko'rsatadi. Kredit portfeli ortishi, ADBning rivojlanayotgan mamlakatlarga ajratayotgan moliyaviy resurslari hajmining oshganini anglatadi.

Bankning kredit portfeli o'sishi, shu bilan birga, ADBning rivojlanayotgan mamlakatlarga katta miqdordagi moliyaviy resurslar taqdim etishda davom etayotganini ko'rsatadi. Masalan, pandemiya davrida global iqtisodiy muammolarni yengish, infratuzilma loyihalari va energiya tizimlarini mustahkamlashda kreditlar miqdori ortdi. Kredit portfeli ortishi, ayniqsa, ADBning iqtisodiy rivojlanishga turtki bo'lishdagi yirik hamkori bo'lishini ko'rsatadi. Bu bankning ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi muvaffaqiyatini aks ettiradi.

Kredit portfelining o'sishi, shuningdek, ADBning strategik ustuvorliklarini ko'rsatadi. ADB tomonidan taqdim etilgan kreditlar turli sohalarda ishlatiladi, jumladan, infratuzilma, energiya, ta'lim va sog'liqni saqlash kabi sohalarda. Bu sohalarga ajratilgan kreditlar, ayniqsa, pandemiyadan keyingi davrda iqtisodiy o'sish va barqarorlikni ta'minlashda eng muhim rol o'ynaydi. Kredit portfeli o'sishi ADBning global iqtisodiy shakllanish jarayonlarida faol ishtirok etishini va rivojlanayotgan mamlakatlarga yordam berishda davom etishini ko'rsatadi.

Sof foyda bo'yicha ko'rsatkichlar, bankning iqtisodiy barqarorligini, samarali boshqaruvini va moliyaviy natijalarini ko'rsatadi. 2020 yilda ADBning sof foydasi 1,2 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2023 yilga kelib, bu ko'rsatkich 2,1 milliard dollarga yetdi. Sof foydaning o'sishi, birinchi navbatda, ADBning samarali investitsiya boshqaruvi va operatsion jarayonlaridagi yuqori samaradorlikni aks ettiradi. Sof foydaning 75% ga ortishi, bankning xavfni boshqarish tizimi va moliyaviy strategiyasining muvaffaqiyatini ko'rsatadi.

6-jadval**Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB) moliyaviy natijalari tahlili
(2020–2023)⁷**

№	Ko‘rsatkich nomi	2020	2021	2022	2023
1	Umumiy aktivlar (USD mlrd)	259.3	276.5	287.1	302.4
2	Kredit portfeli (USD mlrd)	178.6	189.2	201.5	215.8
3	Sof foyda (USD mlrd)	1.2	1.5	1.8	2.1
4	Loyihalarga ajratilgan mablag‘ (mlrd)	31.9	36.7	40.2	45.5
5	Eng ko‘p qo‘llab-quvvatlangan sohalar (%)				
	- Infratuzilma	42%	45%	48%	50%
	- Energiya	25%	23%	22%	20%
	- Qishloq xo‘jaligi	15%	14%	13%	12%
	- Ta'lim va sog‘liqni saqlash	18%	18%	17%	18%
6	A‘zo mamlakatlar soni	68	68	68	69
7	Kreditlar uchun foiz stavkalari (%)	1.5–4.0	1.7–4.2	2.0–4.5	2.5-3.0

Sof foyda o‘shishi, shuningdek, ADBning investitsiya faoliyatining samaradorligini ham ko‘rsatadi. ADBning investitsiyalarni boshqarish tizimi, yuqori daromad olishga imkon yaratgan va bankning barqaror rivojlanishini ta‘minlagan. Bankning rentabelligi va samaradorligi, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun moliyaviy yordamlarni taqdim etishda katta ahamiyatga ega. Bu o‘shish, shuningdek, ADBning global iqtisodiy barqarorlikni saqlash va rivojlanayotgan mamlakatlarga yordam ko‘rsatishdagi rolini kuchaytiradi.

2020 yildan 2023 yilgacha ADB tomonidan loyihalarga ajratilgan mablag‘lar hajmi 31,9 milliard AQSh dollaridan 45,5 milliard dollarga ko‘tarildi. Bu o‘shish, bankning pandemiya davrida rivojlanayotgan mamlakatlarga yordam ko‘rsatishda ko‘proq resurslarni yo‘naltirishga harakat qilganini bildiradi. ADB o‘z faoliyatini faqat iqtisodiy o‘shish, balki ijtimoiy va ekologik barqarorlikni qo‘llab-quvvatlashga qaratmoqda. Loyihalarga ajratilgan mablag‘lar, ayniqsa, yashil energiya,

⁷ Manba: Osiyo Taraqqiyot Bankining ma‘lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

sogʻliqni saqlash tizimlari, ijtimoiy infratuzilma va raqamli transformatsiya kabi sohalarga yoʻnaltirilgan.

ADB tomonidan ajratilgan mablagʻlar, shuningdek, iqlim oʻzgarishi va global pandemiyalarga qarshi kurashishdagi loyihalarga ham yoʻnaltirilmoqda. Bu, ADBning zamonaviy global chaqiriqlarga, jumladan, iqlim oʻzgarishi va boshqa global muammolarni hal qilishga moslashganini koʻrsatadi. Bankning loyihalarga ajratilgan mablagʻlar hajmining ortishi, ADBning oʻz faoliyatini jahon iqtisodiy barqarorlikni taʼminlashga qaratganligini yanada mustahkamlaydi.

ADB faoliyatining eng koʻp qoʻllab-quvvatlagan sohalari tahlili, bankning qanday strategik ustuvorliklarga ega ekanligini koʻrsatadi. 2020 yildan 2023 yilgacha infratuzilma sektoriga ajratilgan mablagʻlar ulushi 42% dan 50% gacha oshdi. Bu oʻzgarish, ADBning barqaror iqtisodiy oʻsishni taʼminlashda asosiy omil boʻlgan infratuzilma tarmoqlarini rivojlantirishga katta eʼtibor qaratganligini koʻrsatadi. Ayniqsa, shahar infratuzilmasi, transport tizimlari va energetika tarmoqlariga yoʻnaltirilgan mablagʻlar, bu sohalarda global darajada barqarorlikni taʼminlashga xizmat qilmoqda.

Energiya sektori ulushining kamayishi, oʻz navbatida, ADBning qayta tiklanuvchi energiya manbalariga oʻtishdagi strategiyasini aks ettiradi. Shuningdek, qishloq xoʻjaligiga yoʻnaltirilgan mablagʻlarning kamayishi, lekin bu sohada barqaror oziq-ovqat xavfsizligini taʼminlash boʻyicha alohida dasturlar orqali moliyalashtirishning davom etishi bu sohaga qaratilgan eʼtibor doimo mavjudligini bildiradi.

2020–2023 yillarda ADB aʼzo mamlakatlar soni 68 tadan 69 taga oshdi. Bu kichik koʻrsatkich, ammo bankning xalqaro hamkorlikni kengaytirish va yangi rivojlanayotgan bozorlar bilan moliyaviy hamkorliklarni kuchaytirishdagi muvaffaqiyatlarini koʻrsatadi. ADBning aʼzo mamlakatlari sonining oʻsishi, uning xalqaro miqyosda qabul qilinishi va moliyaviy yordamlar taqdim etishdagi ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu oʻsish, shuningdek, bankning rivojlanayotgan mamlakatlarga koʻproq yordam koʻrsatishga tayyor ekanligini anglatadi.

ADB kreditlarining foiz stavkalari 2020 yildan 2023 yilgacha oshganini ko'rsatmoqda. 2023 yilda foiz stavkalari 2,5% dan 3,0% gacha ko'tarildi. Bu o'zgarish, ayniqsa, global iqtisodiy sharoitlarning o'zgarishi va inflyatsiya, shuningdek, bankning moliyaviy barqarorligini saqlashga qaratilganligini ko'rsatadi. Kredit stavkalarining oshishi, shuningdek, ADBning rivojlanayotgan mamlakatlarga yuqori sifatli kreditlar taqdim etishda davom etishini anglatadi.

Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB)ning 2020–2023 yillardagi moliyaviy ko'rsatkichlari, xalqaro moliya tizimida bankning rivojlanish va barqarorlikni ta'minlashdagi rolini yanada mustahkamladi. Kredit portfelining ortishi, umumiy aktivlarning kengayishi, sof foydaning oshishi va loyihalarga ajratilgan mablag'lar hajmining ko'payishi ADBning xalqaro moliya tizimidagi muvaffaqiyatli faoliyatini ko'rsatadi. Bankning rivojlanayotgan mamlakatlar uchun moliyaviy yordam ko'rsatishi, ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi eng muhim vositalardan biri bo'lib qolmoqda. ADBning moliyaviy ko'rsatkichlari, uning jahon miqyosidagi iqtisodiy o'sish va barqarorlikni qo'llab-quvvatlashdagi davomiy faoliyatining mustahkam asoslarini tashkil etadi. Bu ko'rsatkichlar, shuningdek, ADBning uzoq muddatli yondashuvini va uning xalqaro miqyosdagi iqtisodiy siyosatini qanday amalga oshirayotganini aks ettiradi.

2-BOB. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA DAVLAT ICHKI VA TASHQI QARZLARINING TASNIFI VA SAMARALI BOSHQARILISHI

2.1. Davlat qarzining nazariy va emperik adabiyotlar sharhi

Davlat qarzi nazariyasi birinchi navbatda qarzning iqtisodiy oqibatlarini o‘rganish bilan shug‘ullanadi. Biz ushbu oqibatlarni ikki nuqtayi nazardan ko‘rib o‘tamiz. Keng tarqalgan nuqtayi nazarlarga ko‘ra, qarz yomon narsa, iqtisodiyotga og‘ir yuk. Boshqa bir qarashlarga ko‘ra, davlat soliqlarni oshiradimi yoki qarzga pul oladimi, iqtisodiyotga “bari bir”, “issiq sovug‘i” yo‘q. Bunday nuqtayi nazar Rikardocha ekvivalentlik deb nomlanadi (A.A. Shernayev, O.S. Komolov. Davlat qarzlarini boshqarish: Darslik., T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. – 8 b.).

Bu nuqtayi nazarlar o‘rtasiga asosiy chegara qo‘yadigan ikki g‘oya mavjud. Birinchi g‘oya – qarz yuki to‘g‘risida. Qarz yuki unga xizmat ko‘rsatish uchun davlatga soliqlar to‘lashi lozim bo‘lgan kishilarning turmush darajasini pasaytiradi. Birovlar davlatga qarz berganlari sababli boshqa birovlar o‘z huzur-halovatidan, farovonligidan mahrum bo‘ladi. Ikkinchi g‘oya – davlat xususiy qarz oluvchilarni kredit bozoridan siqib chiqaradi (qisqa qilib uni fiskal siqib chiqarish deb ataymiz). Qarz – bu yomon deyilganda, e‘tibor birinchi navbatda uning fiskal surib chiqarishiga qaratiladi. Qarz olish-berish iqtisodiyot uchun “bari bir” deyilganda, qarz kelajak avlodga yuk bo‘lmasligi va fiskal siqib chiqarish yuz bermasligi nazarda tutiladi.

Davlat tomonidan olinayotgan qarzlar bu davlat xarajatlarini moliyalashtirish uchun zarur bo‘lgan pul mablag‘larini moliya bozorlaridan qarz olish yo‘li bilan jalb qilishdagi davlat faoliyatidir. Davlat olayotgan qarzlari davlat nomidan qarz olishni amalga oshirish vakolatini olgan davlat organlarining qarz majburiyatlari hujjatlari bilan rasmiylashtiriladi, ular davlatning qarzdorlik qimmatli qog‘ozlari bo‘lib, bozorda erkin aylanishi mumkin bo‘ladi. Davlat qarzdorliklari ikkita vazifani bajaradi: davlat g‘aznasiga pul mablag‘larini jalb etish va iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish.

Davlatning qarzlarni olishi jismoniy va yuridik shaxslar, xorijiy davlatlar, xalqaro moliyaviy tashkilotlardan jalb qilinadigan zayom va kreditlarni olishdan iborat bo‘lib, ular bo‘yicha qarz oluvchi yoki boshqa qarz olganlarning qarzlarni qaytarish bo‘yicha kafolatchi sifatida hukumatning qarz majburiyatlari vujudga keladi.

Amerikalik iqtisodchi olim, Didvud Gaygerning fikricha, “qarz hisobiga taqchillikni moliyalashtirish iqtisodiyotga quyidagicha ta’sir ko‘rsatadi: pul massasini qisqartiradi va foiz stavkasi darajasini ko‘taradi, shunga bog‘liq holda bir tomondan xususiy investitsiyalar darajasini pasayishini keltirib chiqaradi (siqib chiqarish omili), tashqi savdo balansini yomonlashtiradi, boshqa tomondan inflatsiya bosimini pasaytiradi, milliy valyuta kursini ko‘taradi, saqlab qo‘yilgan mablag‘larni ishlatadi”.

Jismoniy va yuridik shaxslar, xorijiy davlatlar, xalqaro tashkilotlar va xalqaro huquqning boshqa subektlari oldida vujudga kelgan hukumatning qarziy majburiyatlariga davlat qarzi deyiladi. Joylashtirilish joyiga qarab davlat qarzlari ikkiga bo‘linadi:

1. Davlat ichki qarzlari.
2. Davlat tashqi qarzlari.

Davlat tomonidan ichki mablag‘larni jalb qilish natijasida vujudga kelgan majburiyatlarining yig‘indisiga davlat ichki qarzlari deyiladi. Davlatning ichki qarzlarni olishi jismoniy va yuridik shaxslar, xorijiy davlatlar, xalqaro moliyaviy tashkilotlardan jalb qilinadigan zayom va kreditlarni olishdan iborat bo‘lib, ular bo‘yicha qarz oluvchi yoki boshqa qarz olganlarning qarzlarni qaytarish bo‘yicha kafolatchi sifatida hukumatning o‘z milliy valutasida ifodalangan qarz majburiyatlari paydo bo‘ladi.

Davlat tashqi qarzlari deyilganda davlat tomonidan xorijdan mablag‘ jalb qilish natijasida vujudga kelgan majburiyatlarining yig‘indisi tushuniladi. Davlatning tashqi qarzlarni olishi jismoniy va yuridik shaxslar, xorijiy davlatlar, xalqaro moliyaviy tashkilotlardan jalb qilinadigan zayom va kreditlarni olishdan iborat bo‘lib, ular bo‘yicha qarz oluvchi yoki boshqa qarz olganlarning qarzlarni qaytarish bo‘yicha

kafolatchi sifatida hukumatning xorijiy valutada ifodalangan qarz majburiyatlari vujudga keladi.

Davlatning qarzlarini ko'paygan hollarda davlat budjeti kamomadini moliyalashtirish maqsadida davlat qarz oluvchi sifatida davlat qarzlarini joylashtirish jarayonini amalga oshiradi. Davlat xazina majburiyatlarini chiqarish, moliya bozorlarida davlat qimmatli qog'ozlarini joylashtirish, davlat zayomlarini chiqarish va sotish yo'li bilan banklarning, aholining va boshqa moliya-kredit institutlarining pul mablag'larini yig'adi va ularni davlat qarzi va byudjet kamomadini qoplashga sarflaydi. Davlat o'z qarzidan voz kechishi ham mumkin.

Byudjet taqchilligini moliyalashtirish (qoplash)ning muhim ko'rinishlaridan biri davlat krediti hisoblanadi. Davlat krediti – davlat qarz oluvchi yoki kreditor sifatida maydonga tushadigan barcha moliyaviy-iqtisodiy munosabatlar yig'indisi. Davlat qarzlarini va uning foizlarini qoplash manbalari sifatida byudjet mablag'lari qo'llaniladi. Davlat krediti milliy boylikning va yalpi ichki mahsulotning qiymatining ikkilamchi taqsimlanishini ta'minlaydi.

Davlat krediti davlat hokimiyati organlari ixtiyoriga kelib tushadi va ularda qo'shimcha moliyaviy resurslarga aylanadi. Bu mablag'lar byudjet defitsitini qoplashga yo'naltiriladi. Davlat kreditining mavjud bo'lish imkoniyati yuridik va jismoniy shaxslar daromadlarini shakllantirish va vaqtincha ishlatishning o'ziga xos xususiyatidan kelib chiqadi. Davlat krediti ichki va tashqi bo'lishi mumkin. Davlat xarajatlarining asosiy ulushi milliy valutada amalga oshiriladi. Shuning uchun ichki davlat krediti rivojlanishda ustunlikka ega bo'ladi. Davlat kreditini moliyalash davlat qarzining shakllanishiga olib keladi. Mablag' oluvchi mamlakatlar uchun xalqaro davlat krediti qayta ishlab chiqarishni kengaytirish hisoblanadi.

Umumdavlat ssuda fond mablag'larini qarzga olish – davlat kredit muassasasi bevosita kredit resurslarining bir qismini davlat xarajatlarini qoplashga beradi. Bu inflatsiyaga olib keladi.

Xazina ssudalari – davlat hokimiyati organlaridan byudjet mablag'lari hisobiga muddatlilik, baholilik va qaytarish shartlari asosida

korxona va tashkilotlarga moliyaviy yordam ko'rsatiladi.

Xalqaro davlat krediti – qarz beruvchi sifatida jahon moliya bozorida davlat qatnashadi. Davlatning tashqi qarzlari pul va tovar shaklida bo'ladi. Ular o'rta muddatli va uzoq muddatli bo'ladi.

Davlat tomonidan ichki va tashqi qarzlarni jalb qilish quyidagi maqsadlar uchun amalga oshirilishi mumkin:

- iqtisodiyotni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini, shu jumladan, davlat investitsiya dasturlarini moliyalashtirish;

- davlat budjetining daromadlari bilan xarajatlari o'rtasida tushumlar vaqtga ko'ra muvofiq emasligi tufayli kelib chiqqan yillik ichki tafovutni (farqni) to'g'rilash;

- mavjud qarzlarni qayta moliyalashtirish;

- byudjet defitsitini moliyalashtirish;

- tabiiy ofat va boshqa favqulodda vaziyatlar tufayli mablag'larga bo'lgan ehtiyojlarni qoplash.

Davlat tomonidan ichki va tashqi qarz mablag'larini jalb qilishda qarz majburiyatlarining bir necha turlaridan foydalanish mumkin:

- qisqa, o'rta va uzoq muddatli davlat qimmatli qog'ozlari;

- byudjet daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi vaqtinchalik farqni qoplash uchun qisqa muddatli ssudalar;

- kreditlar (qisqa, o'rta va uzoq muddatli);

- davlat kafolatlari;

- qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa turlar.

Davlatning qimmatli qog'ozlar bozorini tartibga soluvchi O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki tomonidan "Davlatning qimmatli qog'ozlarini muomalaga chiqarishning asosiy shart-sharoitlari", "Davlatning qimmatli qog'ozlarini muomalada bo'lishi va xizmat ko'rsatishi to'g'risida"gi Nizom va boshqa meyoriy hujjatlar ishlab chiqildi va tasdiqlandi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki monetar tartibga solish maqsadida o'zining DKMO portfeliga ega va uni boshqaradi.

Nima sababdan ko'pgina mamlakatlar, shu jumladan, juda rivojlangan mamlakatlarning ham tashqi davlat qarzi bor. Ichki davlat

qimmatli qog'ozlar bozori qanchalik zaif bo'lsa, davlatning defitsitni qoplashda tashqi manbalarga qaramligi shu qadar yuqori bo'ladi. Tashqi kreditlarning valutasini chet mamlakatniki bo'lgani sababli shakllanayotgan bozorli mamlakatda davlat qarzi rivojlangan bozorga ega mamlakatdagi davlat qarziga qaraganda ko'proq chet el valutasida ifoda etiladi. Shakllanayotgan bozorli mamlakatlar hukumatlari keskin ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilishda aksariyat hollarda tashqi qarzlardan foydalanadilar. Bunday qarzlar xalqaro iqtisodiy yordamga o'xshab ketadi. Rivojlangan mamlakatlar hukumatlari o'z valyuta rezervlarini to'ldirishda tashqi qarzdan foydalanadilar.

Amaliyotda ichki va tashqi qarzdan birini tanlash mumkin. Buning uchun ularning muqobili – davlat qimmatli qog'ozlarining likvid va yaxshi faoliyat ko'rsatadigan ichki bozori bo'lishi shart. Shunda quyidagi holatlarni ko'rib chiqish ma'noga ega bo'ladi: 1) qarzning iqtisodiyotga ko'rsatadigan ta'siri; 2) qarzga xizmat ko'rsatish xarajatlari; 3) qarzda yashiringan xatarlar.

Klassiklar ichki va tashqi qarz o'rtasida farq yo'qligini aytib o'tgan edilar, chunki har ikkalasi ham milliy boylikni kamaytiradi. Bu nuqtayi nazardan tanlovga o'rin yo'q. "Yangi iqtisodchilar"ning qarashlariga ko'ra, ichki va tashqi qarz o'rtasida aniq va muhim farqlar bor va klassiklarning tashqi qarzga nisbatan fikrlari to'g'ri. Tashqi qarz yuki kelajakka siljiydi, chunki qarz yuzaga kelgan paytda rezidentlar hech qanday zarar (sof holda) ko'rmaydilar. Yuk – bu norezidentlarga milliy daromaddan to'lanadigan foizlardir. Kelajak avlod bu foizlarning ekvivalentini ola bilmaydi. Qarzni uzish summasi ham norezidentlarga tegadi. Demak, mamlakatning shu summaga teng resurslari chet elga chiqib ketadi. Davlatning tashqi qarzi davlatning fiskal mas'uliyatsizligiga ishora bo'lishi mumkin.

Qarzning iqtisodiyotga ko'rsatadigan ta'sirini yana boshqa ikki nuqtayi nazardan – rikardocha va an'anaviy nuqtayi nazarlardan tahlil qilish mumkin. Rikardocha nuqtayi nazardan, real iqtisodiyotga defitsit ichki yoki tashqi qarzlar bilan qoplanadimi, buning ahamiyati yo'q. Defitsit uzoq muddatlar nazarda tutilganda investitsiyalarga va chet

ellardagi joriy to'lovlarga ta'sir ko'rsatmaydi. An'anaviy nuqtayi nazardan, defitsit real iqtisodiyotga, ayniqsa, investitsiyalar va joriy to'lovlar balansiga kuchli salbiy ta'sir ko'rsatadi. Jami jamg'armalarning hozirgi normalari holatida defitsit fiskal siqib chiqarishga aylanadi. Xususiyl jamg'armalarning hozirgi normalarida va ichki qarzlarining muammolari sabab bo'lib defitsit, shuningdek, tashqi savdo defitsiti bilan "hamkorlik" qiladi.

Standart paradigmada defitsitning ichki yoki tashqi qarzlar bilan qoplanishi o'ziga xos ahamiyatga ega. Ichki qarzlar yaxshi faoliyat ko'rsatadigan moliyaviy vositachilik tizimi bo'lishini talab qiladi.

Shunda bu qarzlar iqtisodiyotga inflatsiya bosimini va chet el pullari bilan bog'liq moliyaviy inqiroz xatarini pasaytiradi. Lekin moslanuvchan foiz stavkalarida davlat ichki qarzlarining o'sishi xususiyl ichki qarzlarining qisqarishini anglatadi. Agar almashuv kursi va foiz stavkalari davlat tomonidan tartibga solinadigan bo'lsa, moliyaviy siqib chiqarish "talon bo'yicha" kreditlashga aylanib ketishi mumkin.

Ichki qarzlar investitsiyalar defitsitiga va iqtisodiy o'sish sur'atlarini yo'qotishga olib kelishi mumkin. Tashqi qarzlarining afzalligi shundaki, ular bevosita fiskal siqib chiqarishga olib kelmaydi va iqtisodiyotga inflatsiya bosimini pasaytiradi. Buning ustiga ular mamlakatdagi fiskal va pul intizomini mustahkamlaydi, chunki davlatni qarz yukini kamaytirish maqsadlarida inflatsiyani avj oldirishga rag'batlardan mahrum etadi.

Keyingi omil – xarajatlar va byudjet uchun xatarlar. Defitsitni moliyalashtirish lozim, har qanday moliyalashtirish uchun pul kerak. Pulni bosib chiqarish, soliqlarni yig'ish va davlat kreditorlariga foizlarni birini tanlashda muhim zon bor – bu qarzga xizmat ko'rsatish xarajatlari. Agar tashqi qarz ichki qarzga qaraganda arzonga tushsa, boshqa hamma sharoitlar teng bo'lganda, chet eldan qarz olgan ma'qul. Nazariyl bahslarda qarz yo'li bilan xususiyl sektordan davlat sektoriga o'tkaziladigan resurslar va qarz beruvchilarga to'lanishi lozim bo'lgan summalar o'zgarmas narxlarda olinadi. Valyuta zonalariga va o'z milliy valutasiga ega mamlakatlarga bo'lingan bu dunyoda ichki qarz milliy

valutada, tashqi qarz chet el valutasida ifoda etiladi. Tashqi qarz bo'yicha foizlar va qarzni qaytarish puli chet el valutasida to'lanadi. Milliy valyuta almashuv kursining tebranishlariga nazariya darajasida e'tibor berilmasligi mumkin, ammo tashqi va ichki qarzdin birini tanlashda uni esdan chiqarib bo'lmaydi. Foizlar va to'lov summasini bir valutadan boshqasiga o'tkazish bilan davlat jami qarzga xizmat ko'rsatish qiymati va u bilan birga ortiqcha soliq yukining yanada og'irlashib ketishi xatariga ro'baro' keladi. Valyuta xatari deb ataladigan bu xatar ichki qarzlarning maqbulligiga yana bir dalil hisoblanadi.

Bundan uch asr muqaddam Devid Xyum davlat qarzlaridan o'z noroziligini shunday ifodalagan edi: "Soliq solib xalq ahvolini og'irlashtirmaslik, tanqid tig'ida qolmaslik va mansabda bo'lgan davrida o'zidan yaxshi esdalik qoldirish uchun vazirning bu vositadan foydalanishga toqati yo'q. Shu sababli har qanday hukumatda deyarli muqarrar qarz bilan bog'liq suiste'molliklar yuz beradi. Natijada, yo millat davlat kreditini tugatadi, yoki davlat krediti millatni yo'q qiladi" (Hume David. Writings on economics. Edited and introduced by E. Rotuein, London, 1955.). Xyum bu o'rinda bir qadar qizishib ketgan, albatta. Davlat qarzi hali bironta millatni yo'qotib yuborgani yo'q, ammo qarz ayrim mamlakatlarga juda katta zarar keltirgani haqiqat. Qarzning o'z-o'zidan emas, balki undan uquvsiz, pala-partish foydalanish shunday oqibatlarga olib kelgan.

Xyum davlat qarziga e'tiborni qaratgan birinchi ingliz iqtisodchisi edi. Xyumga o'sha davrda keng tarqalgan "Xalq qarzlar sababidan kambag'allashib qolmaydi, chunki qarz o'z yo'liga va u birovlardan qancha olinsa, boshqa kishilarga shuncha mol-mulk keltiradi", degan fikrga qarshi chiqadi. Xyum bu fikrni qat'iy rad etadi va uni "yuzaki qiyoslashning" "tuturiqsiz" xulosasi deb ataydi.

Adam Smitning qarz masalasiga salbiy munosabati ham antimerkantistik filosofiyaga va davlat hamda xususiy xarajatlar samaradorligini qiyosiy baholashga asoslanadi. Adam Smitning davlat boyliklarni yaratuvchi va shaxslar erkinligi kafolati sifatida samarasiz faoliyat olib boradi, deb hisoblagan. Davlat sanoat va savdodan

jamg'armalarni olib qo'yadi, bu esa mansabdorlarga "aysh-ishratli hayot"ni yaratib beradi. Milliy daromad investitsiyalardan iste'molga o'tkaziladi. Agar xalq boyligini isrof qiluvchi davlatning byudjet defitsitini sanoatchilar va savdogarlardan oladigan qarzi hisobiga qoplashga yo'l qo'yiladigan bo'lsa, kapitali kam bo'lgan jamoat daromadlardan mahrum bo'ladi, chunki bu mablag'lar unumli investitsiyalardan chiqib ketadi. Davlat uquvsiz menejer. Davlat xususiy qarz oluvchilardan farq qilgan holda "kapitalning biron-bir maxsus qismini to'g'ri boshqarishdan manfaatdor emas" – deya, fikrlaydi o'zining "Xalqlar boyligining tabiati va sabablari to'g'risida tadqiqot" (1776-yil) ("An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations") nomli asarida.

Shu sababli davlatga qarz bermaslik lozim. Qarzga salbiy munosabatda bo'lgan Adam Smit muvozanatlangan byudjet talabini ilgari suradi. A. Smitning fikriga ko'ra, qarzni keltirib chiqaradigan asosiy omil – o'zi paydo bo'layotgan davrda kapitalni parchalashdir, ya'ni davlat tomonidan milliy ishlab chiqarishdan olib qo'yiladigan resurslarning boy berilishidir. A.Smitning davlat qimmatli qog'ozlari xaridorlari xarid paytida hech narsa yo'qotmaydilar, degan fikri ham g'oyat e'tiborga molik.

"Ular pulni hukumatga qarzga berib, savdo va ishlab chiqarish bilan shug'ullanish qobiliyatlarini bir on bo'lsa ham yo'qotmaydilar, aksincha, o'z mashg'ulotlarini kuchaytiradilar. Savdogar yoki kreditor hukumatga pulni qarzga berib, puldan pul chiqaradi va bu bilan o'z savdo kapitalini kamaytirmaydi, balki ko'paytiradi" (Smith Adam. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, 1776, Book Five, Charter I, <http://www.smith/weulbk05>). Bu fikrlar ixtiyoriy ayirboshlashning o'zaro manfaatli ekanligini e'tirof etish bilan birga qarz yuki tevaragidagi keyingi munozaralarni baholashda g'oyat muhim. Agar davlat qimmatli qog'ozlarini sotib oluvchilar xarid qilish paytida hech narsa yo'qotmasalar, unda qarz yuki kimning yelkasiga tushadi? Bu savolga javob berishdan oldin qarz masalasiga klassik qarashlar evolutsiyasini ko'rib o'tamiz. Balki davlat kapitalni faqat xarob

qilmay, qarzga olingan mablag'larni jamiyat ravnaqi uchun sarflashga ham qodirdir?

A. Smit Xyum kabi ichki qarzlar bo'yicha foizlar jamiyat uchun yo'qotish hisoblanmaydi, degan g'oyani rad etadi. "Jamiyatning qarzi bo'yicha foizlar to'lovida o'ng qo'l chap qo'lga to'laydi degan gap yuradi. Pul mamlakatdan chetga chiqib ketmaydi... va millat kambag'allashib qolmaydi. Bunday qarashlar butunlay merkantilistik tizimning safsatalariga asoslangan". Aslida, Smit fikricha, nima yuz beradi? Davlat odatda o'z kreditorlariga muqobil investitsiyalar daromaddorligidan yuqori bo'lgan stavkalar bo'yicha annuitet to'laydi. Kreditorlar annuitetni garovga qo'yib yoki boshqa kishilarga sotib, yangi kapital oladilar (davlatga qarzga berilgan pul o'rniga). Ammo bu ligi kapital shu mamlakatda qolishi va boshqa har qanday kapital singari iqtisodiyotda foydalanilishi lozim edi. Bu kapital mamlakat uchun emas, balki davlat kreditorlari uchun yangi. Bu kapital garchi davlatga qarz berilgan kapitalni almashtirgan bo'lsa-da, mamlakatda hech narsani o'zgartirgani yo'q, faqat bir qo'ldan ikkinchi qo'lga o'tdi, xolos. Demak, mamlakat kambag'allashdi. Agar kreditorlar davlatga pul bermaganlarida, mamlakat iqtisodiyotida band bo'lgan bir kapital o'rniga ikkita kapital mavjud bo'lar edim. Adam Smit singari faraz qiladigan bo'lsak, davlat o'z fuqarolaridan qarzga pul olib, kapitalni parchalaydi. Smit tashqi qarz bo'yicha foizlarni milliy boylikdan chegirmadir deb hisoblagan, chunki ular tashqi qarz egalari yashaydigan chet mamlakatga chiqib ketadi. Shunday qilib, tashqi qarz ham, ichki qarz ham iqtisodiyotga bir xil salbiy ta'sir ko'rsatadi.

David Rikardo umuman olganda, A. Smitning qarzga bo'lgan salbiy munosabatiga qo'shiladi va qarzni "eng fojiali ofatlardan biri" deb ataydi. Ammo "mamlakatni aslo milliy qarz bo'yicha foizlar to'lovi xarob qilmaydi va bu to'lovni bekor qilish mamlakatga yangilik keltirmaydi. Faqat daromadlarni jamg'arib va xarajatlardan tiyilibgina milliy kapitalni ko'paytirish mumkin. Qarzni yo'qotish bilan daromadlar ko'payib qolmaydi va xarajatlar qisqarib qolmaydi" deb yozadi u 1817yilda yozilgan "Siyosiy iqtisod va soliqqa tortish asoslari" asarida

(Ricardo, David. On the Principles of Political Economy and Taxation. John Murray. 1821. Library of Economics and Liberty, p. 246.). Rikardo foiz chiqimlari ichki transfertlar bo'lgani sababli kelajak avlodga yuk bo'lmaydi, degan merkantilistcha g'oyaga qo'shiladi. Uning fikricha, hozirgi qarzlarga bog'liq kelajakdagi soliqlar qarz paydo bo'lgan paytda oqil fuqarolar tomonidan butunlay kapitallashtiriladi. Shunda foiz xarajatlari haqiqatan ham transfertlarga aylanadi va qarz byudjet chiqimlari bo'yicha real xarajatlarni vaqt bo'yicha surilishiga sabab bo'lmaydi. Bu ma'noda iqtisodiyotga real ta'sir ko'rsatishi jihatidan qarzlarning soliqdagi ekvivalentidir. Lekin David Rikardo qarz jamiyat manfaatlariga xizmat qiladi, degan g'oyani yoqlamaydi, bu g'oyaga tarafdor bo'lganida, merkantilistlar tomoniga o'tib ketgan bo'lar edi. Xyuz, Smit, Rikardoning qarz olishning oqibatlariga munosabati bir xil bo'lgan, ular samarasiz sarflar va davlat xarajatlarining unumsizligi sababli haqiqiy ofat qarzlarning o'zida emas, balki uning ta'sirida yuzaga keladigan kapitalning parchalanishida deb uqtirganlar.

Tomas Robert Maltus bunday qarashlarga qo'shilmaydi. U klassik iqtisodiyotning taklif ta'sirida o'z-o'zidan sozlanishiga ishonmaydi va asosiy asari bo'lgan "Nufus qonuni to'g'risida tajribalar" (1798)da undan bir asr keyin yashagan Jon Meynard Keyns kabi talab taqchilligidan cho'chiydi. U qarz orqali mablag' bilan ta'minlashni talabni oshirish usullaridan biri deb hisoblaydi. Foizlar hisobiga yashaydiganlar, – deb yozadi u, – taqsimot va talabga katta hissa qo'shadilar... Ular ishlab chiqarishga zarur rag'bat beradigan samarali iste'molni ta'minlaydilar (Malthus, Tomas Robert. An Essay on the Principle of Population John Murray. 1826. Library of Economics and Liberty, http://www.econlib.org/library/Malthus/malPlong_1), Maltus qarzlarning yaratuvchilik rolini alohida ta'kidlaydi.

Jon Styuart Mill yuzaga kelish sharoitlariga qarab qarzni yaxshi va yomon qarzlarga bo'ladi. U xususiy ishlab chiqarishda band bo'lgan kapitalni davlat sektoriga jalb qilinishini ishchilarning ish haqini pasaytirish bilan tenglashtiradi. Mill bunday qarzlarni "eng" yomon deb e'lon qilishni taklif qiladi. Ammo u ortiqcha jamg'arilgan chet el

kapitalini, davlat talabi bo'lmashligi yoki unumsiz korxonalarda isrof bo'lishi mumkinligidan yoki chet mamlakatlarda talab axtarishi natijasida umuman jamg'arish mumkin bo'lmagan kapitalni jalb etishda biron-bir ziyonni ko'rmaydi. Shunday qilib, Mill Adam Smitning qarzlar kapitalni parchalaydi, degan fikriga qo'shilmaydi.

Millning qarz yuki haqidagi qarashlari ham e'tiborga molik. Uning fikricha, qachonki resurslar xususiy sektordan davlat sektoriga o'tsa, qarz vujudga keladi. Bu hozir yashab turgan avlod yelkasidagi yuk. Keyinchalik bu yuk qarzga xizmat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan qo'shimcha soliqlar ko'rinishida paydo bo'ladi. Bu kelajak avlod zimmasiga tushadigan yuk hisoblanadi.

Milldan keyin yashab o'tgan ingliz iqtisodchilari qarz masalalariga u qadar e'tibor bermadilar. 1850–1914-yillarda Buyuk Britaniyaning qarzi barqarorlashdi va qarz yuki, uni qay tariqa hisoblamasinlar, olimlarni xavotirga solmay qo'ydi. Jon Elliot Kerns va Genri Sidgvik bu mavzuni umuman inkor etdi, Alfred Marshall bo'lsa, boylik ijtimoiy ne'matlar ko'payishi bilan o'sib boradi, lekin qarz o'sishi bilan kamayadi, singari umumiy fikrlar bilan cheklandi.

Shunday qilib, Maltusni istisno qilganda, ingliz klassiklari, hatto ishlab chiqarish inqirozga yuz tutgan (retsessiyalar) va urushlar davrida ham muvozanatlangan byudjet tarafdorlari bo'lganlar. Ular katta davlatning kattaligidan xavfsiraganlar, uni samarasi past, uquvsiz menejer, shaxslar erkinligiga xatarli hisoblaganlar hamda davlat qarzlar orqali xususiy tadbirkorlarni iqtisodiyotdan siqib chiqarmasligini istaganlar. Bundan tashqari klassik modelda iqtisodiyot o'zini o'zi tartiblaydi, uni talab emas, taklif harakatga keltiradi, uni barqarorlashtirishda davlatga ish yo'q. Barqarorlashtirish funksiyasining yo'qligi esa muvozanatlangan budjetni talab etadi va qarzlarga hojat yo'q, degan ma'noni bildiradi.

Agar klassik qarz nazariyasi to'g'risida fikr yuritadigan bo'lsak, bu nazariya ingliz klassiklari qalamiga mansub emas. Adam Smit qarashlari "umumiy nazariya" qiyofasini olgani yo'q (garchi bu qarashlarni Jeyms Byukenen "haqiqatga eng yaqin" deb hisoblagan bo'lsa-da), David

Rikardo qarzlarning soliqlarga ekvivalentligi to'g'risida g'oyat mavhum g'oyalarni bayon etdi, Jon Mill esa qarz yukini ayni bir paytda hozir yashab turgan va kelajakdagi avlodlar zimmasiga yuklab, muammoni hal qilish yo'lida noiloj adashib qoldi.

Klassik nazariya faqat XIX asrning oxirgi 20-yilida shakllandi. Bu vaqtga kelib davlat xarajatlariga qarashlardagi nuqtayi nazarlar o'zgarishlarga uchradi hamda xolis va batafsil tahlil imkoniyatlari paydo bo'ldi. Jahondagi iqtisodiy vaziyat shunday o'zgardiki, natijada merkantilistik siyosat o'zining ijtimoiy va ilmiy "jozibasini" yo'qotdi.

Biz klassik nazariyani amerikalik Genri Adams, ingliz Charlz Bastebl va fransuz Per Pol Lerua-Bolelarning asarlarida ko'rishimiz mumkin. Tahlil aniqligi nuqtayi nazaridan Bastebl asarlari Adams asarlariga qaraganda, Lerua-Bole qarashlari Basteblga qaraganda ancha mukammalroq. Shu sababli biz Bastebl va Lerua-Bole asarlaridan parchalar (iqtiboslar) keltirish bilan cheklanamiz:

Bastebl qarz keyingi avlodlarga yuk bo'lib tushishiga qat'iy ishongani sababli ushbu gipotezani batafsil ko'rib chiqish zarurati yo'q deb hisoblaydi. "Qarz olish ixtiyoriy harakat va pulni ham xohish bo'lganda beradilar. Soliqlarni esa xohlagan odam ham, xohlamagan odam ham baravariga to'laydi. Hozirni kelajak hisobiga yaxshilash – aqlli va uzoqni ko'ra biladigan davlat arbobining ishi emas". U davom etadi: "Barcha eng muhim paytlarda davlat qarzi bilan xususiy qarz o'rtasida o'xshashlik saqlanib qoladi va uni hech qachon nazardan qochirmaslik lozim. Davlat iqtisodiyotining alohida mavqeyi va davlat qarzlarning muhimligi bir haqiqatni – davlat krediti kreditning bir turi ekanligi va uni ham xuddi shu asosiy tamoyillarni hisobga olib, tartibga solish lozimligi masalalarini pardalab qo'yadi. Va nihoyat, Bastebl tashqi qarz bilan ichki qarz farqlari o'z chegaralariga egaligini ko'rsatib o'tadi. Xorijdan ko'p pulni qarzga olish hodisasi qarz olish siyosatini baholashda ahamiyatga ega. Sof moliyaviy ma'noda tashqi qarzning ichki qarzdan farq qilishi muhim emas, boshqa mamlakatlar kapitalidan foydalanish imkoniyatlari xarajatlarni ichki manbalardan moliyalashtirishda soliqlarning o'rni haqidagi dalillarni yo'qqa

chiqarishi muhimdir. Sof moliyaviy nuqtayi nazardan qarz olish manbai haqiqatan ham nomoddiy. Har qanday holda ham tashqi qarz – bu soliq to‘lovchi uchun kelajakdagi majburiyat bilan muvozanatlangan va darhol beriladigan yengillikdir” (<http://www.econlib.org/libray/bastable/bastab PF34. htm1.>).

Qarzni eng to‘liq va eng batafsil tadqiq etganlardan biri fransuz iqtisodchisi Lerua-Bole hisoblanadi. Tadqiqotlarining asosiy qismi XVIII asrda yashab o‘tgan mashhur fransuz olimlarining g‘oyalarini tanqid qilishga bag‘ishlangan. Lerua-Bole bu g‘oyalarni xato debgina qolmay, ularni zararli va xavfli g‘oyalar deb ataydi. Ularni sofistika (safsatabozlik) deyish mumkin. Bu g‘oyalar bir qarashda, sirtidan to‘g‘ri bo‘lib ko‘rinadi, iqtisodiyotdan xabari bo‘lmagan ba’zi kimsalar ularni rad qila olmaydi. “Davlat qarzlariga nisbatan safsatalar xilma-xil, ammo ularni, asosan, ikkiga bo‘lish mumkin: Volter qarashlarida davlat o‘ziga o‘zi qarz berib, kambag‘al bo‘lib qolmaydi; Melon nazarida davlat qarzi – bu o‘ng qo‘l chap qo‘lga beradigan qarz: o‘ng qo‘l – soliq to‘lovchilar, chap qo‘l – rante (qarzga beriladigan kapitaldan foizlar yoki qimmatli qog‘ozlardan daromad hisobiga yashaydigan shaxs, sudxo‘r), ammo davlatning gullab-yashnashi uchun jami pulning kimga tegishli bo‘lishi – soliq to‘lovchigami yoki rantegami, muhim ahamiyatga ega emas; ikkala holda ham millat bir xilda boydir” (Buchanan, James. *Public Principles of Public Debt. A Defence and restatement*, Richard, Irwin, 1958, p. 103.). Lerua-Bole sofizmlarning xatoligini quyidagicha isbotlab berdi: “To‘g‘ri, qarzning oqibatlaridan biri fuqarolarga soliq solishda ko‘rinadi. Bu soliq keyin rante (sudxo‘r)lar o‘rtasida foizlar ko‘rinishida baham ko‘riladi. Agar ish shu joyda yakun topsa, ijtimoiy boylik o‘zgarmaydi: rante deb nomlanadigan fuqarolar soliq to‘lovchilar deb ataladigan boshqa fuqarolardan foizlar oladilar”. Soliq to‘lovchilarga achinish mumkin, ammo millat qarzlardan qashshoqlashib qolmaydi.

2.2. Davlatning ichki va tashqi qarzlari tarkibi va tasniflanishi tahlili

2024 yil davomida O‘zbekiston Respublikasining davlat qarzi sezilarli darajada ortdi. Birinchi chorakda davlat qarzi 35,349 milliard dollarni tashkil etgan bo‘lsa, to‘rtinchi chorakda bu miqdor 40,199 milliard dollarga yetdi. Bu o‘zgarish, davlatning tashqi va ichki qarzlaridan foydalanish darajasining oshganini va qarz miqdorining global moliya bozorlari bilan aloqalarning kuchayganligini ko‘rsatadi. Davlat qarzining umumiy miqdori ortganiga qaramay, bu o‘shishning asosan iqtisodiy o‘shish sur‘atlariga ta’sir qilmasligi va qarzning barqaror boshqarilishi muhim hisoblanadi.

Davlat qarzining yalpi ichki mahsulotga (YaiM) nisbatan ulushi ham oshib bormoqda. 2024 yilning birinchi choragida bu ko‘rsatkich 31,7% ni tashkil etgan bo‘lsa, to‘rtinchi chorakka kelib 35,0% ga yetgan. Bu raqam davlat qarzining iqtisodiy o‘shishga nisbatan qanday ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. YaiMga nisbatan qarzning ortishi mamlakatning moliyaviy holatini va tashqi qarzlarni bo‘yicha qaramligini ko‘rsatadi. Bu, o‘z navbatida, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi, ammo shu bilan birga, qarzning ortishi iqtisodiy xavflarni ham keltirib chiqarishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasining tashqi qarzi davlat qarzining asosiy qismi bo‘lib, 2024 yilning birinchi choragida tashqi qarz 29,464 milliard dollarni tashkil etgan, bu umumiy qarzning 83 foizini tashkil qiladi. Yil davomida tashqi qarzning miqdori o‘zgargan va 2024 yilning to‘rtinchi choragida 33,720 milliard dollarga yetdi. Bu tashqi qarzning YaiMga nisbatan ulushi o‘zgarib, 26,4% dan 29,3% ga oshganligini ko‘rsatadi. Tashqi qarzning ortishi davlatning moliyaviy qobiliyatini oshirishi mumkin, ammo bu qarzning doimiy ravishda ortib borishi mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy xavflarini keltirib chiqarishi mumkin.

Tashqi qarzning tarkibidagi o‘zgarishlar mamlakatning iqtisodiy strategiyasining muhim jihatlarini tashkil etadi. 2022 yil davomida tashqi qarzning 88% i xorijiy valyutalarda denominatsiya qilingan. Bu,

o'z navbatida, mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda valyuta kurslarining o'zgarishi bilan bog'liq xavflarni kuchaytiradi. O'zbekistonning tashqi qarzi asosan AQSh dollari, yapon yenasi, evro kabi valyutalarda mavjud bo'lib, bu qarzlar davlatning moliyaviy barqarorligiga qo'shimcha tahdidlar keltirishi mumkin. Bu holat, ayniqsa, valyuta kurslari keskin o'zgarishi mumkin bo'lgan sharoitlarda davlatning qarzni qaytarish uchun zarur bo'lgan valyuta miqdorini oshirishi mumkin.

2022 yilning birinchi choragida tashqi qarzning 50% foizi qat'iy foiz stavkalariga ega bo'lgan qarzlardan tashkil topgan. O'zgaruvchan foiz stavkalariga ega bo'lgan qarzlar miqdori esa 39%ni tashkil etgan. Foizsiz qarzlar faqatgina 1%ni tashkil etgan. Ikkinchi chorakda foiz stavkalariga ega bo'lgan qarzlarning miqdori yarmidan ko'proqqa ko'tarildi va 47% foizga ega qarzlar tashqi qarzning yarmiga teng bo'ldi. Bu holat, tashqi qarzlar boshqaruvini yanada soddalashtirish va davlatning qarzlarni qaytarish muddatlarini oldindan belgilash zaruratini ko'rsatadi. Bunday qarzlar davlatning iqtisodiy xavfsizligi uchun muhim, ammo foiz stavkalarining o'zgarishi bilan ular qarz yukini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

7-jadval

O'zbekiston Respublikasi davlat tashqi va ichki qarzining 2022 yil holatdagi tahlili⁸

№	Ko'rsatkichlar	2022 yilning 1 choragi		2022 yilning 3 choragi		2022 yilning 4 choragi	
		mln doll	jamiga nisbatan foizda	mln doll	jamiga nisbatan foizda	mln doll	jamiga nisbatan foizda
	DAVLAT QARZI	26 118	100%	26 220	100%	29 231	100%
	YAIMga nisbatan foizda	29,0%		29,1%		32,4%	
I	TASHQI QARZ	23 404	0%	23 155	0%	25 914	89%
	YAIMga nisbati	26,0%		25,7%		28,8%	
1.1.	qat'iy belgilangan foiz stavkada	13 147	50%	12 708	48%	13 815	47%
	o'zgaruvchan foiz stavkada	10 106	39%	10 309	39%	11 955	41%

⁸ Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/DB_2022_uzb_4hPh46F.pdf

	foizsiz	151	1%	137	1%	144	0%
1.2.	milliy valyutada denominatsiya qilingan	395	2%	409	2%	401	1%
	chet el valyutasida denominatsiya qilingan	23 009	88%	22 746	87%	25 513	87%
1.3.	qisqa muddatli	0	0%	0	0%	0	0%
	bir yil ichida to'liq so'ndiriladigan uzoq muddatli	52	0%	52	0%	230	1%
	bir yildan ortiq muddatda so'ndiriladigan uzoq muddatli	23 352	89%	23 102	88%	25 684	88%
II	ICHKI QARZ	2 714	10%	3 065	12%	3 317	11%
	YAIMga nisbati	3,0%		3,4%		3,7%	
2.1.	qat'iy belgilangan foiz stavkada	1 507	6%	1 636	6%	1 703	6%
	o'zgaruvchan foiz stavkada	271	1%	251	1%	224	1%
	foizsiz	936	4%	1 178	4%	1 390	5%
2.2.	milliy valyutada denominatsiya qilingan	1 147	4%	1 549	6%	1 831	6%
	chet el valyutasida denominatsiya qilingan	1 567	6%	1 516	6%	1 487	5%
2.3.	qisqa muddatli	240	1%	485	2%	703	2%
	bir yil ichida to'liq so'ndiriladigan uzoq muddatli	85	0%	143	1%	188	1%
	bir yildan ortiq muddatda so'ndiriladigan uzoq muddatli	2 389	9%	2 437	9%	2 426	8%

2022 yil davomida, tashqi qarzlarining aksariyati xorijiy valyutalarda denominatsiya qilingan, bu 88%ni tashkil etdi. Xorijiy valyutalarda denominatsiya qilingan qarzlar mamlakat iqtisodiyoti uchun qo'shimcha xavflarni yaratadi. Valyuta kursining o'zgarishi davlatning qarz miqdorini oshirishi yoki kamaytirishi mumkin. 2022 yilning birinchi choragida xorijiy valyutadagi qarzlar 23 009 million dollarni tashkil etgan bo'lsa, to'rtinchi chorakda bu miqdor 25 513 million dollarga yetdi. Xorijiy valyutadagi qarzlar asosiy qismini tashkil etganligi sababli, valyuta kursining o'zgarishi bu qarzlarini qaytarishda muhim rol o'ynaydi. Milliy valyutadagi qarzlar esa faqat 2%ni tashkil etdi, bu esa mamlakatning milliy valyutasi bilan bog'liq risklarning nisbatan pastligini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, tashqi qarzning qisqa muddatli va uzoq muddatli bo'lishi ham davlatning iqtisodiy siyosatiga ta'sir qiladi. 2022 yil davomida tashqi qarzning 88% i uzoq muddatli qarzlar bo'ldi. Bu qarzlar davlatning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Qisqa muddatli qarzlar esa faqat 1%ni tashkil etdi, bu esa davlatning qisqa muddatda qarzlarni to'lashni ta'minlash imkoniyatlarini kamaytiradi. Biroq, uzoq muddatli qarzlar yanada barqaror va kam xavfli bo'lishi mumkin, chunki ular uzoq muddat davomida o'zgaruvchi sharoitlarga moslashishga imkon beradi.

2022 yil davomida ichki qarzlar miqdori 2 714 million dollarga yetdi, bu davlatning umumiy qarzining 10% ini tashkil etdi. Ichki qarzlar, tashqi qarzlar bilan solishtirganda, nisbatan kamroq miqdorda edi, ammo ularning ahamiyati ham yo'qolmaydi. Ichki qarzlarning nisbati yuqori bo'lsa, bu mamlakat ichki iqtisodiyotining rivojlanishini va ichki moliyaviy resurslarning barqarorligini ko'rsatadi. Ichki qarzlarning 6% foizi milliy valyutada denominatsiya qilingan, bu esa ichki iqtisodiyotdagi ishonchni va milliy valyuta bozorining barqarorligini ko'rsatadi.

Ichki qarzlarning 6% foizi esa xorijiy valyutada denominatsiya qilingan. Bu holat, ichki qarzlarni jalb qilishda xalqaro moliya bozorlaridan foydalanishning yuqori darajada ekanligini ko'rsatadi. Ichki qarzlarning 2% qisqa muddatli bo'lsa, bu qisqa muddatli qarzlar davlatning ichki moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ichki qarzlar davlatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda mustahkam poydevor yaratadi, ammo ular ham o'zgaruvchan valyuta kurslariga bog'liq bo'lishi mumkin, bu esa ichki iqtisodiyotning barqarorligini saqlashda muhim jihatlarni yaratadi.

O'zbekistonning tashqi qarzi va ichki qarzlarning barqarorligi, ayniqsa, foiz stavkalarining o'zgarishi va valyuta kurslarining o'zgarishlariga bog'liq. O'zgaruvchan foiz stavkalariga ega qarzlar mamlakatning qarz to'lovlarini qiyinlashtirishi yoki osonlashtirishi mumkin, chunki foiz stavkalari yuqori bo'lsa, qarz yukini oshiradi. Shu bilan birga, tashqi qarzning katta qismi xorijiy valyutalarda

denominatsiya qilinganligi sababli, davlatning valyuta kurslariga bo'lgan qaramligi o'sadi. Valyuta kursining o'zgarishi davlatning qarzini to'lashdagi yuki yoki osonligini ta'minlashi mumkin.

Ichki qarzlar nisbatan barqaror, ammo ularda ham qisqa muddatli qarzlarning ko'payishi davlatning moliyaviy boshqaruvini yanada murakkablashtiradi. Ichki qarzlarning qisqa muddatli qismi, ayniqsa, bir yil ichida to'lanishi kerak bo'lgan qarzlar, davlatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda qo'shimcha muammolar yaratishi mumkin. Ichki qarzlarning qisqa muddatli qismi ko'payishi davlatning moliyaviy xavfsizligini oshirishda yangi yondashuvlarni talab qiladi.

2022 yil davomida O'zbekistonning tashqi va ichki qarzlaridagi o'zgarishlar mamlakatning iqtisodiy barqarorligini saqlashga va moliyaviy resurslarni boshqarishga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirdi. Tashqi qarzning katta qismi xorijiy valyutalarda denominatsiya qilingan, bu esa mamlakatning valyuta kurslarining o'zgarishiga bo'lgan qaramligini oshiradi. Shuningdek, tashqi qarzlar va ichki qarzlar miqdoridagi o'zgarishlar mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda yangi strategiyalarni ishlab chiqishni talab qiladi.

Ichki qarzlar nisbatan barqaror, ammo ularning qisqa muddatli qismi ko'payganligi mamlakatning moliyaviy xavfsizligini ta'minlashda yangi yondashuvlarni talab qiladi. Davlat qarzining boshqarilishi va qarzlarni to'lashning samarali usullari mamlakatning iqtisodiy o'sishiga va barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Yakuniy ravishda, O'zbekistonning tashqi va ichki qarzlarining boshqarilishini yanada yaxshilash, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishni kuchaytirish uchun kuchli qarz boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish zarur

2023 yilgi O'zbekiston Respublikasi davlat tashqi qarzining holati va tahlili jahon iqtisodiyotidagi o'zgarishlar, moliya siyosati va iqtisodiy barqarorlikni qo'llab-quvvatlash uchun muhimdir. Davlat qarzi yildan-yilga o'sib bormoqda, bu esa o'zining ijobiy va salbiy

tomonlarini namoyon etadi. 2023 yilning to'rtinchi choragida davlat qarzi 34 927 million dollarga yetdi, bu umumiy qarz hajmining 100% ini tashkil etdi. Bu ko'rsatkichni tahlil qilishda nafaqat o'zgaruvchan omillar, balki qarz tarkibining qanday shakllanishi ham ahamiyatli.

Davlat qarzining umumiy hajmi 2023 yilning to'rtinchi choragiga kelib 34 927 million dollarga yetgan bo'lsa-da, bu yildan-yilga o'zgarishlar bilan bog'liq. 2023 yilning birinchi choragida davlat qarzi 29 718 million dollarni tashkil etgan bo'lib, bu 2023 yilning oxiriga qadar 17% ga oshdi. Davlat qarzi umumiy YaiM (yoshilla va ichki mahsulot) ga nisbatan 34,4% ni tashkil etdi. Bu raqam, davlat qarzining iqtisodiyotdagi o'rni, barqarorlik va potentsial iqtisodiy xavf-xatarlar haqida muhim ma'lumotlar beradi.

Tashqi qarz o'zining yuqori o'sish sur'atlarini saqlab qolmoqda. 2023 yilning oxiriga kelib tashqi qarz hajmi 29 639 million dollarga yetgan. Tashqi qarzning umumiy qarzga nisbatan ulushi 85% ni tashkil etadi. Bu tashqi qarzning eng katta qismiga ega bo'lganini va uning davlatning xalqaro moliyaviy institutlar, davlatlar va tijorat banklaridan olgan qarzlaridan tashkil topganini anglatadi. Tashqi qarzning 86% i chet el valyutasida denominatsiya qilingan, bu esa iqtisodiy risklarni hamda valyuta kursining o'zgarishini yanada oshiradi. Tashqi qarzning tarkibida, ayniqsa, chet el valyutalarida denominatsiya qilingan qarzlar katta o'rin tutadi, bu davlatning xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan o'zaro hamkorligining kuchayishiga dalildir.

Bundan tashqari, tashqi qarzning yirik qismini xalqaro moliya institutlari tashkil etmoqda. Xususan, Osiyo taraqqiyot banki, Jahon banki va Islom taraqqiyot banki kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan berilgan qarzlar davlatning tashqi qarzining 56% ini tashkil etadi.

8-jadval

**O‘zbekiston Respublikasi davlat tashqi va ichki qarzining
2023 yil holatdagi tahlili⁹**

№	Ko‘rsatkichlar	2023 yilning 1 choragi		2023 yilning 3 choragi		2023 yilning 4 choragi	
		mln doll	jamiga nisbatan foizda	mln doll	jamiga nisbatan foizda	mln doll	jamiga nisbatan foizda
	DAVLAT QARZI	29 718	100%	32 017	100%	34 927	100%
	YAIMga nisbatan foizda	29,3%		31,5%		34,4%	
I	TASHQI QARZ	25 994	87%	26 316	82%	29 639	85%
	YAIMga nisbati	25,6%		25,9%		29,2%	
1.1.	qat’iy belgilangan foiz stavkada	13 862	47%	13 926	43%	15 801	45%
	o‘zgaruvchan foiz stavkada	11 937	40%	12 199	38%	13 636	39%
	foizsiz	196	1%	191	1%	201	1%
1.2.	milliy valyutada denominatsiya qilingan	394	1%	370	1%	547	2%
	chet el valyutasida denominatsiya qilingan	25 600	86%	25 946	81%	29 092	83%
1.3.	qisqa muddatli	100	0%	100	0%	100	0%
	bir yil ichida to‘liq so‘ndiriladigan uzoq muddatli	707	2%	969	3%	786	2%
	bir yildan ortiq muddatda so‘ndiriladigan uzoq muddatli	25 187	85%	25 246	79%	28 752	82%
II	ICHKI QARZ	3 725	13%	5 701	18%	5 288	15%
	YAIMga nisbati	3,7%		5,6%		5,2%	
2.1.	qat’iy belgilangan foiz stavkada	1 690	6%	3 737	12%	3 674	11%
	o‘zgaruvchan foiz stavkada	215	1%	281	1%	259	1%
	foizsiz	1 819	6%	1 683	5%	1 355	4%
2.2.	milliy valyutada denominatsiya qilingan	2 108	7%	2 241	7%	1 860	5%
	chet el valyutasida denominatsiya qilingan	1 616	5%	3 460	11%	3 428	10%
2.3.	qisqa muddatli	946	3%	504	2%	170	0%
	bir yil ichida to‘liq so‘ndiriladigan uzoq muddatli	256	1%	1 374	4%	1 351	4%
	bir yildan ortiq muddatda so‘ndiriladigan uzoq muddatli	2 522	8%	3 823	12%	3 767	11%

⁹ Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/DB_2023_uzb_4hPh46F.pdf

Jahon banki 2023 yilning to'rtinchi choragida 6 570 million dollarni tashkil etgan, bu tashkilotning O'zbekiston iqtisodiyotiga qaratilgan moliyaviy yordamining muhimligini ko'rsatadi. Tashqi qarzning qisman osishiga bu xalqaro tashkilotlar tomonidan ajratilgan uzoq muddatli moliyaviy resurslar katta ta'sir ko'rsatmoqda.

Tashqi qarzning foizli va foizsiz qismlari ham muhim ahamiyatga ega. 2023 yilning oxiriga kelib, tashqi qarzning 45% qat'iy belgilangan foiz stavkada berilgan, bu esa davlatning qarzni to'lash bo'yicha majburiyatlarini yanada aniq va prognoz qilinadigan holga keltiradi. Shuningdek, qarzning 39% uzgaruvchan foiz stavkada berilgan, bu esa valyuta kursi va foiz stavkalarining o'zgarishlariga sezgirlikni oshiradi. Qarzning foizsiz qismlari juda kichik bo'lib, faqat 1% ni tashkil etadi.

Ichki qarzning umumiy hajmi 2023 yilning oxirida 5 288 million dollarga teng bo'lib, bu davlatning ichki qarzining umumiy qarzga nisbatan ulushini 15% ga oshiradi. Ichki qarzning YaiM ga nisbatan ulushi 5,2% ni tashkil etmoqda. Ichki qarzning 11% foizli, 1% esa o'zgaruvchan foiz stavkada berilgan. Ichki qarzning 5% foizsiz qarzlardan iborat bo'lib, bu qarzlar davlat tomonidan ichki bozorda, asosan davlat fondlari yoki boshqa ichki moliyaviy tashkilotlar orqali jalb qilinadi.

Ichki qarzning 2023 yil davomida ko'payishi, xususan, foizli qarzlarining ko'payishi, mamlakatning iqtisodiy o'sishini qo'llab-quvvatlash uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarni yaratish maqsadida amalga oshirilgan. 2023 yilning to'rtinchi choragida, ichki qarzning 15% i qisqa muddatli qarzlaridir, bu esa davlatning moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun qisqa muddatli likvidlikni oshirishga intilishlarini ko'rsatadi. Shuningdek, 2% qisqa muddatli qarzlar 1 yil davomida to'liq o'tkaziladigan uzoq muddatli qarzlariga aylanadi.

Ichki qarzning qisqa muddatli qismlari, shuningdek, uzoq muddatli qarzlar uchun talab va taklif o'rtasidagi farqni kamaytirish maqsadida ishlab chiqilgan. Ichki qarzning uzoq muddatli qismlari esa 2023 yilning to'rtinchi choragida 11% ni tashkil etadi. Bu qarzlar davlatning o'zaro

moliyaviy majburiyatlarini uzaytirish va uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun ajratilgan resurslardir.

O'zbekistonning davlat tashqi va ichki qarzi, 2023 yilning oxiriga kelib, umumiy YaiM ga nisbatan yuqori darajaga yetgan. Tashqi qarzning ko'payishi iqtisodiy o'sish va xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirishdan dalolat beradi. Ichki qarz esa, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va qisqa muddatli likvidlikni oshirish uchun zarurdir. Biroq, bu qarzlarni o'zi to'lash va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan qarzlarni to'lash masalasiga diqqat qilish zarur. Davlatning moliyaviy holati va qarzlarni boshqarish siyosati uzoq muddatda iqtisodiy barqarorlikni saqlashda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasining 2024 yilgi davlat tashqi va ichki qarzining tahlili mamlakatning moliyaviy holati, iqtisodiy o'sish va xalqaro bozorlar bilan aloqalarining o'zgarishini to'liq tushunishga imkon beradi. Ushbu tahlilda, davlat qarzining umumiy miqdori, tashqi va ichki qarzlarning tarkibi, foiz stavkalari, valyuta tuzilmasi va muddatlari ko'rsatilgan. Davlat qarzi ortishining sabablarini, uning iqtisodiyotga ta'sirini va qarzlarning qanday boshqarilishini o'rganish muhimdir. 2024 yilning birinchi choragidan to'rtinchi choragigacha bo'lgan davrda davlat qarzining miqdori oshib borayotganini ko'rishimiz mumkin, bu esa mamlakatning moliyaviy barqarorligini va o'sishni davom ettirish istagini anglatadi.

2024 yil davomida O'zbekiston Respublikasining davlat qarzi sezilarli darajada ortdi. Birinchi chorakda davlat qarzi 35,349 milliard dollarni tashkil etgan bo'lsa, to'rtinchi chorakda bu miqdor 40,199 milliard dollarga yetdi. Bu o'zgarish, davlatning tashqi va ichki qarzlaridan foydalanish darajasining oshganini va qarz miqdorining global moliya bozorlari bilan aloqalarning kuchayganligini ko'rsatadi. Davlat qarzining umumiy miqdori ortganiga qaramay, bu o'sishning asosan iqtisodiy o'sish sur'atlariga ta'sir qilmasligi va qarzning barqaror boshqarilishi muhim hisoblanadi.

9-jadval

O'zbekiston Respublikasi davlat tashqi va ichki qarzining 2024 yil holatdagi tahlili¹⁰

№	Ko'rsatkichlar	2024 yilning 1 choragi		2024 yilning 3 choragi		2024 yilning 4 choragi	
		mln doll	jamiga nisbatan foizda	mln doll	jamiga nisbatan foizda	mln doll	jamiga nisbatan foizda
	DAVLAT QARZI	35 349	100%	39 079	100%	40 199	100%
	YAIMga nisbatan foizda	31,7%		35,0%		35,0%	
I	TASHQI QARZ	29 464	83%	32 222	82%	33 720	84%
	YAIMga nisbati	26,4%		28,8%		29,3%	
1.1.	qat'iy belgilangan foiz stavkada	15 210	43%	17 302	44%	17 938	45%
	o'zgaruvchan foiz stavkada	14 062	40%	14 750	38%	15 643	39%
	foizsiz	192	1%	170	0%	138	0%
1.2.	milliy valyutada denominatsiya qilingan	535	2%	570	1%	561	1%
	chet el valyutasida denominatsiya qilingan	28 929	82%	31 652	81%	33 159	82%
1.3.	qisqa muddatli	50	0%	25	0%	0	0%
	bir yil ichida to'lik so'ndiriladigan uzoq muddatli	279	1%	135	0%	96	0%
	bir yildan ortiq muddatda so'ndiriladigan uzoq muddatli	29 135	82%	32 062	82%	33 624	84%
II	ICHKI QARZ	5 885	17%	6 857	18%	6 479	16%
	YAIMga nisbati	5,3%		6,1%		5,6%	
2.1.	qat'iy belgilangan foiz stavkada	3 985	11%	5 360	14%	5 136	13%
	o'zgaruvchan foiz stavkada	253	1%	227	1%	103	0%
	foizsiz	1 647	5%	1 270	3%	1 240	3%
2.2.	milliy valyutada denominatsiya qilingan	2 478	7%	3 346	9%	3 081	8%
	chet el valyutasida denominatsiya qilingan	3 407	10%	3 510	9%	3 398	8%
2.3.	qisqa muddatli	469	1%	1 367	3%	1 155	3%
	bir yil ichida to'lik so'ndiriladigan uzoq muddatli	1 254	4%	1 314	3%	1 311	3%
	bir yildan ortiq muddatda so'ndiriladigan uzoq muddatli	4 162	12%	4 177	11%	4 012	10%

¹⁰ Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/Budjet_P_24_uz.pdf

Davlat qarzining yalpi ichki mahsulotga (YaiM) nisbatan ulushi ham oshib bormoqda. 2024 yilning birinchi choragida bu ko'rsatkich 31,7% ni tashkil etgan bo'lsa, to'rtinchi chorakka kelib 35,0% ga yetgan. Bu raqam davlat qarzining iqtisodiy o'sishga nisbatan qanday ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. YaiMga nisbatan qarzning ortishi mamlakatning moliyaviy holatini va tashqi qarzlar bo'yicha qaramligini ko'rsatadi. Bu, o'z navbatida, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, ammo shu bilan birga, qarzning ortishi iqtisodiy xavflarni ham keltirib chiqarishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining tashqi qarzi davlat qarzining asosiy qismi bo'lib, 2024 yilning birinchi choragida tashqi qarz 29,464 milliard dollarni tashkil etgan, bu umumiy qarzning 83 foizini tashkil qiladi. Yil davomida tashqi qarzning miqdori o'zgargan va 2024 yilning to'rtinchi choragida 33,720 milliard dollarga yetdi. Bu tashqi qarzning YaiMga nisbatan ulushi o'zgarib, 26,4% dan 29,3% ga oshganligini ko'rsatadi. Tashqi qarzning ortishi davlatning moliyaviy qobiliyatini oshirishi mumkin, ammo bu qarzning doimiy ravishda ortib borishi mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy xavflarini keltirib chiqarishi mumkin.

Tashqi qarzning foiz stavkalari bo'yicha taqsimoti, qarzning shakli va shartlariga qarab farq qiladi. 2024 yilning birinchi choragida qat'iy foiz stavkasi bo'yicha qarzlar 15,210 milliard dollarni tashkil etgan va bu tashqi qarzning 43 foizini tashkil etdi. Ushbu raqam yil davomida o'sib, 17,938 milliard dollarni tashkil etdi, bu esa tashqi qarzning 45 foiziga teng. O'zgaruvchan foiz stavkasi bo'yicha qarzlar esa 14,062 milliard dollarni tashkil etdi va bu tashqi qarzning 40 foizini tashkil etdi. O'zgaruvchan foiz stavkasi bo'yicha qarzlarning ortishi tashqi qarzlar bo'yicha risklarni kuchaytiradi. O'zgaruvchan foiz stavkalarining oshishi iqtisodiyotga ta'sir qilishi mumkin va davlat uchun noqulay sharoitlar yaratishi ehtimoli mavjud.

Foizsiz qarzlar nisbati esa umuman kichik bo'lib, 2024 yilning birinchi choragida 192 million dollarni tashkil etdi. Foizsiz qarzlar, asosan, xalqaro yordam sifatida beriladigan qarzlardir va davlatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Tashqi qarzning valyuta tuzilmasi ham ahamiyatli. 2024 yilning birinchi choragida tashqi qarzning 82 foizi chet el valyutalarida, ya'ni AQSH dollari, yevro va boshqa asosiy valyutalarda belgilangan. Bu raqam yil davomida o'zgarmagan va 2024 yilning to'rtinchi choragida 33,159 milliard dollarga yetgan. Chet el valyutalarida belgilangan qarzlar mamlakatning xalqaro moliya tizimi bilan bog'lanishini ko'rsatadi. Milliy valyutada belgilangan qarzlar esa faqat 2 foizni tashkil qiladi, bu nisbatan kichik raqamni bildiradi.

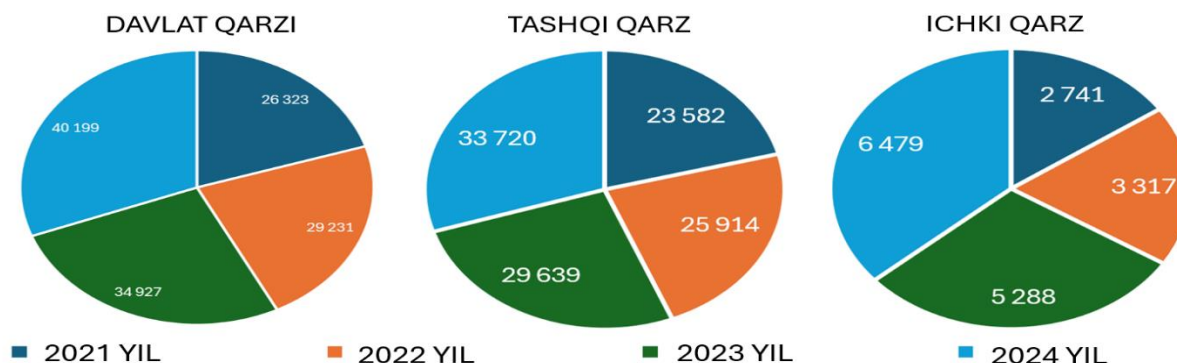
Ichki qarzlar davlat qarzining 17 foizini tashkil qiladi. Ichki qarzning miqdori 2024 yilning birinchi choragida 5,885 milliard dollarni tashkil etdi va yil davomida bu miqdor 6,479 milliard dollarga yetdi. Ichki qarzning YaiMga nisbatan ulushi esa 5,3% dan 5,6% gacha o'zgardi. Ichki qarzning miqdori tashqi qarzning o'zgarishiga qaraganda ancha pastroq bo'lsa-da, ichki qarzlarning o'sishi ham muhimdir. Ichki qarz, asosan, davlatning ichki moliyaviy tizimi va ichki manbalarni ishlatish orqali moliyaviy qobiliyatini oshirishga qaratilgan.

Ichki qarzning foiz stavkalari bo'yicha tuzilmasi tashqi qarzga o'xshaydi. Ichki qarzning 13 foizi qat'iy foiz stavkasi bo'yicha belgilangan, bu raqam yil davomida 3,985 milliard dollardan 5,136 milliard dollargacha o'zgargan. O'zgaruvchan foiz stavkasi bo'yicha qarzlar esa 253 million dollardan 103 million dollargacha kamaygan. Ichki qarzlar foizsiz qarzlar bilan ham to'ldirilgan bo'lib, 2024 yilning birinchi choragida foizsiz qarzlar 1,647 milliard dollarni tashkil etdi.

Ichki qarzlarning 10 foizi chet el valyutalarida belgilangan. 2024 yilning birinchi choragida bu ko'rsatkich 3,407 milliard dollarni tashkil etdi. Milliy valyutada belgilangan ichki qarzlarning miqdori esa 2,478 milliard dollarni tashkil etgan va 2024 yilning to'rtinchi choragida bu raqam 3,081 milliard dollarga yetdi.

Ichki qarzning muddatlari ham muhim ahamiyatga ega. 2024 yilning birinchi choragida qisqa muddatli ichki qarzlar miqdori 469 million dollarni tashkil etgan. Bu raqam yil davomida ortib, 1,155 million dollarga yetdi. Uzun muddatli qarzlar esa asosan 1 yildan ortiq

muddatga uzaytirilgan bo‘lib, bu qarzlar davlatning moliyaviy barqarorligini ta’minlashda davom etadi.

2-rasm. O‘zbekiston Respublikasi davlat tashqi va ichki qarzining 2021-2024 yil holatdagi tahlili¹¹

O‘zbekiston Respublikasining 2024 yilgi davlat qarzi va uning tarkibi haqida o‘tkazilgan tahlil mamlakatning moliyaviy holati haqida aniq tasavvur beradi. Tashqi qarzning ortishi va ichki qarzning ko‘payishi mamlakatning xalqaro bozorlar bilan aloqalarining kengayishini va iqtisodiy o‘sinh uchun qo‘shimcha moliyaviy manbalarni jalb qilishni ko‘rsatadi. Shu bilan birga, qarzning ortishi va ularning boshqarilishi haqida ehtiyotkorlik bilan yondashish zarur, chunki ortgan qarzlar uzoq muddatda mamlakat iqtisodiyotiga noxush ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Davlatning qarz boshqaruvi strategiyasi, foiz stavkalari va valyuta tuzilmasini yaxshilashga qaratilgan choralar, mamlakatning moliyaviy barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

2.3. Davlat ichki va tashqi qarzlarning valyuta tarkibi tahlili

O‘zbekiston Respublikasining davlat tashqi qarzi va uning xalqaro valyuta tarkibi, shuningdek, bu tarkibdagi o‘zgarishlar muhim iqtisodiy va moliyaviy ko‘rsatkichlarni aks ettirdi. O‘zbekistonning davlat tashqi qarzi – mamlakatning xalqaro iqtisodiy aloqalarida va moliya tizimida jiddiy o‘rin tutuvchi faktor sifatida qaraladi. 2022 yil davomida davlat tashqi qarzi va uning tarkibidagi valyutalar, shu jumladan, AQSh dollari, Yaponiya yenasining, SDR (Maxsus Qarzni Olish Huquqi), Xitoy yuani,

¹¹ Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/Budjet_P_24_uz.pdf

Yevro va boshqa valyutalarning o'zgarishi nafaqat tashqi iqtisodiyotdagi holatni, balki ichki iqtisodiy tizimning barqarorligini ta'minlashda ham muhim rol o'ynadi.

O'zbekistonning umumiy davlat tashqi qarzi 2022 yil davomida 26 milliard dollardan 29 milliard dollargacha o'sdi. Bu o'sish davlat tashqi qarzining 89 foizini tashkil etgan davlat tashqi qarzi tarkibida va asosan, xalqaro moliya institutlari va xorijiy kreditlar hisobidan amalga oshirilgan. O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi va yangilanishi davrida tashqi qarzning o'sishi muhim omil hisoblanadi, chunki davlat tashqi qarzi yangi iqtisodiy loyihalar, infratuzilma va ijtimoiy sektorni rivojlantirishga qaratilgan.

10-jadval

O'zbekiston Respublikasi davlat tashqi va ichki qarzining 2022 yil xalqaro valyutadagi tarkibi tahlili¹²

№	Valyutalar	2022 yilning 1 choragi		2022 yilning 3 choragi		2022 yilning 4 choragi	
		mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda
DAVLAT QARZI:		26 118	100%	26 220	100%	29 231	100%
I.	Davlat tashqi qarzi	23 404	90%	23 155	88%	25 914	89%
1	AQSH dollari	17 019	65%	17 358	66%	19 645	67%
2	Yapon iyenasi	2 290	9%	1 907	7%	2 105	7%
3	Maxsus qarz olish huquqi (SDR)	1 934	7%	1 779	7%	1 877	6%
4	Yevro	1 076	4%	1 074	4%	1 226	4%
5	O‘zbek so‘mi	395	2%	409	2%	401	1%
6	Xitoy yuani	248	1%	209	1%	214	1%
7	Koreys voni	178	1%	153	1%	174	1%
8	Saudiya Arabistoni reali va boshqalar	264	1%	266	1%	271	1%
II.	Davlat ichki qarzi	2 714	10%	3 065	12%	3 317	11%
1	O‘zbek so‘mi	1 147	4%	1 549	6%	1 831	6%
2	AQSH dollari	1 225	5%	1 194	5%	1 172	4%
3	Xitoy yuani	220	1%	196	0,7%	201	0,7%
4	Yevro va boshqalar	122	0%	126	0,5%	113	0,4%

¹² Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/DB_2022_uzb_4hPh46F.pdf

2022 yil davomida O‘zbekistonning davlat tashqi qarzi tarkibida o‘zgarishlar bo‘ldi. Bu davrda, valyuta tarkibi ko‘plab muhim o‘zgarishlarga duch keldi. Tashqi qarzda eng katta ulushni AQSh dollari tashkil etdi. 2022 yilning birinchi choragida AQSh dollarining ulushi 65% ni tashkil etgan bo‘lsa, 4-chorakka kelib u 67% gacha yetdi. Bu AQSh dollarining davlat tashqi qarzidagi o‘rnini mustahkamlashda davom etganini ko‘rsatadi. AQSh dollari global moliya bozorlarida eng ko‘p ishlatiladigan va savdo operatsiyalarida eng keng tarqalgan valyuta hisoblanadi. Bu valyutaning O‘zbekiston davlat tashqi qarzidagi ulushining oshishi, mamlakatning xalqaro savdoda AQSh bilan hamkorlik qilishdagi o‘rnini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi. AQSh dollariga bo‘lgan katta bog‘liqlik O‘zbekistonning iqtisodiy xavfsizligini ta‘minlash uchun zarur bo‘lib, ayniqsa xalqaro moliya va kredit tashkilotlari bilan hamkorlikda davlatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan mablag‘larni olishda muhim rol o‘ynaydi.

Yaponiya yenasining davlat tashqi qarzi tarkibidagi ulushi ham 2022 yil davomida o‘zgarib turdi. Yaponiya yenasining ulushi 7%-9% atrofida bo‘lib, bu valyutaning o‘zgaruvchan iqtisodiy va moliyaviy bozorlaridagi o‘rnini aks ettiradi. Yaponiya yenasining o‘sishi, Yaponiya bilan iqtisodiy aloqalarning rivojlanishini va o‘zaro investitsion hamkorlikni ko‘rsatadi. 2022 yilning 4-choragida Yaponiya yenasining miqdori 2 105 million dollarni tashkil etgan. Yaponiya yenasining o‘sishi O‘zbekistonning eksport va import siyosatini yaxshilashga xizmat qiladi, shuningdek, mamlakatning tashqi qarzlarni qaytarish borasidagi samaradorligini oshiradi. Yaponiya yenasiga bo‘lgan talabning ortishi, Yaponiya bilan iqtisodiy aloqalarni kengaytirish va investitsion hamkorlikni mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi.

Maxsus qarz olish huquqi (SDR)ning o‘rni ham davlat tashqi qarzida muhimdir. SDR xalqaro moliya tashkilotlari tomonidan yaratilgan maxsus valyutadir va uning O‘zbekistonning davlat tashqi qarzidagi ulushi 6%-7% atrofida bo‘ldi. 2022 yilning 4-choragida SDR ning miqdori 1 877 million dollarni tashkil etdi. SDR ning ulushi o‘sishi,

O'zbekistonning xalqaro moliya tashkilotlari bilan mustahkam aloqalarni o'rnatishga qaratilgan sa'y-harakatlarni ko'rsatadi. SDR xalqaro moliya tizimidagi eng muhim va universal vositalardan biri hisoblanadi, shu sababli uning davlat tashqi qarzidagi ulushining oshishi, O'zbekistonning global iqtisodiy tizimda o'z o'rnini yanada mustahkamlashga imkon yaratadi.

Xitoy yuani davlat tashqi qarzida 1%-1,7% gacha o'sdi va 2022 yilning 4-choragida uning miqdori 214 million dollarni tashkil etdi. Xitoy yuani, Xitoyning iqtisodiy o'sishi va O'zbekiston bilan o'rtasidagi savdo aloqalari rivojlanayotganini aks ettiradi. Xitoy bilan iqtisodiy aloqalar va ularning O'zbekistonning tashqi qarzidagi ulushi, ikki tomonlama savdo va investitsion aloqalarning yanada kengayishini ta'minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, Xitoy yuani O'zbekistonning tashqi qarzini qisqartirishda va uni qaytarishda muhim vosita hisoblanadi.

Yevroning ulushi 2022 yil davomida qarz tarkibida 4%-5% atrofida bo'lib, 2022 yilning 4-choragida Yevro 1 226 million dollarni tashkil etdi. Yevroning O'zbekistondagi iqtisodiy aloqalar va moliya sohasida o'rni katta. Yevro, Yevropa Ittifoqi bilan amalga oshiriladigan savdo va investitsiyalarni qo'llab-quvvatlaydi. Yevro O'zbekistonning tashqi qarzini diversifikatsiyalashga yordam beradi va ushbu valyutaga bo'lgan talabning ortishi, Yevropa bilan iqtisodiy aloqalar rivojlanishiga turtki beradi.

O'zbek so'mi davlat tashqi qarzi tarkibida kichik ulushga ega bo'lishiga qaramay, uning o'sishi ichki iqtisodiy tizimning barqarorligini ta'minlashga yordam beradi. 2022 yil davomida O'zbek so'mining ichki qarzi 4%-6% ga oshdi. O'zbek so'mi, albatta, ichki iqtisodiyotda ahamiyatli valyutadir va uning davlat tashqi qarzidagi ulushi 1%-2% atrofida bo'lib, bu O'zbekistonning ichki moliyaviy barqarorligini ta'minlashga qaratilgan siyosatining samarasini aks ettiradi. 2022 yilning 4-choragida O'zbek so'mi 1%ini tashkil etdi va miqdori 401 million dollarni tashkil etdi. Bu shuni anglatadiki, O'zbekiston ichki

iqtisodiyotda barqarorlikni saqlashga harakat qilmoqda, shu bilan birga, xalqaro moliya bozorlariga bo'lgan bog'liqligini ham davom ettiradi.

O'zbekistonning 2022 yildagi davlat tashqi qarzi va uning xalqaro valyuta tarkibi mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash, xalqaro moliya tizimida ishonchni saqlash va o'zaro iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. O'zbekistonning davlat tashqi qarzi tarkibida AQSh dollari, Yaponiya yenasining, SDR, Yevro, Xitoy yuani va O'zbek so'mi kabi valyutalarning ulushi, davlat qarzining diversifikatsiyasi va valyuta manbalarining izchil o'zgarishini ko'rsatadi. Davlat tashqi qarzi va uning tarkibidagi o'zgarishlar, shuningdek, O'zbekistonning global iqtisodiy aloqalarda mustahkam pozitsiyalarni egallashga intilishlarini aks ettiradi. O'zbekistonning ichki qarzining o'sishi va so'mning ulushi ortishi esa, mamlakatning ichki iqtisodiyotini barqaror saqlashga xizmat qiladi. Bu barcha omillar, O'zbekistonning iqtisodiy va moliyaviy xavfsizligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan barcha chora-tadbirlarni amalga oshirishga yo'naltirilgan.

2023 yil davomida O'zbekiston Respublikasi davlat tashqi qarzining tarkibi va valyutalar bo'yicha tahlilining ahamiyatini yaxshiroq tushunish uchun, har bir valyutaning qanday rol o'ynashini va uning davlat tashqi qarzidagi ulushini chuqurroq ko'rib chiqish kerak. Davlat tashqi qarzi - bu mamlakatning chet eldan olgan barcha qarzlarining umumiy yig'indisidir. Ushbu qarzlar, asosan, iqtisodiyotning turli tarmoqlarini moliyalashtirish, davlat infratuzilmasini rivojlantirish, xalqaro moliyaviy tashkilotlardan yordam olish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan bo'ladi. 2023 yil davomida O'zbekiston tashqi qarzi sezilarli darajada oshdi, bu esa mamlakatning xalqaro iqtisodiy aloqalarini kuchaytirish, iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash va infratuzilma loyihalarini amalga oshirish uchun zarur vositalarni taqdim etdi. Davlat tashqi qarzining muhim bir qismi xalqaro valyutalar orqali jalb qilingan bo'lib, har bir valyutaning o'ziga xos ahamiyati va iqtisodiy jarayondagi roli mavjud.

O'zbekistonning tashqi qarzi tarkibida eng katta o'rinni AQSH dollari egallaydi. 2023 yilning birinchi choragida AQSH dollari 19 694

million dollarga teng bo'lib, bu davlat tashqi qarzining 66 foizini tashkil etdi. Yil davomida dollarning ulushi biroz o'zgargan va oxirgi chorakda 62 foizga tushgan. AQSH dollari nafaqat O'zbekistonning tashqi qarzlar uchun, balki global iqtisodiyotda ham eng ko'p ishlatiladigan valyutadir. Dunyodagi ko'plab mamlakatlar o'zlarining xalqaro savdo va to'lovlarida dollardan foydalanadi. Shuning uchun, dollarning davlat tashqi qarzidagi yuqori ulushi O'zbekistonning global moliyaviy aloqalarini va moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. AQSH dollari ko'plab iqtisodiy jarayonlarda ishtirok etib, mamlakatlar o'rtasidagi savdo va investitsiyalarni osonlashtiradi, shuningdek, iqtisodiy risklarni kamaytiradi.

11-jadval

O'zbekiston Respublikasi davlat tashqi va ichki qarzining 2023 yil xalqaro valyutadagi tarkibi tahlili¹³

№	Valyutalar	2023 yilning 1 choragi		2023 yilning 3 choragi		2023 yilning 4 choragi	
		mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda
Davlat qarzi:		29 718	100%	32 017	100%	34 927	100%
I.	Davlat tashqi qarzi	25 994	87%	26 316	82%	29 639	85%
1	AQSH dollari	19 694	66%	19 496	61%	21 804	62%
2	Yapon iyenasi	2 095	7%	1 882	6%	2 164	6%
3	Maxsus qarz olish huquqi (SDR)	1 895	6%	2 315	7%	2 330	7%
4	Yevro	1 252	4%	1 225	4%	1 395	4%
5	O‘zbek so‘mi	394	1%	370	1%	547	2%
6	Xitoy yuani	205	1%	343	1%	479	1%
7	Koreys voni	167	1%	162	1%	174	0%
8	Saudiya Arabistoni reali va boshqalar	292	1%	522	2%	746	2%
II.	Davlat ichki qarzi	3 725	13%	5 701	18%	5 288	15%
1	O‘zbek so‘mi	2 108	7%	2 241	7%	1 860	5%
2	AQSH dollari	1 303	4%	3 176	10%	3 128	9%
3	Xitoy yuani	203	0,7%	192	0,6%	197	0,6%
4	Yevro va boshqalar	110	0,4%	92	0,3%	103	0,3%

¹³ Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/DB_2023_uzb_4hPh46F.pdf

Yaponiya ienasining o'rnini 2023 yil davomida nisbatan barqaror bo'ldi. 2023 yil boshida Yaponiya ienasining ulushi 7 foizni tashkil etdi. Birinchi chorakda Yapon ienasi 2 095 million dollarga teng edi, va bu raqam yil oxirida 2 164 million dollarga yetdi. Yaponiya bilan iqtisodiy aloqalar, xususan, investitsiya loyihalarini amalga oshirishda ahamiyatga ega. Yaponiya ienasining davlat tashqi qarzdagi ulushi O'zbekistonning xalqaro moliya tashkilotlari bilan hamkorlikda qabul qilingan qarzlarni ko'rsatadi. Yaponiya iqtisodiyotining o'zi yuqori darajadagi texnologik rivojlanishga ega bo'lib, O'zbekiston uchun bu hamkorlik nafaqat moliyaviy resurslarni jalb qilishni, balki yangi texnologiyalarni o'rganishni va amaliyotga joriy etishni anglatadi.

Maqsadi qarz olish huquqi (SDR) 2023 yil davomida davlat tashqi qarzining 6-7 foizini tashkil etdi. SDR, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ) tomonidan taqdim etilgan maxsus qarz birligi sifatida mamlakatlarga moliyaviy yordam ko'rsatadi. 2023 yilning birinchi choragida SDRning ulushi 6 foizni tashkil etgan bo'lib, yil oxiriga kelib 7 foizga ko'tarildi. SDRni olish O'zbekistonning xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan aloqalarini ko'rsatadi, shuningdek, bu qarzlarni olishning qiyin sharoitlarda moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. SDRning o'rnini nafaqat moliyaviy resurslarni jalb qilishda, balki xalqaro iqtisodiy yordamni o'rganishda ham muhimdir.

Yevro, O'zbekistonning tashqi qarzida nisbatan kichik o'rin egallagan bo'lsa-da, uning ahamiyati katta. Yevro davlat tashqi qarzining 4 foizini tashkil etadi. 2023 yil davomida Yevroning ulushi yildan yilga ozgina o'zgarib, 2023 yil oxirida 4 foizni tashkil etdi. Yevro, asosan, Yevropa Ittifoqi bilan amalga oshiriladigan iqtisodiy aloqalar va investitsiyalarni anglatadi. Yevroning tashqi qarzdagi o'rnini, O'zbekistonning Yevropa bilan o'zaro iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan strategiyasining muhim qismini tashkil etadi. Yevro, shuningdek, O'zbekistonning iqtisodiy integratsiyasi va Yevropa Ittifoqining umumiy iqtisodiy bozoriga kirishish jarayonini aks ettiradi.

Xitoy yuani davlat tashqi qarzining kichik, ammo o'sib borayotgan qismini tashkil qiladi. 2023 yilning birinchi choragida Xitoy yuani 205

million dollarga teng bo‘lib, davlat tashqi qarzining 1 foizini tashkil etdi. Yil oxiriga kelib bu raqam 479 million dollarga yetdi. Xitoy yuani, asosan, O‘zbekistonning Xitoy bilan iqtisodiy aloqalarini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, Xitoy bilan savdo va investitsiyalarning rivojlanishiga xizmat qiladi. Xitoy, global iqtisodiyotdagi katta o‘rni bilan, O‘zbekistonning tashqi qarzining bir qismini o‘zining valyutasi orqali moliyalashtirishga imkon yaratadi.

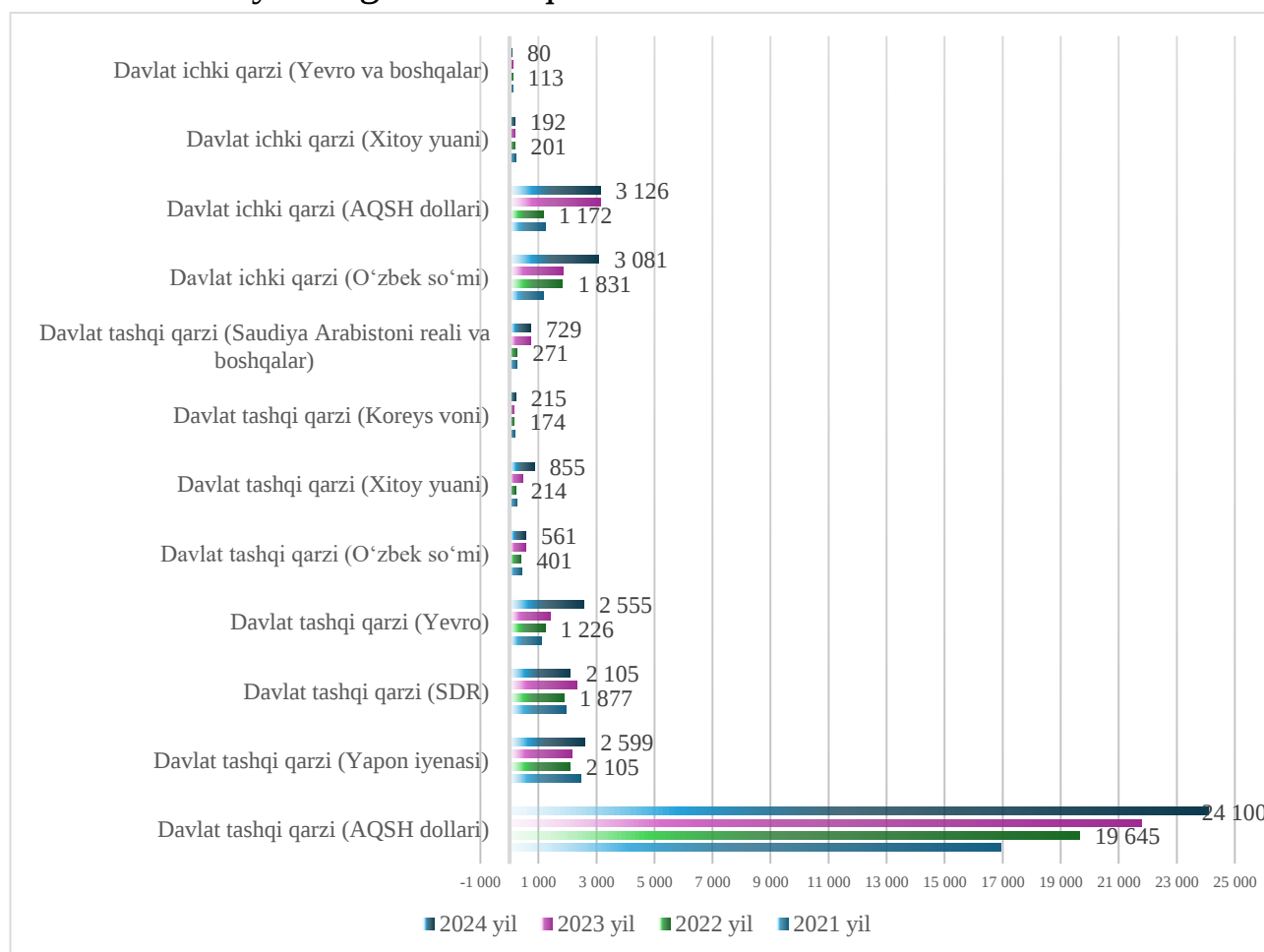
12-jadval

O‘zbekiston Respublikasi davlat tashqi va ichki qarzining 2024 yil xalqaro valyutadagi tarkibi tahlili¹⁴

№	Valyutalar	2024 yil 1 choragi		2024 yil 3 choragi		2024 yil 4 choragi	
		mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda
JAMI:		35 349	100%	39 079	100%	40 199	100%
I.	Davlat tashqi qarzi	29 464	83%	32 222	82%	33 720	84%
1	AQSH dollari	21 429	61%	22 727	58%	24 100	60%
2	Yapon iyenasi	2 331	7%	2 773	7%	2 599	6%
3	Maxsus qarz olish huquqi (SDR)	2 259	6%	2 222	6%	2 105	5%
4	Yevro	1 348	4%	2 351	6%	2 555	6%
5	O‘zbek so‘mi	535	2%	570	1%	561	1%
6	Xitoy yuani	628	2%	680	2%	855	2%
7	Koreys voni	163	0%	182	0%	215	1%
8	Saudiya Arabistoni reali va boshqalar	770	2%	716	2%	729	2%
II.	Davlat ichki qarzi	5 885	17%	6 857	18%	6 479	16%
1	O‘zbek so‘mi	2 478	7%	3 346	9%	3 081	8%
2	AQSH dollari	3 115	9%	3 218	8%	3 126	8%
3	Xitoy yuani	194	1%	200	1%	192	0%
4	Yevro va boshqalar	98	0%	92	0%	80	0%

¹⁴ Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/Budjet_P_24_uz.pdf

Davlat tashqi qarzining tarkibi, shuningdek, O‘zbekistonning moliyaviy siyosatini, xalqaro iqtisodiy hamkorlikni va investitsiya strategiyalarini ko‘rsatadi. Davlat tashqi qarzi tarkibida AQSH dollari, Yapon ienasining, SDR, Yevro va Xitoy yuani kabi valyutalar mavjud bo‘lib, har bir valyutaning o‘ziga xos iqtisodiy ahamiyati bor. Bu valyutalar, bir tomondan, mamlakatning iqtisodiy aloqalarini kengaytirishga, boshqa tomondan esa xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan amalga oshiriladigan hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, davlat tashqi qarzining valyutalar bo‘yicha diversifikatsiyasi mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta’minlashga va moliyaviy risklarni kamaytirishga xizmat qiladi.

3-rasm. O‘zbekiston Respublikasi davlat tashqi va ichki qarzining 2021-2024 yil xalqaro valyutadagi tarkibi tahlili¹⁵

¹⁵ Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/Budjet_P_24_uz.pdf

Ushbu tahlil, O‘zbekistonning davlat tashqi qarzining qanday rivojlanayotganini va qanday valyutalar orqali jalb qilinganini ko‘rsatadi. Har bir valyutaning o‘ziga xos o‘rni va iqtisodiy ta’siri O‘zbekistonning xalqaro iqtisodiy siyosatini yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Bu tahlil orqali davlat tashqi qarzining turli valyutalar orqali diversifikatsiyasi va uning global iqtisodiy aloqalar bilan bog‘liq ahamiyati haqida to‘liq tasavvurga ega bo‘lish mumkin.

2.4. O‘zbekistonning tashqi qarzida kreditorlar tarkibi tahlili

O‘zbekiston Respublikasining davlat tashqi qarzidagi o‘zgarishlarni tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Davlat tashqi qarzi, mamlakatning iqtisodiy holatini aks ettirishda va xalqaro iqtisodiy hamkorlikni o‘rnatishda muhim rol o‘ynaydi. 2022 yil davomida O‘zbekiston tashqi qarzi o‘zgargan bo‘lsa-da, undagi kreditora oid ulushlar ko‘plab faktorlarga ta’sir qilgan. Tahlil davomida, davlat tashqi qarzining miqdori, tarkibi va kreditora oid ulushlarning o‘zgarishi, shuningdek, xalqaro moliya institutlari, xorijiy hukumatlar va investorlarning roli batafsil ko‘rib chiqiladi.

2022 yilning birinchi choragida, O‘zbekistonning davlat tashqi qarzi 23 404 million dollarni tashkil etdi. Yil davomida ushbu qarz miqdori oshib, 2022 yil oxiriga borib 25 914 million dollarga yetdi. Boshqa tomondan, bu miqdor mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik, va tashqi iqtisodiy siyosatdagi o‘zgarishlarga bog‘liq ravishda o‘zgardi. Bu oshish davlat tashqi qarzining o‘zgarishlarini va yangi moliyaviy manbalarni jalb qilishni ko‘rsatadi.

O‘zbekiston tashqi qarzidagi eng katta ulushni xalqaro moliya institutlari tashkil etadi. 2022 yil davomida xalqaro moliya institutlari tomonidan taqdim etilgan qarz miqdori sezilarli darajada oshdi. Bu institutlar, mamlakat iqtisodiyotining o‘rishini qo‘llab-quvvatlash va barqaror moliya tizimini yaratishga yordam beradigan muhim moliyaviy manbalarni taqdim etadilar. O‘zbekistonning xalqaro moliya institutlari

bilan hamkorlikdagi o'sish, mamlakatning iqtisodiy siyosatini diversifikatsiya qilish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun zarur bo'lib, bu institutlar O'zbekistonning rivojlanish yo'lidagi uzoq muddatli hamkorlari bo'lib qolmoqda.

Osiyo taraqqiyot banki (ADB) O'zbekiston tashqi qarzining eng katta qismini tashkil etadi. 2022 yilning birinchi choragida ADB tomonidan taqdim etilgan qarz miqdori 5 308 million dollarni tashkil etdi.

13-jadval

O'zbekiston Respublikasi davlat tashqi qarzida 2022 yil kreditorlar tarkibi tahlili¹⁶

T/r	Ko'rsatkichlar nomi	2022 yilning 1 choragi		2022 yilning 3 choragi		2022 yilning 4 choragi	
		mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda
1	Davlat tashqi qarzi, jami	23 404	100%	23 155	100%	25 914	100%
1.1.	Xalqaro moliya institutlari	11 041	47%	11 286	49%	13 804	53%
	Osiyo taraqqiyot banki	5 308	23%	5 353	23%	6 030	23%
	Jahon banki	4 359	19%	4 428	19%	5 527	21%
	Islom taraqqiyot banki	877	4%	885	4%	904	3%
	Osiyo infratuzilmaviy investitsiyalar banki	6	0%	35	0%	570	2%
	Xalqaro valyuta jamg'armasi	380	2%	349	2%	367	1%
	Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki	21	0%	49	0%	132	1%
	Boshqa XMlar (Qishloq xo'jaligini rivojlantirish jamg'armasi, "OPEK" jamg'armasi va YEIB)	89	0%	187	1%	274	1%
1.2.	Xorijiy hukumatlarning moliya tashkilotlari	9 779	42%	9 270	40%	9 519	37%
	Xitoy taraqqiyot davlat banki, Xitoy Eksimbanki va boshqalar	4 106	18%	4 011	17%	3 965	15%
	Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi va boshqalar	2 485	11%	2 102	9%	2 300	9%

¹⁶ Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/DB_2022_uzb_4hPh46F.pdf

	Koreya Eksimbanki, Koreya iqtisodiy taraqqiyot jamg'armasi va boshqalar	1 014	4%	989	4%	966	4%
	Fransiya taraqqiyot agentligi va boshqalar	577	2%	630	3%	718	3%
	Saudiya taraqqiyot jamg'armasi	143	1%	141	1%	143	1%
	Germaniya davlat banki	128	1%	108	0%	116	0%
	Ispaniya davlat banki	91	0%	74	0%	80	0%
	Boshqalar	1 234	5%	1 216	5%	1 230	5%
1.3.	Investorlar	2 585	11%	2 599	11%	2 591	10%
	Xalqaro obligatsiyalar	2 585	11%	2 599	11%	2 591	10%

ADB, O'zbekistonning infratuzilma, transport, energetika, va ijtimoiy sohalarda amalga oshirilgan loyiha va dasturlarni moliyalashtiradi. 2022 yil davomida, ADB tomonidan taqdim etilgan qarz miqdori 6 030 million dollarga yetdi, bu esa ADBning O'zbekiston tashqi qarzidagi ulushining 23% ni tashkil etdi. Bu o'sish, ADBning mamlakatga qo'shgan hissasini yanada oshirdi va O'zbekistonning iqtisodiy o'sishiga xizmat qilganini ko'rsatadi.

Jahon banki, O'zbekiston tashqi qarzida ikkinchi eng katta ulushni tashkil etadi. 2022 yil davomida, Jahon Banki tomonidan taqdim etilgan qarz miqdori 4 359 million dollardan 5 527 million dollargacha o'zgardi. Jahon Banki, asosan, ijtimoiy va infratuzilma loyihalarini amalga oshirishga hissa qo'shgan. Jahon Banki bilan amalga oshirilgan hamkorlik, O'zbekistonning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash va ijtimoiy infratuzilmani yaxshilash uchun muhim vositaga aylangan. 2022 yil oxiriga borib, Jahon Bankining ulushi 21% ga yetdi.

Islom taraqqiyot banki (ITB) 2022 yil davomida O'zbekistonning tashqi qarzidagi nisbatan kichik ulushni tashkil etdi. 2022 yilning birinchi choragida ITB tomonidan taqdim etilgan qarz miqdori 877 million dollarni tashkil etdi. 2022 yil oxiriga borib, bu miqdor 904 million dollarga yetdi. ITB ning O'zbekiston tashqi qarzidagi ulushi 4% dan 3% ga kamaydi, lekin bu institutning O'zbekiston iqtisodiyotiga hissa qo'shishi ahamiyatli bo'lib qoladi. ITB asosan islomiy moliya

tizimi asosida faoliyat yuritadi va O‘zbekistonning islomiy iqtisodiy modelga o‘tishini qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynaydi.

Osiyo infratuzilma investitsiyalari banki (AIIB) 2022 yil davomida O‘zbekiston tashqi qarzidagi ulushni sezilarli darajada oshirdi. 2022 yilning birinchi choragida AIIB tomonidan taqdim etilgan qarz miqdori 6 million dollarni tashkil etdi. Biroq, yil oxiriga borib bu miqdor 570 million dollarga yetdi, bu AIIB ning O‘zbekiston tashqi qarzidagi ulushini 2% ga oshirdi. AIIB O‘zbekistonning infratuzilma va energetika sohalaridagi loyihalarni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan mablag‘larni taqdim etdi va bu mamlakatning iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (EBRD) 2022 yil davomida O‘zbekistonning tashqi qarzidagi ulushini oshirdi. 2022 yilning birinchi choragida EBRD tomonidan taqdim etilgan qarz miqdori 21 million dollarni tashkil etdi. Yil oxiriga borib bu miqdor 132 million dollarga yetdi. EBRD O‘zbekiston iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish va ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun muhim loyihalarni amalga oshirishda hissa qo‘shadi.

O‘zbekiston tashqi qarzida xorijiy hukumatlarning moliya tashkilotlari muhim o‘rin tutadi. 2022 yilning birinchi choragida, bu tashkilotlarning qarzidagi ulushi 9 779 million dollarni tashkil etdi, yil davomida esa bu miqdor 9 519 million dollarga kamaydi. Xorijiy hukumatlarning moliya tashkilotlari tomonidan taqdim etilgan mablag‘lar, asosan, O‘zbekistonning infratuzilma va energetika sohalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu sohalardagi loyihalar iqtisodiyotning o‘sishini ta'minlash va barqaror iqtisodiy rivojlanishni yaratishda katta ahamiyatga ega.

Xitoy taraqqiyot davlat banki O‘zbekiston tashqi qarzining eng katta qismini tashkil etadi. 2022 yil davomida Xitoy tomonidan taqdim etilgan qarz miqdori 4 106 million dollarni tashkil etdi, bu miqdor 18% ni tashkil etdi. 2022 yil oxiriga borib, Xitoyning ulushi 3 965 million dollarga kamaydi, ammo bu miqdor hali ham O‘zbekiston tashqi qarzining asosiy qismini tashkil etadi. Xitoyning moliya tashkilotlari

bilan amalga oshirilgan hamkorlik, O'zbekistonning infratuzilma va transport sohaslarini rivojlantirishga, shuningdek, eksport-import aloqalarini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Yaponiyaning xalqaro hamkorlik agentligi (JICA) 2022 yil davomida O'zbekistonning tashqi qarzidagi ulushini 2 485 million dollarni tashkil etdi. Bu miqdor yil davomida kamaydi, lekin Yaponiyaning O'zbekiston iqtisodiyotiga qo'shgan hissasi haligacha ahamiyatli. Yaponiyaning moliya tashkilotlari orqali amalga oshirilgan loyihalar, asosan, ekologik va ijtimoiy sohalarga qaratilgan bo'lib, O'zbekistonning o'sishiga yordam berdi.

Investorlar tomonidan taqdim etilgan qarzlar, O'zbekiston tashqi qarzining muhim qismini tashkil etadi. 2022 yil davomida investorlar tomonidan taqdim etilgan qarz miqdori 2 585 million dollardan 2 591 million dollargacha o'zgardi. Investorlar, asosan, xalqaro obligatsiyalar orqali mablag'lar taqdim etadilar. Xalqaro obligatsiyalar orqali amalga oshirilgan mablag'lar, O'zbekistonning global moliya bozorlarida ishtirokini ko'rsatadi va mamlakatning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda yordam beradi.

2022 yil davomida O'zbekistonning davlat tashqi qarzidagi o'zgarishlar mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda va rivojlanishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Xalqaro moliya institutlari, xorijiy hukumatlarning moliya tashkilotlari va investorlar tomonidan taqdim etilgan mablag'lar, O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishiga yordam berdi. Davlat tashqi qarzi, shuningdek, O'zbekistonning xalqaro iqtisodiy hamkorligini kuchaytirishga va mamlakatning moliya tizimini global bozorlar bilan bog'lashga xizmat qilmoqda. Bu jarayon, mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va moliyaviy barqarorlikni saqlashda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasining 2023 yilgi davlat tashqi qarzining kreditorlar tarkibini tahlil qilish, qarzning qanday tashkil etilganini, uning xalqaro moliya institutlari, xorijiy hukumatlarning moliya tashkilotlari va investorlar tomonidan qanday taqsimlanganini yaxshilab o'rganish imkonini beradi. Bu qarzning moliyaviy barqarorligini, qaysi

mamlakatlar yoki tashkilotlar bilan iqtisodiy aloqalarning kuchayganligini ko'rsatadi. Ushbu tahlil davlat qarzining yanada kengayishi va ularning tarkibidagi o'zgarishlarni ko'rsatishda muhim ahamiyatga ega. 2023 yil davomida davlat tashqi qarzining umumiy miqdori 25 994 million AQSH dollaridan boshlangan va to'rtinchi chorakda 29 639 million AQSH dollarga yetgan. Davlat tashqi qarzi har chorakda o'sib borgan bo'lib, bu ko'rsatkichning umumiy o'sishi 14,2%ni tashkil etdi. 2023 yilning barcha davrlarida davlat qarzining tarkibidagi o'zgarishlar uning kreditlari bo'yicha ko'plab halqaro moliya institutlari, xorijiy hukumatlar va investorlar tomonidan taqsimlanganligini ko'rsatadi. Davlat tashqi qarzi tarkibidagi o'zgarishlarni chuqurroq tahlil qilish kerak.

14-jadval

**O'zbekiston Respublikasi davlat tashqi qarzida 2023 yil
kreditorlar tarkibi tahlili¹⁷**

T/r	Ko'rsatkichlar nomi	2023 yilning 1 choragi		2023 yilning 3 choragi		2023 yilning 4 choragi	
		mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda
1	Davlat tashqi qarzi, jami	25 994	100%	26 316	100%	29 639	100%
1.1.	Xalqaro moliya institutlari	14 161	54%	14 825	56%	16 627	56%
	Osiyo taraqqiyot banki	6 207	24%	6 255	24%	6 441	22%
	Jahon banki	5 582	21%	5 671	22%	6 570	22%
	Islom taraqqiyot banki	899	3%	915	3%	911	3%
	Osiyo infratuzilmaviy investitsiyalar banki	580	2%	607	2%	1 321	4%
	Xalqaro valyuta jamg'armasi	371	1%	823	3%	811	3%
	Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki	145	1%	158	1%	174	1%
	Boshqa XMilar (Qishloq xo'jaligini rivojlantirish jamg'armasi, "OPEK" jamg'armasi va YEIB)	378	1%	396	2%	399	1%

¹⁷ Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/DB_2023_uzb_4hPh46F.pdf

1.2.	Xorijiy hukumatlarning moliya tashkilotlari	9 249	36%	8 931	34%	9 614	32%
	Xitoy taraqqiyot davlat banki, Xitoy Eksimbanki va boshqalar	3 836	15%	3 702	14%	3 775	13%
	Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi va boshqalar	2 290	9%	2 077	8%	2 359	8%
	Koreya Eksimbanki, Koreya iqtisodiy taraqqiyot jamg'armasi va boshqalar	959	4%	826	3%	794	3%
	Fransiya taraqqiyot agentligi va boshqalar	733	3%	712	3%	828	3%
	Saudiya taraqqiyot jamg'armasi	143	1%	140	1%	140	0%
	Germaniya davlat banki	118	0%	111	0%	114	0%
	Ispaniya davlat banki	75	0%	69	0%	73	0%
	Boshqalar	1 094	4%	1 293	5%	1 531	5%
1.3.	Investorlar	2 584	10%	2 560	10%	3 397	11%
	Xalqaro obligatsiyalar	2 584	10%	2 560	10%	3 397	11%

Xalqaro moliya institutlari O'zbekiston tashqi qarzining eng katta qismini tashkil etadi. 2023 yilning birinchi choragida ular davlat qarzining 54%ini, ya'ni 14 161 million dollarni tashkil etdi. Bu foiz to'rtinchi chorakka kelib 56%ga (16 627 million dollarga) yetgan. XMilar, asosan, O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishiga yordam beruvchi yirik tashkilotlardan iborat bo'lib, ular orasida Osiyo Taraqqiyot Banki, Jahon Banki, Islom Taraqqiyot Banki va boshqa kichikroq moliya institutlari mavjud. Osiyo taraqqiyot banki (OTB) O'zbekiston tashqi qarzining 24%ini tashkil etib, 2023 yil davomida 6 207 million dollardan boshlab, 6 441 million dollarga yetdi. OTB O'zbekistonning ijtimoiy va iqtisodiy infratuzilmasini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Uning kreditlari ko'plab infratuzilma loyihalariga yo'naltirilgan. Jahon banki, 2023 yilning boshida davlat qarzining 21%ini tashkil etgan bo'lsa, yil oxirida bu ko'rsatkich 22%ga yetgan. Jahon Bankining roli O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda, ayniqsa qishloq xo'jaligi, ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa sohalarda katta ahamiyatga ega. Islom taraqqiyot banki (ITB)ning qarzlari 2023 yil davomida deyarli o'zgarmadi va 3%ni tashkil etdi. Bu bank

O'zbekistonning islomiy rivojlanish loyihalarini qo'llab-quvvatlaydi, shu jumladan qishloq xo'jaligi va ijtimoiy sohalarda investitsiyalarni jalb qiladi. Osiyo infratuzilma investitsiyalar banki bu bankning qarzlarini 2023 yil davomida sezilarli darajada o'sdi. Birinchi chorakda 580 million dollarni tashkil etgan bu ko'rsatkich to'rtinchi chorakda 1 321 million dollarga yetdi. Bu, albatta, Osiyo infratuzilmasiga katta e'tibor berilganligini ko'rsatadi. Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ)ning ulushi 2023 yilning to'rtinchi choragida 3%ni tashkil etdi. XVJ O'zbekiston iqtisodiyotini barqarorlashtirishda va global moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (YETTB)ning ulushi 1%ni tashkil etadi, bu esa bankning O'zbekiston iqtisodiyotiga nisbatan kichik, lekin muhim hissa qo'shishini anglatadi.

O'zbekiston tashqi qarzida xorijiy hukumatlarning moliya tashkilotlarining ulushi ham katta o'rin tutadi. 2023 yilning birinchi choragida bu ulush 36%ni tashkil etgan bo'lsa, to'rtinchi chorakda bu ko'rsatkich 32%ga pasaydi. Xorijiy hukumatlarning moliya tashkilotlari, asosan, mamlakatlar tomonidan moliyalashtirilgan va iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi banklar va investitsiya kompaniyalaridan iborat. Xitoy taraqqiyot davlat banki va Xitoy Eksimbanki Xitoyning moliya tashkilotlari O'zbekiston tashqi qarzining 15%ini tashkil etadi. 2023 yil davomida bu kreditlar 3 836 million dollardan boshlab, 3 775 million dollarga yetdi. Xitoyning iqtisodiy hamkorlik siyosati O'zbekiston uchun muhim bo'lib, ular asosan infratuzilma va sanoat sohasini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi va boshqalar Yaponiya kreditlarining ulushi 9%ni tashkil etadi. Yaponiya bilan hamkorlik O'zbekistonning texnologik rivojlanishi, energiya resurslarini boshqarish va infratuzilma loyihalarini qo'llab-quvvatlashda katta ahamiyatga ega. Koreya Eksimbanki, Koreya iqtisodiy taraqqiyot jamg'armasi va boshqalar Koreya kreditlarining ulushi 4%ni tashkil etadi. Koreya bilan iqtisodiy aloqalar asosan texnologiyalar va sanoatni rivojlantirishga qaratilgan. Fransiya taraqqiyot agentligi va boshqalar Fransiyaning moliya tashkilotlari O'zbekiston tashqi qarzining 3%ini tashkil etadi, va bu qarzlar asosan

ijtimoiy sohalarda va barqaror rivojlanish loyihalarida foydalaniladi. Saudiya taraqqiyot jamg'armasi Saudiya Arabistonining kreditlarining ulushi kichik, lekin bu davlat O'zbekistonning energiya va infratuzilma sohalarda muhim sherik hisoblanadi.

2023 yilning to'rtinchi choragida investorlar davlat tashqi qarzining 11%ini tashkil etdi. Investorlar, asosan, xalqaro obligatsiyalar orqali davlat qarzini moliyalashtiradi. 2023 yilning boshida bu ko'rsatkich 10%ni tashkil etgan, lekin to'rtinchi chorakka kelib, bu ulush 11%ga o'sdi. Investorlar uchun O'zbekistonning obligatsiya bozorida ulushi sezilarli darajada oshdi, bu esa davlatning xalqaro moliya bozoriga kirish imkoniyatlarini kengaytiradi va davlat moliyasining barqarorligini ta'minlaydi. O'zbekistonning 2023 yil davomida tashqi qarzi kreditorlari tarkibining o'zgarishi iqtisodiy hamkorlikning kengayib borayotganini va davlatning xalqaro moliyaviy bozordagi pozitsiyalarining kuchayishini ko'rsatadi. Xalqaro moliya institutlari va xorijiy hukumatlarning moliya tashkilotlari O'zbekiston iqtisodiyotiga muhim yordam ko'rsatishda davom etmoqda. Investorlar esa davlatning xalqaro obligatsiya bozoriga kirish imkoniyatlarini kengaytirish orqali O'zbekistonning moliyaviy imkoniyatlarini oshirmoqda. Bularning barchasi mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga va uning xalqaro moliyaviy xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

2023 yil davomida O'zbekistonning davlat tashqi qarzi tarkibida sezilarli o'zgarishlar kuzatildi. Davlat tashqi qarzi tarkibining asosiy qismini xalqaro moliya institutlari tashkil etadi, bu tashkilotlarning qarzlarining ulushi yil davomida o'zgarmagan holda yuqori darajada qolgan. Xalqaro moliya institutlari, jumladan Osiyo Taraqqiyot Banki, Jahon Banki va Islom Taraqqiyot Banki O'zbekistonning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga katta hissa qo'shishda davom etdi. Ushbu tashkilotlarning qarzlari mamlakatga infratuzilma, qishloq xo'jaligi va boshqa sohalarda yirik loyihalarni amalga oshirishda yordam beradi.

Xorijiy hukumatlarning moliya tashkilotlari, xususan Xitoy, Yaponiya, Koreya va Fransiyaning moliya muassasalari ham davlat tashqi qarzining muhim qismini tashkil etadi. Bu davlatlar va tashkilotlar

O‘zbekistonning iqtisodiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda, ayniqsa, energiya, sanoat va texnologiyalar sohasida katta ahamiyatga ega.

Shuningdek, investorlar davlat tashqi qarzining muhim qismini tashkil etgan, va bu investorlar asosan xalqaro obligatsiyalar orqali O‘zbekistonning moliyaviy tizimini qo‘llab-quvvatlashmoqda. 2023 yil davomida investorlar tomonidan jalb qilingan qarzlarning miqdori oshib, davlatning xalqaro moliyaviy bozoriga kirish imkoniyatlarini kengaytirgan.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonning tashqi qarzi 2023 yil davomida turli kreditorlar tomonidan moliyalashtirilgan bo‘lib, mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Xalqaro moliya institutlari, xorijiy hukumatlar va investorlar bilan amalga oshirilgan hamkorlik, mamlakatning moliyaviy xavfsizligini ta‘minlash va barqaror rivojlanishini davom ettirishga xizmat qilmoqda. Bu jarayonlar davlatning xalqaro moliyaviy bozordagi pozitsiyalarini mustahkamlashga va iqtisodiy integratsiyasini yanada kengaytirishga yordam beradi.

2024 yil davomida O‘zbekiston Respublikasining davlat tashqi qarzi va uning kreditorlar tarkibi o‘rganilgan holda, barcha muhim tahlil va analizlar quyidagi jihatlar orqali ko‘rib chiqilishi mumkin. Davlat tashqi qarzi umumiy miqdori har bir chorakda ortib borganligini ko‘rsatadi, bu esa mamlakatning xalqaro moliyaviy institutlar va boshqa davlatlar bilan bog‘liq iqtisodiy munosabatlarini chuqur o‘rganishga undaydi.

2024 yilning birinchi choragida O‘zbekiston Respublikasining davlat tashqi qarzi 29,464 milliard dollarga teng bo‘lib, jami qarzning 83 foizini tashkil etgan. Ikkinchi chorakda bu ko‘rsatkich 30,905 milliard dollarni tashkil etdi va umumiy qarzning 83 foizini saqlab qoldi. Uchinchi va to‘rtinchi choraklarda qarz hajmi keyingi o‘shishni davom ettirib, mos ravishda 32,222 milliard dollar va 33,720 milliard dollarni tashkil etdi, bunda tashqi qarzning ulushi 82 va 84 foizga teng bo‘ldi. Bu raqamlar O‘zbekiston iqtisodiyotining tashqi moliyaviy resurslarga bo‘lgan bog‘liqligini yanada ko‘rsatib beradi.

Davlat tashqi qarzining eng yirik kreditorlari O‘zbekiston uchun xalqaro moliya institutlaridir. Birinchi chorakda xalqaro moliya institutlari qarzning 57 foizini tashkil etgan bo‘lsa, keyingi choraklarda bu ko‘rsatkich 55 foizni tashkil etib, muhim moliyaviy institutlarning mamlakat iqtisodiyotiga ta’siri o‘zgarmagan. Xalqaro moliya institutlarining tarkibida Osiya taraqqiyot banki, Jahon banki, Islom taraqqiyot banki, Osiyo infratuzilma investitsiya banki va Xalqaro valyuta jamg‘armasi mavjud. Bu institutlar mamlakatning iqtisodiy o‘rishiga katta hissa qo‘shadi va O‘zbekiston uchun zarur bo‘lgan infratuzilma loyihalari va ijtimoiy sohalar uchun moliyaviy qo‘llab-quvvatlashni ta’minlaydi.

Osiya taraqqiyot banki 2024 yilning birinchi choragida 6,451 milliard dollarni tashkil etgan, bu 22 foizni anglatadi. Ushbu raqam keyingi choraklarda 6,461 milliard dollarga yetib, 21 foizni tashkil etdi, va so‘nggi chorakda bu 7,415 milliard dollarni tashkil etdi, 22 foizga teng. Osiya taraqqiyot banki O‘zbekistonning eng katta moliyaviy hamkori bo‘lib, mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi.

15-jadval

**O‘zbekiston Respublikasi davlat tashqi qarzida 2024 yil
kreditorlar tarkibi tahlili¹⁸**

T/r	Ko‘rsatkichlar nomi	2024 yilning 1 choragi		2024 yilning 3 choragi		2024 yilning 4 choragi	
		mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda
1	Davlat tashqi qarzi, jami	29 464	100%	32 222	100%	33 720	100%
1.1.	Xalqaro moliya institutlari	16 766	57%	17 694	55%	19 141	57%
	Osiyo taraqqiyot banki	6 451	22%	7 146	22%	7 415	22%
	Jahon banki	6 631	23%	6 796	21%	7 639	23%
	Islom taraqqiyot banki	927	3%	929	3%	944	3%
	Osiyo infratuzilmaviy investitsiyalar banki	1 340	5%	1 366	4%	1 652	5%
	Xalqaro valyuta jamg‘armasi	771	3%	725	2%	669	2%

¹⁸ Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/Budjet_P_24_uz.pdf

	Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki	189	1%	290	1%	341	1%
	Boshqa XMlar (Qishloq xo'jaligini rivojlantirish jamg'armasi, "OPEK" jamg'armasi va YEIB)	456	2%	440	1%	481	1%
1.2.	Xorijiy hukumatlarning moliya tashkilotlari	9 813	33%	10 339	32%	10 444	31%
	Xitoy taraqqiyot davlat banki, Xitoy Eksimbanki va boshqalar	3 812	13%	3 676	11%	3 767	11%
	Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi va boshqalar	2 576	9%	3 038	9%	2 889	9%
	Koreya Eksimbanki, Koreya iqtisodiy taraqqiyot jamg'armasi va boshqalar	784	3%	758	2%	740	2%
	Fransiya taraqqiyot agentligi va boshqalar	810	3%	947	3%	977	3%
	Saudiya taraqqiyot jamg'armasi	136	0%	138	0%	139	0%
	Germaniya davlat banki	111	0%	280	1%	415	1%
	Ispaniya davlat banki	69	0%	71	0%	66	0%
	Boshqalar	1 516	5%	1 431	4%	1 450	4%
1.3.	Investorlar	2 885	10%	4 190	13%	4 135	12%
	Xalqaro obligatsiyalar	2 885	10%	4 190	13%	4 135	12%

Jahon banki esa o'z o'rnini saqlab qolmoqda, uning ulushi 23 foizni tashkil etgan. Birinchi chorakda 6,631 milliard dollarni tashkil etgan Jahon banki, keyingi chorakda bu ko'rsatkichni 6,728 milliard dollarga oshirdi. Uchinchisi va to'rtinchi choraklarda bu raqam 6,796 va 7,639 milliard dollarga yetdi. Jahon bankining asosiy vazifalaridan biri O'zbekiston iqtisodiyoti va ijtimoiy sohalari uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarni ta'minlashdir.

Islom taraqqiyot banki 2024 yilning birinchi choragida 927 million dollarni tashkil etgan va bu raqam barcha tashqi qarzlar tarkibida 3 foizni tashkil etdi. Ushbu raqam choraklar o'tgan sayin o'zgarib, 2024 yilning to'rtinchi choragida 944 million dollarni tashkil etdi. Islom taraqqiyot banki asosiy e'tiborni ijtimoiy va infratuzilma loyihalariga qaratgan.

Osiyo infratuzilma investitsiya banki 2024 yil davomida O'zbekistonning tashqi qarziga 1,340 milliard dollar miqdorida hissa

qo'shgan bo'lib, bu raqamning 5 foizga teng ekanini ko'rishimiz mumkin. Bankning roli O'zbekistonning infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishda juda muhimdir.

Xalqaro valyuta jamg'armasining hissasi 2024 yilning birinchi choragida 771 million dollarni tashkil etgan va bu raqam 3 foizga teng. Keyingi choraklarda Xalqaro valyuta jamg'armasining hissa qo'shishi biroz kamaydi va 669 million dollarni tashkil etdi.

Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki O'zbekiston tashqi qarzining 1 foizini tashkil qiladi. Bu bankning hissasi yil davomida bir necha bor o'zgarib, 2024 yilning to'rtinchi choragida 341 million dollarga yetdi.

Xorijiy hukumatlarning moliya tashkilotlari O'zbekiston tashqi qarzining muhim bir qismini tashkil qiladi. 2024 yilning birinchi choragida bu tashkilotlarning hissasi 33 foizni tashkil etdi, va keyingi choraklarda bu raqam 32 foizga kamaygan. Xorijiy hukumatlarning moliya tashkilotlari orasida eng yiriklari Xitoy taraqqiyot davlat banki, Xitoy Eximbanki, Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi, Fransiya taraqqiyot agentligi, Germaniya davlat banki va boshqalar hisoblanadi.

Xitoy taraqqiyot davlat banki, Xitoy Eximbanki va boshqa tashkilotlar 2024 yilning birinchi choragida 3,812 milliard dollarni tashkil etdi, bu 13 foizni anglatadi. Keyingi choraklarda bu raqam biroz o'zgarib, 3,762 milliard dollarga yetdi va keyingi choraklarda 3,767 milliard dollarni tashkil etdi.

Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi ham O'zbekiston tashqi qarzining muhim kreditori hisoblanadi. 2024 yilning birinchi choragida 2,576 milliard dollarni tashkil etgan bu raqam, keyingi choraklarda 2,470 milliard dollarni tashkil etdi. Yaponiyaning moliyaviy yordamlaridan O'zbekiston iqtisodiyoti va ijtimoiy sohalarini rivojlantirishda foydalaniladi.

Koreya Eksimbank, Koreya iqtisodiy taraqqiyot jamg'armasi va boshqa Koreya tashkilotlari 2024 yil davomida O'zbekiston tashqi qarzining 3 foizini tashkil etgan, ya'ni bu raqam 784 million dollarni tashkil etgan.

Fransiya taraqqiyot agentligi 2024 yilning birinchi choragida 810 million dollarni tashkil etgan, keyingi choraklarda esa bu ko'rsatkich 823 million dollarga yetdi. Fransiyaning yordam ko'rsatishi O'zbekistonning ijtimoiy va infratuzilma sohalarida, xususan, atrof-muhitni saqlash va rivojlantirishga yo'naltirilgan loyihalarga kiritiladi.

O'zbekistonning tashqi qarzidagi eng yangi komponentlardan biri investorlar orqali qarz olishdir. 2024 yilning birinchi choragida investorlar orqali olingan qarz 2,885 million dollarni tashkil etdi, va bu raqam keyingi choraklarda 4,196 million dollarga yetdi. Investorlar orqali olishning 14 foizni tashkil qilishi, O'zbekistonning global moliya bozorida o'z ishtirokini yanada kuchaytirganligini ko'rsatadi. Investorlar uchun xalqaro obligatsiyalar orqali qarz olish mumkin, bu mamlakatning moliyaviy stabilitetini ta'minlash uchun zarur.

2024 yil davomida O'zbekiston tashqi qarzining kreditorlar tarkibi va moliyaviy manbalari o'zgarib turdi. Xalqaro moliya institutlari, xorijiy hukumatlar moliya tashkilotlari va investorlar orqali qarz olishning hajmi ko'paydi, bu esa O'zbekistonning xalqaro moliya bozorida o'zining ishtirokini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Tashqi qarzning kengayishi bilan birga, mamlakat o'z iqtisodiyotini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy yordamni olishda davom etmoqda. Tashqi qarzning turlarini va kreditorlarni diversifikatsiya qilish O'zbekistonning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash uchun muhim omil bo'lib, o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarda barqarorlikni saqlash imkonini yaratadi.

2.5. Davlat ichki va tashqi qarzining tarmoqlari va qaytarish muddatlari bo'yicha boshqarish tahlili

O'zbekiston Respublikasining davlat qarzini boshqarish, uning qaytarilishi va strategiyasini to'g'ri tashkil etish mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Davlat qarzining qaytarilish muddati va turlari, iqtisodiy siyosatning muvaffaqiyatini va mamlakatning moliyaviy barqarorligini ko'rsatadi. Buning uchun

qarzlarning to'g'ri tahlilini olib borish, yillik va choraklik statistikalar asosida qarzlarning turini aniqlash va qaytarilish muddatlarini samarali rejalashtirish zarur. Ushbu tahlil 2022 yildagi barcha choraklar bo'yicha O'zbekiston Respublikasining tashqi va ichki qarzlarning qaytarilish muddatlari, turlari va strukturasi haqidagi ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi.

2022 yilning birinchi choragida O'zbekiston Respublikasining umumiy davlat qarzi 26 118 million AQSH dollariga teng bo'lib, uning umumiy miqdori 100 foizni tashkil etdi. Bu shuni ko'rsatadiki, davlatning qarzga bo'lgan ehtiyoji va iqtisodiy faoliyatni moliyalashtirishga qaratilgan mablag'lar sezilarli miqdorda oshgan. Ikkinchi chorakda bu ko'rsatkich 26 057 million dollarni tashkil etib, deyarli o'zgarishsiz qoldi, lekin uchinchi chorakda 26 220 million dollarga ko'tarildi. Yillik hisobotlar asosida davlat qarzlarning o'sishi ko'rsatkichlari o'zgarishsiz bo'lsa-da, choraklar bo'yicha qarzlarning qaytarilish muddatlari va strukturasi o'zgarishi mumkin.

2022 yil davomida, davlat qarzlarning oshishi asosida qarz tuzilmasining turlari va muddatlari ham muhim o'zgarishlarni ko'rsatdi. Bunda tashqi qarzlarning ulushi yuqori bo'lib, davlatning o'zgaruvchan moliyaviy ehtiyojlarini ta'minlashda qanday strategiyalar qo'llanilayotgani ham katta ahamiyatga ega.

Tashqi qarz 2022 yilning birinchi choragida 23 404 million dollarga teng bo'lib, umumiy qarzlarning 90 foizini tashkil etdi. Ikkinchi chorakda bu ko'rsatkich 23 290 million dollarni tashkil etdi, uchinchi chorakda 23 155 million dollar, to'rtinchi chorakda esa 25 914 million dollarga ko'tarildi. Bu o'zgarishlar, tashqi qarzlarning qaytarilishi muddatlariga ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ko'rsatadi. Tashqi qarzlarning qaytarilish muddati, uning turlari, shartlari va davlatning o'zgaruvchan ehtiyojlari nuqtai nazaridan muhim omillarni tashkil etadi.

16-jadval

O'zbekiston Respublikasi davlat tashqi va ichki qarzining qaytarish muddatlari tahlili (2022 yil holatida)¹⁹

№	Ko'rsatkichlar	2022 yilning 1 choragi		2022 yilning 3 choragi		2022 yilning 4 choragi	
		mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda
	DAVLAT QARZI	26 118	100%	26 220	100%	29 231	100%
I	TASHQI QARZ	23 404	90%	23 155	88%	25 914	89%
1.1.	1 yilgacha	0	0%	0	0%	0	0%
1.2.	1 yildan 5 yilgacha	748	3%	750	3%	750	3%
1.3.	5 yildan 10 yilgacha	988	4%	1 007	4%	1 529	5%
1.4.	10 yildan 20 yilgacha	10 127	39%	10 013	38%	10 732	37%
1.5.	20 yildan ko'p bo'lgan	11 541	44%	11 384	43%	12 903	44%
II	ICHKI QARZ	2 714	10%	3 065	12%	3 317	11%
2.1.	1 yilgacha	240	1%	485	2%	708	2%
2.2.	1 yildan 5 yilgacha	473	2%	589	2%	633	2%
2.3.	5 yildan 10 yilgacha	845	3%	861	3%	836	3%
2.4.	10 yildan 20 yilgacha	969	4%	942	4%	952	3%
2.5.	20 yildan ko'p bo'lgan	187	1%	188	1%	188	

Tashqi qarzning 1 yilgacha qaytariladigan qismlari 2022 yil davomida sezilarli darajada o'zgarmadi. Birinchi chorakda bu ko'rsatkich 0 dollar bo'lgan bo'lsa-da, choraklar davomida bu holat o'zgarmay, qarzning qisqa muddatda qaytarilishi bo'yicha strategiyalar muvaffaqiyatli amalga oshirilgan. Bu, davlatning qisqa muddatli qarz majburiyatlarini boshqarish va qisqa muddatli qarzlarni kamaytirishga qaratilgan aniq strategiyasini ko'rsatadi. Bunda, davlatning qisqa muddatli qarzlarni uzoq muddatli qarzlarni almashtirishga harakat qilinayotgani va o'rta muddatli qarzlarni kamaytirish bo'yicha choratadbirlar amalga oshirilayotgani ko'zga tashlanadi.

Bu muddatdagi tashqi qarzning miqdori 2022 yil davomida sezilarli o'zgarishlarni ko'rsatdi. Birinchi chorakda 748 million dollar bo'lgan qarz, ikkinchi chorakda 771 million dollarga ko'tarildi.

¹⁹ Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/DB_2022_uzb_4hPh46F.pdf

Uchinchi va to'rtinchi choraklarda esa bu raqam 750 million dollarga teng bo'ldi. 1 yildan 5 yilgacha bo'lgan muddatdagi tashqi qarzning yuqori darajada o'zgarishlarsiz saqlanishi, davlatning qisqa va o'rta muddatli qarzlarni boshqarish strategiyasining muvaffaqiyatini ko'rsatadi. Bu, davlatning qarzlarni uzoq muddatga uzaytirish va qisqa muddatli qarzlarni kamaytirish orqali moliyaviy barqarorlikni saqlashga qaratilgan aniq choralarini tasdiqlaydi.

Tashqi qarzning 5 yildan 10 yilgacha bo'lgan muddatga teng bo'lgan qismi 2022 yil davomida o'zgargan. Birinchi chorakda bu ko'rsatkich 988 million dollarni tashkil etgan bo'lsa, ikkinchi chorakda 999 million dollarni tashkil etdi. Uchinchi chorakda 1 007 million dollar va to'rtinchi chorakda esa 1 529 million dollar bo'ldi. Bu qarzlarning o'sishi, davlatning uzoq muddatli qarzlarni qaytarish qobiliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatganligini ko'rsatadi. Shuningdek, davlatning qarz boshqaruvi, uzoq muddatli qarzlar bilan iqtisodiy barqarorlikni saqlashga qaratilganligi ko'rinadi.

Bu muddatdagi tashqi qarz 2022 yil davomida 10 127 million dollardan boshlangan va ikkinchi chorakda 9 975 million dollarga kamaydi. Uchinchi chorakda 10 013 million dollar va to'rtinchi chorakda 10 732 million dollar bo'ldi. Bu ko'rsatkichlar, davlatning uzoq muddatli qarzlarini o'z vaqtida qaytarish qobiliyati haqida ko'rsatkich beradi. Davlatning uzoq muddatli qarzlarni boshqarish va qaytarish bo'yicha strategiyasi, xalqaro moliya bozoridagi o'zgarishlarga tez moslashuvchan bo'lishini ta'minlashda yordam beradi.

Tashqi qarzning 20 yildan ortiq muddatga qaytariladigan qismi 2022 yil davomida barqaror bo'lib, 11 541 million dollarni tashkil etdi. Ikkinchi chorakda bu ko'rsatkich 11 546 million dollarga o'sdi. Uchinchi chorakda 11 384 million dollar va to'rtinchi chorakda esa 12 903 million dollar bo'ldi. Bu qarzlarning o'sishi, davlatning uzoq muddatli qarzlarni qaytarishga qaratilgan siyosatini ko'rsatadi. Bu, mamlakatning iqtisodiy salohiyatining o'sishi, xalqaro moliya bozorlarida ishonchni oshirishga yordam beradi.

Ichki qarz miqdori 2022 yilning birinchi choragida 2 714 million dollarga teng bo'lib, umumiy qarzning 10 foizini tashkil etdi. Ikkinchi chorakda 2 767 million dollar, uchinchi chorakda 3 065 million dollar va to'rtinchi chorakda esa 3 317 million dollarni tashkil etdi. Ichki qarzning qaytarish muddati va strukturasi tahlil qilish, mamlakat iqtisodiyoti uchun muhim ahamiyatga ega. Ichki qarzning boshqarilishi, davlatning iqtisodiy mustahkamligini ta'minlash va global moliyaviy o'zgarishlarga javob berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasining 2022 yilgi davlat qarzi tahlili, tashqi va ichki qarzlar bo'yicha qaytarilish muddatlari va tuzilmasini kengaytirilgan tarzda ko'rib chiqishda, mamlakatning moliyaviy barqarorligini saqlashga qaratilgan bir qator muhim jihatlar ochib berildi. Davlat qarzining umumiy miqdori, tashqi va ichki qarzlarining qaytarilish muddatlari va turlari, o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarga moslashish va samarali boshqaruvni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

2022 yil davomida tashqi qarzning katta qismi uzoq muddatli bo'lib, 20 yildan ortiq muddatga qaytariladigan qarzlarining o'sishi, davlatning uzoq muddatli moliyaviy majburiyatlarni qaytarishga yo'naltirilgan siyosatining samaradorligini ko'rsatadi. Ayniqsa, 5-10 yil va 10-20 yilgacha bo'lgan muddatga qaytariladigan tashqi qarzlar miqdori, mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash va moliyaviy mustahkamligini oshirish uchun qator chora-tadbirlarning muhimligini anglatadi.

Ichki qarzlar bo'yicha ham sezilarli o'zgarishlar kuzatildi. Ichki qarzning qisqa va o'rta muddatli qaytarilishlari ko'rsatilgan muddatlarga muvofiq ravishda boshqarilgan. Davlatning ichki qarzlarini boshqarish strategiyasi, qisqa muddatli va o'rta muddatli qarzlar orasidagi muvozanatni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bu qarzlarining barqarorligi iqtisodiyotning uzluksiz rivojlanishini ko'zda tutadi.

Shuningdek, tahlil davomida davlat qarzi boshqarish va qaytarish bo'yicha amalga oshirilgan siyosat, iqtisodiy barqarorlikni saqlash va moliyaviy barqarorlikni oshirishga qaratilgan. Biroq, kelajakda davlatning qarz siyosati yanada yaxshilanib, moliyaviy

boshqaruv tizimini yanada mustahkamlash zarur. O‘zbekistonning davlat qarzi bo‘yicha strategiyalari, shu bilan birga, xalqaro moliya bozorlaridagi holatlar va mamlakat ichki iqtisodiy omillarni ham inobatga olgan holda qayta ko‘rib chiqilishi lozim.

Kelajakda, qarzlarni boshqarishning samaradorligini oshirish uchun qarzlarni o‘z vaqtida qaytarish, yirik moliyaviy majburiyatlarni amalga oshirish, va tashqi moliyaviy resurslarni diversifikatsiya qilish bo‘yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar yanada kuchaytirishi lozim. Bu esa mamlakatning iqtisodiy mustahkamligini ta‘minlash va qarzlarni bo‘yicha to‘g‘ri qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Shu bilan birga, ichki va tashqi qarzlarni o‘rtasidagi farq, qaytarish muddatlari va tuzilmasi, davlatning moliyaviy siyosatini yanada optimallashtirish va iqtisodiy barqarorlikni oshirish uchun asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining davlat tashqi va ichki qarzlarning qaytarish muddatlari, davlat moliyasini boshqarishda muhim ahamiyatga ega. 2023 yil davomida tashqi va ichki qarzlarni hajmi va ularning qaytarish muddatlari haqida olib borilgan tahlil, mamlakatning moliyaviy holatini baholash va qarzlarni samarali boshqarish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim rol o‘ynaydi. Tahlil davomida davlat qarzining umumiy hajmi, tashqi va ichki qarzlarni, ularning qaytarilish muddatlari va qarzlarning har bir segmenti alohida ko‘rib chiqiladi. Bu ma‘lumotlar davlat qarzini boshqarish va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashdagi asosiy omillarni ko‘rsatadi.

Tashqi qarzning qaytarish muddatlari davlatning moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda va iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynaydi. 2023 yilning to‘rtinchi choragida tashqi qarzning qaytarish muddatlari quyidagicha taqsimlangan: 1 yilgacha – 0%, 1 yildan 5 yilgacha – 5%, 5 yildan 10 yilgacha – 6%, 10 yildan 20 yilgacha – 32% va 20 yildan ko‘p – 42%. Ushbu taqsimot, davlatning tashqi qarzlarni boshqarish va moliyaviy majburiyatlarni o‘z vaqtida bajarishga intilishlarini ko‘rsatadi. Tashqi qarzning katta qismi uzoq muddatli bo‘lishi, mamlakatning iqtisodiy strategiyasida uzoq muddatli

barqarorlikni saqlashga qaratilganligini bildiradi. Tashqi qarzning qisqa muddatli ulushi minimal, bu esa davlatning qisqa muddatli qarzlar bo'yicha majburiyatlarini minimallashtirishga harakat qilayotganini ko'rsatadi.

17-jadval

O'zbekiston Respublikasi davlat tashqi va ichki qarzining qaytarish muddatlari tahlili (2023 yil holatida)²⁰

№	Ko'rsatkichlar	2023 yilning 1 choragi		2023 yilning 3 choragi		2023 yilning 4 choragi	
		mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda
	DAVLAT QARZI	29 718	100%	32 017	100%	34 927	100%
I	TASHQI QARZ	25 994	87%	26 316	82%	29 639	85%
1.1.	1 yilgacha	0	0%	0	0%	0	0%
1.2.	1 yildan 5 yilgacha	753	3%	1 364	4%	1 736	5%
1.3.	5 yildan 10 yilgacha	1 451	5%	1 420	4%	2 061	6%
1.4.	10 yildan 20 yilgacha	10 816	36%	10 600	33%	11 124	32%
1.5.	20 yildan ko'p bo'lgan	12 973	44%	12 932	40%	14 717	42%
II	ICHKI QARZ	3 725	13%	5 701	18%	5 288	15%
2.1.	1 yilgacha	939	3%	528	2%	195	1%
2.2.	1 yildan 5 yilgacha	850	3%	3 394	11%	3 346	10%
2.3.	5 yildan 10 yilgacha	823	3%	738	2%	711	2%
2.4.	10 yildan 20 yilgacha	927	3%	856	3%	853	2%
2.5.	20 yildan ko'p bo'lgan	187	1%	184	1%	184	

Ichki qarzning qaytarish muddatlari tashqi qarzga nisbatan kichikroq foizda bo'lishi bilan birga, davlatning iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash uchun ichki moliya bozorini qanday boshqarayotganini aks ettiradi. Ichki qarzning 2023 yil to'rtinchi choragidagi qaytarish muddatlari 1 yilgacha – 1%, 1 yildan 5 yilgacha – 10%, 5 yildan 10 yilgacha – 2%, 10 yildan 20 yilgacha – 2% va 20 yildan ko'p – 1% ni tashkil etdi. Ichki qarzning qisqa va o'rta muddatli qismlari nisbatan katta bo'lib, bu ichki bozorni rivojlantirish va qisqa muddatda mavjud moliyaviy resurslardan foydalanish ehtiyojini bildiradi. Bu

²⁰ Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/DB_2023_uzb_4hPh46F.pdf

davlatning ichki iqtisodiy muhitni barqarorlashtirish uchun qisqa va oʻrta muddatli qarzlarini jalb qilganini koʻrsatadi. 20 yildan koʻp boʻlgan qarzlarining ulushi juda kichik, bu esa mamlakatning uzoq muddatli qarzlarini olishga nisbatan ehtiyotkor yondashuvini bildiradi.

Tashqi qarzlar davlatning xalqaro moliya bozorlaridan olingan qarzlar boʻlib, koʻp hollarda uzoq muddatli boʻladi. Tashqi qarzlarining qaytarish muddatlarining koʻp qismi 10 yildan 20 yilgacha boʻlib, bu mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanish maqsadlariga mos keladi. Tashqi qarzlarining 20 yildan koʻp muddatli qismlari esa qarzlarini uzoq muddatda qaytarish orqali davlatning moliyaviy xavfsizligini taʼminlashga xizmat qiladi. Ichki qarzlar esa asosan oʻz ichki bozorida toʻlangan qarzlardir va ular qisqa va oʻrta muddatda qaytariladi. Ichki qarzning nisbatan katta qismini qisqa muddatli va oʻrta muddatli qarzlar tashkil etadi, bu esa davlatning ichki iqtisodiy resurslarini boshqarishda yaxshi moslashuvchanlikni koʻrsatadi.

Tashqi va ichki qarzlarining qaytarish muddatlari, shuningdek, qarzlarini oʻz vaqtida toʻlash uchun davlatning oʻzgaruvchan iqtisodiy sharoitlarga qanday moslashuvchanligini koʻrsatadi. Davlatning qarzlarini qaytarish muddatlarini samarali boshqarish strategiyasi, iqtisodiy oʻsishni qoʻllab-quvvatlash va investitsiyalarni jalb qilishda katta ahamiyatga ega. Bu davlatning moliyaviy xavfsizligini taʼminlash, iqtisodiy oʻsishni barqarorlashtirish va xalqaro moliyaviy tizim bilan samarali hamkorlikni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

2023 yilning davlat qarzining qaytarish muddatlari tahlili, Oʻzbekiston Respublikasining moliyaviy holatini va davlatning iqtisodiy barqarorligini taʼminlash uchun amalga oshirgan strategiyalarini aniq koʻrsatadi. Tashqi qarzlarining katta qismi uzoq muddatli boʻlib, davlatning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikka intilishining ifodasi hisoblanadi. Ichki qarzlarining qisqa va oʻrta muddatli qismlari esa ichki bozorni rivojlantirishga qaratilgan. Davlatning qarzlarini qaytarish muddatlarini boshqarishdagi muvaffaqiyati, iqtisodiy oʻsishni qoʻllab-quvvatlash va iqtisodiy xavfsizlikni taʼminlashga yordam beradi. Bu, oʻz navbatida, Oʻzbekistonning xalqaro moliya bozorlaridagi

nufuzini oshirishga, barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga, shuningdek, moliyaviy resurslarni optimal boshqarishga xizmat qiladi.

2024 yil holatiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasining davlat qarzining qaytarish muddatlari haqida o'tkazilgan tahlil mamlakatning moliyaviy strategiyasini, qarzlarni boshqarishning samaradorligini va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash yo'llarini o'rganishga yordam beradi. Davlat qarzi qaytarish muddatlarining o'zgarishi, asosan, tashqi va ichki qarzlarning tarkibi va tuzilmasi bilan bog'liq bo'lib, bu qarzlarning qaytarish muddati bilan ta'minlanadigan foizlar va valyuta tuzilmasining qanday o'zgarishini ham ko'rsatadi.

18-jadval

O'zbekiston Respublikasi davlat tashqi va ichki qarzining qaytarish muddatlari tahlili (2024 yil holatida)²¹

№	Ko'rsatkichlar	2024 yilning 1 choragi		2024 yilning 2 choragi	
		mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda
	DAVLAT QARZI	35 349	100%	37 028	100%
I	TASHQI QARZ	29 464	83%	30 899	83%
1.1.	1 yilgacha	0	0%	0	0%
1.2.	1 yildan 5 yilgacha	1 751	5%	2 463	7%
1.3.	5 yildan 10 yilgacha	1 540	4%	2 104	6%
1.4.	10 yildan 20 yilgacha	11 278	32%	11 365	31%
1.5.	20 yildan ko'p bo'lgan	14 895	42%	14 966	40%
II	ICHKI QARZ	5 885	17%	6 130	17%
2.1.	1 yilgacha	201	1%	359	1%
2.2.	1 yildan 5 yilgacha	3 956	11%	4 081	11%
2.3.	5 yildan 10 yilgacha	723	2%	694	2%
2.4.	10 yildan 20 yilgacha	822	2%	732	2%
2.5.	20 yildan ko'p bo'lgan	183	1%	264	1%

2024 yilning birinchi va ikkinchi choragi uchun keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekiston Respublikasining umumiy qarzi 35 349 million dollarni tashkil etgan bo'lib, bu miqdor ikkinchi chorakda

²¹ Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/Budjet_P_24_uz.pdf

37 028 million dollarga ko'tarilgan. Davlat qarzining qaytarish muddatlarida ham o'zgarishlar mavjud bo'lib, tashqi va ichki qarzlarning qaytarish muddati qanday taqsimlanganini tahlil qilish muhimdir.

Tashqi qarz davlat qarzining asosiy qismini tashkil etadi, va uning qaytarish muddatlari asosan 1 yilga, 1-5 yilga, 5-10 yilga, 10-20 yilga va 20 yildan ko'p bo'lgan davrlar bo'yicha taqsimlanadi. Tashqi qarzning 2024 yilning birinchi choragidagi tarkibi quyidagicha:

1 yilgacha qaytarilishi kerak bo'lgan tashqi qarz miqdori 0 dollarni tashkil etadi, bu esa qisqa muddatli tashqi qarzlarning mavjud emasligini bildiradi.

1 yil dan 5 yilgacha bo'lgan muddatda qaytarilishi kerak bo'lgan tashqi qarz 1 751 million dollarni tashkil etadi, bu tashqi qarzning 5 foizini tashkil etadi. Bu muddatdagi qarzlار nisbatan qisqa muddatli qarzlار sifatida ko'rib chiqiladi.

5 yil dan 10 yilgacha bo'lgan muddatda qaytarilishi kerak bo'lgan tashqi qarz miqdori 1 540 million dollarni tashkil etadi, bu tashqi qarzning 4 foizini tashkil etadi. Ushbu muddatdagi qarzlار o'rtacha muddatli qarzlار sifatida baholanadi.

10 yil dan 20 yilgacha bo'lgan muddatda qaytarilishi kerak bo'lgan tashqi qarz miqdori 11 278 million dollarni tashkil etadi, bu tashqi qarzning 32 foizini tashkil etadi. Bu qarzlار uzoq muddatli qarzlار sifatida hisoblanadi.

20 yildan ko'p bo'lgan muddatda qaytarilishi kerak bo'lgan tashqi qarz miqdori 14 895 million dollarni tashkil etadi, bu tashqi qarzning 42 foizini tashkil etadi. Bu qarzlار eng uzoq muddatli qarzlار sifatida baholanadi.

Ikkinchi chorakda, tashqi qarzlarning qaytarish muddatlari o'zgarib, 30 899 million dollarni tashkil etdi. Bu yerda qaytarish muddatlari ham o'xshash taqsimotga ega bo'lib, o'zgarishlar kichik farqlar bilan kuzatilmoqda:

1 yilgacha qaytarilishi kerak bo'lgan tashqi qarz 0 dollarni tashkil etadi, bu qaytarish muddatidagi o'zgarishning yo'qligini ko'rsatadi.

1 yil dan 5 yilgacha bo'lgan muddatdagi qarzlar 2 463 million dollarni tashkil etdi, bu tashqi qarzning 7 foizini tashkil etadi.

5 yil dan 10 yilgacha bo'lgan muddatdagi qarzlar miqdori 2 104 million dollarni tashkil etadi, bu tashqi qarzning 6 foizini tashkil etadi.

10 yil dan 20 yilgacha bo'lgan muddatdagi qarzlar miqdori 11 365 million dollarni tashkil etadi, bu tashqi qarzning 31 foizini tashkil etadi.

20 yildan ko'p bo'lgan muddatdagi qarzlar miqdori 14 966 million dollarni tashkil etadi, bu tashqi qarzning 40 foizini tashkil etadi.

Ichki qarzlar davlat qarzining kichik qismini tashkil etadi, ammo ular ham qaytarish muddatlariga ko'ra taqsimlanadi. 2024 yilning birinchi choragida ichki qarz 5 885 million dollarni tashkil etdi, ikkinchi chorakda esa bu miqdor 6 130 million dollarni tashkil etdi. Ichki qarzlarining qaytarish muddatlari quyidagicha taqsimlangan:

1 yilgacha qaytarilishi kerak bo'lgan ichki qarz miqdori 201 million dollarni tashkil etadi, bu ichki qarzning 1 foizini tashkil etadi.

1 yil dan 5 yilgacha bo'lgan muddatdagi ichki qarz miqdori 3 956 million dollarni tashkil etadi, bu ichki qarzning 11 foizini tashkil etadi.

5 yil dan 10 yilgacha bo'lgan muddatdagi ichki qarz miqdori 723 million dollarni tashkil etadi, bu ichki qarzning 2 foizini tashkil etadi.

10 yil dan 20 yilgacha bo'lgan muddatdagi ichki qarz miqdori 822 million dollarni tashkil etadi, bu ichki qarzning 2 foizini tashkil etadi.

20 yildan ko'p bo'lgan muddatdagi ichki qarz miqdori 183 million dollarni tashkil etadi, bu ichki qarzning 1 foizini tashkil etadi.

Ikkinchi chorakda ichki qarzlarining qaytarish muddatlari biroz o'zgargan va quyidagicha taqsimlangan:

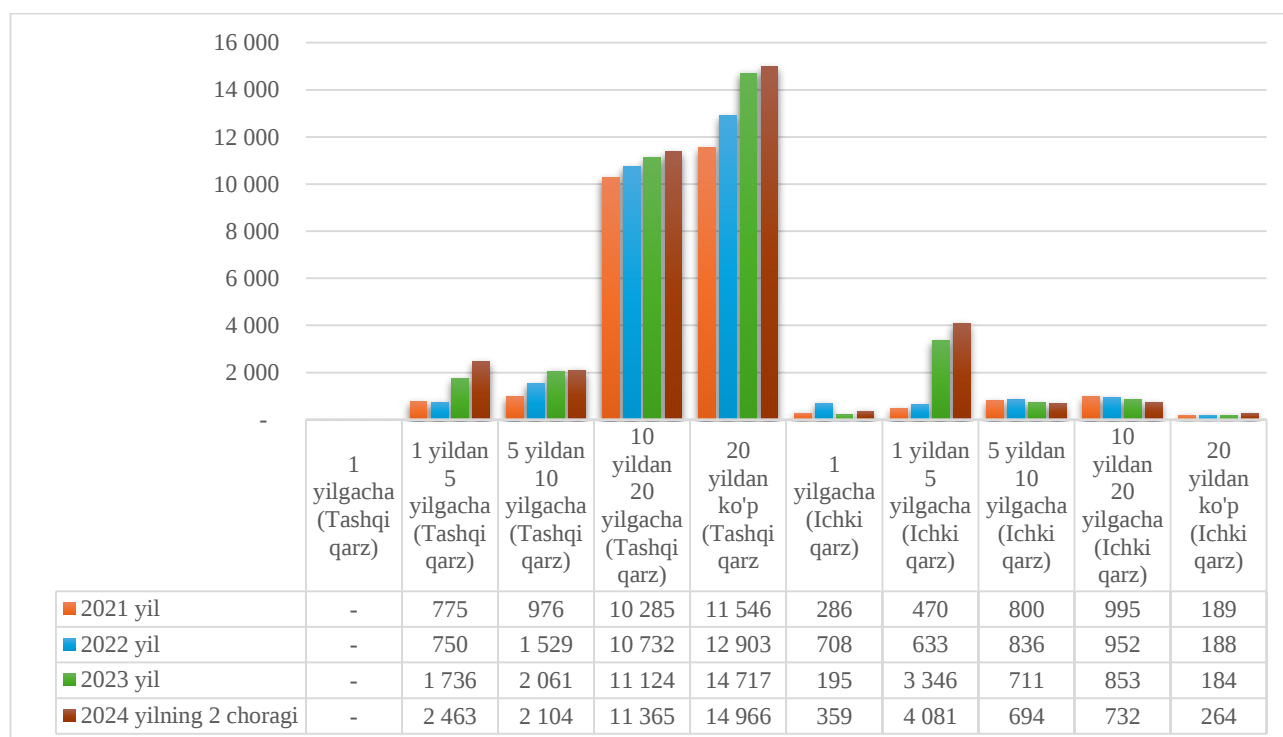
1 yilgacha qaytarilishi kerak bo'lgan ichki qarz miqdori 359 million dollarni tashkil etadi, bu ichki qarzning 1 foizini tashkil etadi.

1 yil dan 5 yilgacha bo'lgan muddatdagi ichki qarz miqdori 4 081 million dollarni tashkil etadi, bu ichki qarzning 11 foizini tashkil etadi.

5 yil dan 10 yilgacha bo'lgan muddatdagi ichki qarz miqdori 694 million dollarni tashkil etadi, bu ichki qarzning 2 foizini tashkil etadi.

10 yil dan 20 yilgacha bo'lgan muddatdagi ichki qarz miqdori 732 million dollarni tashkil etadi, bu ichki qarzning 2 foizini tashkil etadi.

20 yildan ko‘p bo‘lgan muddatdagi ichki qarz miqdori 264 million dollarni tashkil etadi, bu ichki qarzning 1 foizini tashkil etadi.

4-rasm. O‘zbekiston Respublikasi davlat tashqi va ichki qarzining qaytarish muddatlari tahlili (2021-2024 yil holatida)²²

O‘zbekiston Respublikasining davlat tashqi va ichki qarzlarning qaytarish muddatlari, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Tashqi qarzlار asosan uzoq muddatli, ya’ni 10 yil va undan ko‘p muddatga belgilangan. Ichki qarzlار esa qisqa va o‘rta muddatli qarzlار sifatida taqsimlangan. Tashqi qarzning ko‘proq qismini 20 yildan ko‘p muddatga belgilangan qarzlار tashkil etadi, bu esa davlatning uzoq muddatli qarzlarni qoplashga qodirligini va kredit to‘lovlari uchun barqaror mablag‘larni ta’minlash imkoniyatini bildiradi. Ichki qarzlار nisbatan kichikroq bo‘lib, ularning qaytarilishi ham qisqa va o‘rta muddatda amalga oshirilishi kerak.

Davlatning qarz boshqaruvi strategiyasi, qaytarish muddatlarini boshqarish va foiz stavkalarini optimallashtirishga yo‘naltirilgan siyosatni amalga oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, davlat

²² Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/Budjet_P_24_uz.pdf

qarzining qaytarish muddatlari iqtisodiy barqarorlikni saqlash va uzoq muddatda moliyaviy risklarni kamaytirishda muhim ahamiyatga ega.

2.6. Davlat ichki va tashqi qarzlarini jalb qilish muammolari va ularni samarali boshqarish yo'llari

O'zbekiston Respublikasining davlat tashqi qarzi mamlakat iqtisodiyoti uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan ko'plab tarmoqlarni qo'llab-quvvatlashda ishlatiladi. 2023 yilning birinchi choragidan boshlab, barcha tarmoqlarga ajratilgan qarz miqdori va uning foizlari o'zgarib turadi. Har bir tarmoqni alohida tahlil qilib, davlat qarzining taqsimotini yaxshiroq tushunish mumkin. Davlat tashqi qarzi nafaqat iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash, balki aholiga zarur bo'lgan xizmatlar va infratuzilmani ta'minlash uchun ham ajratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi byudjeti, davlatning iqtisodiy va ijtimoiy siyosatining markazida turadi. Byudjetni qo'llab-quvvatlash uchun ajratilgan davlat tashqi qarzi iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. 2023 yilning birinchi choragida bu sektorga 5 925 million dollar ajratilgan bo'lib, bu jami qarzning 25 foizini tashkil etadi. Keyingi choraklarda bu raqam biroz o'zgargan. Ikkinchi chorakda qarz miqdori 5 995 million dollarni tashkil etdi va bu jami qarzning 26 foizini egalladi. Uchinchchi chorakda ajratilgan qarz miqdori 6 579 million dollarga yetdi va jami qarzning 28 foizini tashkil etdi. To'rtinchi chorakda esa bu raqam 8 647 million dollarga yetdi va jami qarzning 33 foizini tashkil etgan. Bu qarzlar, asosan, iqtisodiy o'sish va davlatning moliyaviy barqarorligini ta'minlashga yo'naltirilgan. Aholining farovonligini oshirish, ijtimoiy xarajatlarni qoplash va boshqa davlat ehtiyojlarini qondirish uchun ajratilgan mablag'lar miqdori yildan-yilga o'sib bormoqda.

Byudjetni qo'llab-quvvatlashga ajratilgan qarz miqdorining oshishi, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan iqtisodiy siyosatning samaradorligini va aholini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan yondashuvni ko'rsatadi. Ayniqsa, bu sektorning qarzi yildan-yilga ortib

borayotgani, iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlashga qo‘shimcha resurslar kiritilishining zaruriyatini anglatadi. O‘zbekistonning iqtisodiy strategiyasida bu tarmoqning ahamiyati katta, chunki byudjetning qo‘llab-quvvatlanishi iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash va umumiy rivojlanish uchun zarur bo‘lgan omildir.

19-jadval

O‘zbekiston Respublikasi davlat tashqi qarzining tarmoqlar bo‘yicha taqsimoti tahlili (2022 yil holatida)²³

Tarmoqlar nomi	2023 yilning 1 choragi		2023 yilning 3 choragi		2023 yilning 4 choragi	
	mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda
Davlat tashqi qarzi, jami	23 404	100%	23 155	100%	25 914	100%
shu jumladan:						
Byudjetni qo‘llab-quvvatlash uchun	5 925	25%	6 579	28%	8 647	33%
Yoqilg‘i-energetika sanoati	5 782	25%	5 588	24%	5 822	22%
Neft va gaz	2 864	12%	2 842	12%	2 754	11%
Elektroenergetika	2 846	12%	2 666	12%	2 987	12%
Ko‘mir sanoati	72	0%	80	0%	81	0%
Transport va transport infratuzilmasi	2 488	11%	2 417	10%	2 509	10%
Temir yo‘llar	1 179	5%	1 112	5%	1 142	4%
Avtomobil yo‘llari	702	3%	734	3%	812	3%
Havo transporti	607	3%	572	2%	555	2%
Qishloq va suv xo‘jaligi	2 433	10%	2 460	11%	2 537	10%
Qishloq xo‘jaligi	1 720	7%	1 756	8%	1 808	7%
Suv xo‘jaligi	713	3%	703	3%	730	3%
Uy-joy kommunal xo‘jaligi	2 221	9%	2 191	9%	2 299	9%
Uy-joy qurilishi	1 366	6%	1 350	6%	1 353	5%
Ichimlik suvi ta‘minoti va kanalizatsiya	746	3%	702	3%	763	3%
Shahar va qishloqlar infratuzilmasini yaxshilash	50	0%	64	0%	81	0%
Chiqindilarni qayta ishlash	47	0%	51	0%	75	0%
Issiqlik ta‘minoti	13	0%	22	0%	27	0%

²³ Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/DB_2022_uzb_4hPh46F.pdf

Tadbirkorlik faoliyati va sanoat ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash	1 380	6%	948	4%	1 066	4%
Kimyo sanoati	1 109	5%	1 000	4%	1 026	4%
Sog'liqni saqlash, ta'lim, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari hamda boshqa sektorlar	2 065	9%	1 972	9%	2 008	8%

Yo'qilg'i-energetika sanoati sektoriga ajratilgan qarz miqdori ham muhim tarmoq bo'lib, bu sektor energiya ta'minoti, uning ishlab chiqarilishi va tarqatilishida muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonning energetika sektori, ayniqsa, neft-gaz va elektroenergetika sohalari, iqtisodiyotning barqaror ishlashini ta'minlash uchun ajratilgan qarzlar orqali rivojlanmoqda. 2023 yilning birinchi choragida yo'qilg'i-energetika sanoatiga 5 782 million dollar ajratildi, bu jami qarzning 25 foizini tashkil etdi. Ikkinchi chorakda bu raqam 5 710 million dollarga kamaydi, lekin hali ham qarzning 25 foizini tashkil etdi. Uchinchchi chorakda yo'qilg'i-energetika sektori uchun ajratilgan qarz 5 588 million dollarni tashkil etdi, bu jami qarzning 24 foiziga teng edi. To'rtinchi chorakda esa 5 822 million dollar ajratilgan bo'lib, bu jami qarzning 22 foizini tashkil etdi.

Yo'qilg'i-energetika sanoatiga ajratilgan qarzlar, energetika infrastrukturasini, yangi energiya manbalarini ishlab chiqish, energiya ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish, shuningdek, energetika tizimining samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan. Bunda, asosan, neft-gaz sanoati va elektroenergetika sektorlarida amalga oshirilgan investitsiyalar muhim o'rin tutadi. Bu sektorlarning rivojlanishi, o'z navbatida, mamlakatning umumiy iqtisodiy o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, O'zbekistonning energetika tizimining yangilanishi va energiya resurslaridan samarali foydalanishiga katta e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekistonning neft va gaz sektori nafaqat energetika tizimining markaziy qismi, balki iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarini ham qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Bu sektor uchun ajratilgan qarzlar,

mamlakatning energiya xavfsizligini ta'minlash va energetika infrastrukturasini sifatini oshirish uchun zarur. 2023 yilning birinchi choragida neft va gaz sektoriga 2 864 million dollar ajratilgan bo'lib, bu jami qarzning 12 foizini tashkil etadi. Ikkinchi chorakda bu raqam 2 893 million dollarni tashkil etdi, bu ham jami qarzning 12 foiziga teng bo'ldi. Uchinchchi chorakda ajratilgan qarz miqdori 2 842 million dollarni tashkil etdi, bu jami qarzning 12 foiziga teng edi. To'rtinchi chorakda esa 2 754 million dollar ajratildi, bu jami qarzning 11 foizini tashkil etdi.

Neft va gaz sektori uchun ajratilgan qarzlar, asosan, tabiiy resurslardan samarali foydalanish, yangi neft va gaz quvurlarini o'rnatish, va energiya ishlab chiqarish quvvatlarini oshirishga yo'naltirilgan. O'zbekiston neft va gaz sanoatini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarni joriy etish, yangi konlarni ekspluatatsiya qilish va energetika tizimini modernizatsiya qilishni maqsad qilmoqda. Bu sohada investitsiyalarni oshirish, o'z navbatida, iqtisodiyotning o'sishiga va eksport imkoniyatlarining kengayishiga olib keladi.

Elektr energiyasi ishlab chiqarish va ta'minoti sektori davlat tashqi qarzidan katta ulushni egallaydi. 2023 yilning birinchi choragida bu sektorga ajratilgan qarz miqdori 2 846 million dollarni tashkil etdi, bu jami qarzning 12 foizini tashkil etadi. Ikkinchi chorakda ajratilgan qarz miqdori 2 738 million dollarni tashkil etdi, bu jami qarzning 12 foiziga teng edi. Uchinchchi chorakda 2 666 million dollar ajratildi, bu ham jami qarzning 12 foizini tashkil etdi. To'rtinchi chorakda esa 2 987 million dollar ajratildi, bu jami qarzning 12 foizini tashkil etdi.

Elektr energiyasiga ajratilgan qarzlar, yangi energetika infrastrukturasini, elektr stansiyalarining modernizatsiyasi va yangi texnologiyalarni joriy etish uchun zarur bo'lgan mablag'larni ta'minlashga yo'naltirilgan. Elektr energiyasi ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish, zamonaviy va samarali texnologiyalarni joriy etish, energiya ta'minotining barqarorligini oshirish uchun bu soha muhim ahamiyatga ega. Elektr energetikasi sektori, mamlakatning energetika xavfsizligini ta'minlash va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashda alohida rol o'ynaydi. Bu soha uchun ajratilgan qarzlar,

asosan, xalqaro moliya institutlari tomonidan qilingan investitsiyalar orqali amalga oshirilmoqda.

O'zbekistonning davlat tashqi qarzining tarmoqlar bo'yicha taqsimoti, shuningdek, boshqa muhim sohalarga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Masalan, qishloq xo'jaligi, sog'liqni saqlash, ta'lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kabi sohalar ham davlat tashqi qarzidan foydalanadi. Bu sohalar orqali ta'minlanayotgan ijtimoiy xizmatlar, aholi farovonligini oshirish, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarini rivojlantirishga katta imkoniyat yaratadi.

O'zbekistonning tashqi qarz tizimi, ayniqsa, iqtisodiyotning turli tarmoqlarini qo'llab-quvvatlashda muhim vosita sifatida ishlaydi. Har bir soha uchun ajratilgan qarz miqdori, bu sektorlarda amalga oshiriladigan keng ko'lamli modernizatsiya, yangilanish va rivojlanish jarayonlarining bir qismi hisoblanadi. Davlat tashqi qarzidan to'g'ri va samarali foydalanish, iqtisodiy o'sish va jamiyatning farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Qishloq xo'jaligi sektori O'zbekistonning asosiy iqtisodiy tarmoqlaridan biri bo'lib, mamlakatning oziq-ovqat ta'minoti, eksport salohiyati va qishloq aholisining farovonligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. 2023 yilning birinchi choragida qishloq va suv xo'jaligi sektori uchun ajratilgan qarz miqdori 2 433 million dollarni tashkil etdi, bu jami qarzning 10 foiziga teng. Ikkinchi chorakda bu miqdor 2 434 million dollarni tashkil etdi, bu ham jami qarzning 10 foiziga teng edi. Uchinchchi chorakda ajratilgan qarz 2 460 million dollarga yetdi, bu jami qarzning 11 foizini tashkil etdi. To'rtinchi chorakda esa bu raqam 2 537 million dollarga yetdi, jami qarzning 10 foizini tashkil etgan.

Qishloq xo'jaligi sektoriga ajratilgan tashqi qarzlar, asosan, qishloq xo'jaligi sohasidagi infratuzilma, suv ta'minoti va yangi texnologiyalarni joriy etishga yo'naltirilgan. Bu sohada erkin iqtisodiyotni rivojlantirish, paxtachilik, g'allachilik va boshqa muhim qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish bo'yicha zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va suv resurslaridan samarali foydalanish masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda. Shuningdek, bu soha aholi

bandligini ta'minlash, qishloq hududlarini rivojlantirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Qishloq xo'jaligi sohasida olib borilayotgan islohotlar va tashqi qarzlarining ajratilishi, mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Suv xo'jaligi sektori ham bu sohaning ajralmas qismi bo'lib, suv resurslaridan samarali foydalanish, suv omborlari va kanallarni yangilash, sug'orish tizimlarini takomillashtirish va suv ta'minoti bo'yicha muammolarni hal qilishga qaratilgan dasturlarni moliyalashtirishga xizmat qiladi. O'zbekistonning suv xo'jaligi sohasida amalga oshirilayotgan loyihalar, qishloq xo'jaligi va aholi uchun zarur bo'lgan suvni ta'minlashga yordam beradi. Bu sektorga ajratilgan qarzlar, ayniqsa, suv resurslaridan yanada samarali foydalanish va sug'orish tizimlarini yaxshilash uchun ajratilayotgan mablag'larni tashkil etadi.

Transport va transport infratuzilmasi sektori iqtisodiy o'sish va xalqaro savdo yo'llarining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. 2023 yilning birinchi choragida transport va transport infratuzilmasiga ajratilgan qarz miqdori 2 488 million dollarni tashkil etdi, bu jami qarzning 11 foizini tashkil etdi. Ikkinchi chorakda bu raqam 2 462 million dollarni tashkil etdi, bu jami qarzning 11 foiziga teng edi. Uchinchi chorakda ajratilgan qarz miqdori 2 417 million dollarni tashkil etdi, bu jami qarzning 10 foizini tashkil etdi. To'rtinchi chorakda esa 2 509 million dollar ajratilgan, bu jami qarzning 10 foizini tashkil etdi.

Transport va transport infratuzilmasiga ajratilgan tashqi qarzlar, asosan, yangi temir yo'l liniyalarini qurish, avtomobil yo'llari, havo yo'llari va boshqa transport tarmoqlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Bu sektorda amalga oshirilayotgan islohotlar va investitsiyalar, mamlakatning transport tizimini modernizatsiya qilish, logistika va tashish quvvatlarini oshirish, hamda xalqaro savdoni rivojlantirishga xizmat qiladi. O'zbekistonning geosiyosiy o'rnini hisobga olgan holda, transport sektori mamlakatning iqtisodiy o'sishiga katta hissa qo'shadi.

Temir yo‘llar va avtomobil yo‘llarining kengayishi, havo transporti tizimining takomillashuvi mamlakatning global miqyosdagi savdo tarmog‘iga integratsiyasini kuchaytiradi.

Sog‘liqni saqlash, ta‘lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga ajratilgan qarzlar ham davlat tashqi qarzining katta qismini tashkil qiladi. Bu sektorlarga ajratilgan mablag‘lar jamiyatning ijtimoiy farovonligini oshirish va xalqaro raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. 2023 yilning birinchi choragida sog‘liqni saqlash, ta‘lim, axborot va kommunikatsiya texnologiyalariga ajratilgan qarz miqdori 2 065 million dollarni tashkil etdi, bu jami qarzning 9 foizini tashkil etdi. Ikkinchi chorakda bu raqam 2 009 million dollarni tashkil etdi, jami qarzning 9 foiziga teng bo‘ldi. Uchinchchi chorakda 1 972 million dollar ajratilgan, bu jami qarzning 9 foizini tashkil etdi. To‘rtinchi chorakda esa 2 008 million dollar ajratilgan, jami qarzning 8 foizini tashkil etdi.

Sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirish uchun ajratilgan tashqi qarzlar, yangi shifoxonalar, tibbiy texnikalar va uskunalarni ta‘minlash, shuningdek, zamonaviy tibbiyot bilimlarini oshirishga yo‘naltirilgan. Ta‘lim sohasiga ajratilgan qarzlar esa yangi maktablar, kollejlari va universitetlar qurish, ta‘lim dasturlarini modernizatsiya qilish va o‘quvchilarga zamonaviy bilimlarni etkazish uchun sarflanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga ajratilgan mablag‘lar esa, raqamli transformatsiya va texnologik yangilanishni amalga oshirishga xizmat qiladi. Bu sohalar jamiyatning barqaror rivojlanishi va mamlakatning global raqobatbardoshligini oshirishga katta yordam beradi.

O‘zbekiston Respublikasining davlat tashqi qarzi iqtisodiyotning turli sohalarini qo‘llab-quvvatlashda va rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Har bir tarmoq uchun ajratilgan mablag‘lar, asosan, iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, ijtimoiy xizmatlarni rivojlantirish, infratuzilmani yangilash va xalqaro integratsiyani kuchaytirishga yo‘naltirilgan. Davlat tashqi qarzi tarmoqlar bo‘yicha taqsimoti, iqtisodiy islohotlarning amalga oshirilishini va mamlakatning global iqtisodiy tizimdagi o‘rnini mustahkamlashni qo‘llab-quvvatlaydi. Yil davomida sektorlarga ajratilgan mablag‘larning o‘zgarishi,

davlatning iqtisodiy strategiyasidagi o'zgarishlarni va resurslarni samarali taqsimlashga bo'lgan ehtiyojni aks ettiradi.

2023 yilning oxiriga kelib, O'zbekiston Respublikasi davlat tashqi qarzining tarmoq bo'yicha taqsimoti muhim iqtisodiy sektorlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Ushbu qarz mablag'lari turli sohalarga sarflanib, mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qildi. Xususan, davlat tashqi qarzining muayyan qismlari xalqaro tashkilotlar, investitsiya jamg'armalari, va davlatning iqtisodiy strategiyasiga muvofiq ravishda turli sohalarga ajratildi.

Birinci navbatda, byudjetni qo'llab-quvvatlash sektori O'zbekistonning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. 2023 yilning to'rtinchi choragida davlat tashqi qarzining 40% i aynan byudjetni qo'llab-quvvatlashga ajratilgan. Ushbu mablag'lar mamlakatning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish, davlat byudjetining moliyaviy zaruriyatlarini qoplash va davlat xizmatlarini ko'rsatishda ishlatilgan. Byudjetni qo'llab-quvvatlashga ajratilgan qarzlar mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, chunki ular davlatning keng ko'lamdagi ijtimoiy xizmatlari va infratuzilmasining uzluksiz faoliyatini ta'minlashga yordam beradi.

20-jadval

O'zbekiston Respublikasi davlat tashqi qarzining tarmoqlar bo'yicha taqsimoti tahlili (2023 yil holatida)²⁴

Tarmoqlar nomi	2023 yilning 1 choragi		2023 yilning 3 choragi		2023 yilning 4 choragi	
	mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda
Davlat tashqi qarzi, jami	25 994	100%	26 316	100%	29 639	100%
shu jumladan:						
Byudjetni qo'llab-quvvatlash uchun	8 901	34%	9 281	35%	11 738	40%
Yoqilg'i-energetika sanoati	5 625	22%	5 368	20%	5 791	20%
Neft va gaz	2 511	10%	2 159	8%	2 060	7%
Elektroenergetika	3 036	12%	3 047	12%	3 427	12%

²⁴ Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/DB_2023_uzb_4hPh46F.pdf

Ko'mir sanoati	78	0%	162	1%	304	1%
Transport va transport infratuzilmasi	2 497	10%	2 687	10%	2 771	9%
Temir yo'llar	1 128	4%	1 135	4%	1 196	4%
Avtomobil yo'llari	838	3%	1 071	4%	1 114	4%
Havo transporti	531	2%	481	2%	461	2%
Qishloq va suv xo'jaligi	2 583	10%	2 579	10%	2 657	9%
Qishloq xo'jaligi	1 840	7%	1 832	7%	1 870	6%
Suv xo'jaligi	743	3%	747	3%	787	3%
Uy-joy kommunal xo'jaligi	2 316	9%	2 410	9%	2 610	9%
Uy-joy qurilishi	1 338	5%	1 361	5%	1 364	5%
Ichimlik suvi ta'minoti va kanalizatsiya	780	3%	812	3%	847	3%
Shahar va qishloqlar infratuzilmasini yaxshilash	95	0%	118	0%	264	1%
Chiqindilarni qayta ishlash	76	0%	81	0%	85	0%
Issiqlik ta'minoti	28	0%	38	0%	50	0%
Tadbirkorlik faoliyati va sanoat ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash	1 063	4%	1 072	4%	1 078	4%
Kimyo sanoati	968	4%	881	3%	896	3%
Sog'liqni saqlash, ta'lim, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari hamda boshqa sektorlar	2 041	8%	2 039	8%	2 098	7%

Keyingi muhim soha – yoqilg'i-energetika sanoati. 2023 yilning to'rtinchi choragida bu soha davlat tashqi qarzining 20% ini tashkil etdi. Yoqilg'i-energetika sanoati, jumladan, neft, gaz va elektr energiyasini ishlab chiqarish, energiya samaradorligini oshirish va yangi energiya manbalarini ishlab chiqarish sohalariga ajratilgan mablag'lar energetik xavfsizlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, energiya ta'minoti va energiya samaradorligi yuksaltirilishi, mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy o'sishiga xizmat qiladi.

Neft va gaz sanoati 2023 yilning oxirida davlat tashqi qarzining 7% ini tashkil etdi. Ushbu sektor mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash uchun zarur bo'lgan asosiy resurslardan biridir. Neft va gaz

sanoati eksport imkoniyatlarini oshirish va ichki talablarni qondirish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, mamlakatning energetika xavfsizligi va iqtisodiy o'sishiga yordam beradi. Shuningdek, gaz va neft ishlab chiqarishning oshishi eksport salohiyatini yuksaltirishga, iqtisodiy o'sishni tezlashtirishga xizmat qiladi.

Elektr energiyasini ishlab chiqarish va ta'minlash sektori davlat tashqi qarzining 12% ini tashkil etdi. Elektr energiyasining yetarli ta'minoti mamlakatning barcha iqtisodiy tarmoqlarining uzluksiz ishlashini ta'minlashda zarurdir. Shuningdek, energiya samaradorligini oshirish, energiya tizimining modernizatsiyasi va yangi energiya manbalarini ishlab chiqish iqtisodiyotning barcha sohalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Elektr energiyasining ishlab chiqarilishi va ta'minoti mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi.

Kömür sanoati 2023 yilning to'rtinchi choragida davlat tashqi qarzining 1% ini tashkil etdi. Ushbu sektor elektr energiyasini ishlab chiqarishda va energetika tizimini to'liq ishlashini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Kömür sanoati, energiya xavfsizligini ta'minlashda va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashda katta rol o'ynaydi. Mamlakatning energiya tizimi bilan bog'liq barcha harakatlar va investitsiyalar ko'p hollarda kömür resurslariga asoslanadi.

Transport sektori 2023 yilning oxiriga kelib tashqi qarzning 9% ini tashkil etdi. Transport va transport infratuzilmasining rivojlanishi mamlakatning iqtisodiy o'sishini kuchaytirish, ichki va tashqi savdoni rivojlantirish uchun muhim omil bo'ldi. Transport infratuzilmasining kengayishi va yangilanishi tijorat aloqalarini yaxshilash, xalqaro savdoni rivojlantirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Transport tizimi rivojlanishi O'zbekistonning mintaqaviy va global savdodagi o'rnini mustahkamlaydi.

Temir yo'l infratuzilmasi 4% ulushni tashkil etdi va bu sektor mamlakatda yuk va yo'lovchi tashishni samarali amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Temir yo'llarning yangilanishi va rivojlanishi mamlakatning tashqi savdosi va iqtisodiy aloqalarini mustahkamlashga

xizmat qiladi. Temir yo‘l infratuzilmasining kengayishi iqtisodiyotning boshqa sohalariga ham foyda keltiradi va xalqaro transport aloqalarini yaxshilashga yordam beradi.

Avtomobil yo‘llari sektori ham katta ulushni tashkil etadi. Ushbu soha 2023 yilning to‘rtinchi choragida tashqi qarzning 4% ini tashkil etdi. Avtomobil yo‘llarining yangilanishi va kengayishi mamlakat ichidagi va tashqi savdoni rivojlantirishga, xalqaro aloqalarni yaxshilashga xizmat qiladi. Avtomobil yo‘llari sektori iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, chunki ularni rivojlantirish transport tizimining samaradorligini oshiradi va mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalarini kuchaytiradi.

Havo transporti sektori 2023 yilning to‘rtinchi choragida tashqi qarzning 2% ini tashkil etdi. Havo transporti tizimi, sayohat va turizmni rivojlantirish, tijorat aloqalarini oshirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirishga yordam beradi. Havo transporti tarmog‘ining rivojlanishi mamlakatning global bozorda raqobatbardoshligini oshiradi va iqtisodiy o‘lishga xizmat qiladi.

Qishloq va suv xo‘jaligi sektori tashqi qarzning 9% ini tashkil etdi. Bu soha mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, qishloq xo‘jaligini rivojlantirish va suv resurslarini samarali boshqarish uchun zarur. Qishloq xo‘jaligi va suv resurslarini boshqarish iqtisodiy o‘lishni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, suv ta’minotini yaxshilash ekologik barqarorlikni ta’minlashda va qishloq xo‘jaligi sohasining rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi.

Sanoat ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash va tadbirkorlik faoliyati 4% ulushni tashkil etdi. Bu soha iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va sanoatni rivojlantirishga yordam beradi. Sanoat ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash mamlakatning raqobatbardoshligini oshiradi va iqtisodiy o‘lishga xizmat qiladi. Sanoat sohasining rivojlanishi uzoq muddatda O‘zbekistonni global bozorda kuchli raqobatchi sifatida ko‘rsatadi.

Sog‘liqni saqlash, ta’lim va boshqa sektorlar 2023 yilning oxirida davlat tashqi qarzining 7% ini tashkil etdi. Ushbu sektorlarga

investitsiya qilish mamlakatning jamiyatining farovonligini oshirish, yuqori sifatli xizmatlar ko'rsatish va ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarini modernizatsiya qilishga yordam beradi. Bu sohalarga ajratilgan qarzlar, aholining turmush sharoitlarini yaxshilash va jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, 2023 yil uchun O'zbekistonning davlat tashqi qarzining tarmoq bo'yicha taqsimoti mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga muhim ta'sir ko'rsatdi. Har bir tarmoqqa ajratilgan qarz mablag'lari mamlakatning kelajakdagi barqaror o'sishi, iqtisodiy mustahkamligi va ijtimoiy farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi. Har bir sektorning o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lishi va rivojlanishining davom etishi, O'zbekistonni kelajakda yanada barqaror iqtisodiyotga ega davlatga aylantirishda muhim omil bo'ladi.

2024 yil holatiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasining davlat tashqi qarzining tarmoqlar bo'yicha taqsimotini tahlil qilish mamlakatning qarz boshqaruvi siyosatining samaradorligini baholashda muhim ahamiyatga ega. Davlat tashqi qarzi iqtisodiyotning turli sohalariga, jumladan, energiya, transport, qishloq xo'jaligi, uy-joy qurilishi va boshqa infratuzilma sohalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tarmoqlar bo'yicha qarzlarining taqsimoti, shuningdek, uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni saqlash va sektoral rivojlanishni ta'minlashda qanday strategiyalarga tayanilishini aniqlash imkonini beradi.

2024 yilning har bir choragida davlat tashqi qarzining umumiy miqdori oshib bormoqda. 2024 yilning birinchi choragida bu miqdor 29 464 million dollarni tashkil etgan bo'lsa, ikkinchi chorakda 30 905 million dollarga, uchinchi chorakda 32 222 million dollarga, to'rtinchi chorakda esa 33 720 million dollarga ko'tarilgan. Bu o'sish davlat qarzining umumiy miqdori va uning tarmoqlar bo'yicha taqsimotini qanday o'zgarayotganini tahlil qilishni talab etadi.

Byurokratik va ijtimoiy sohalarga ajratilgan qarz miqdori davlat tashqi qarzining eng katta qismini tashkil etadi. 2024 yilning birinchi choragida bu sohada ajratilgan qarz 11 678 million dollarni tashkil etgan bo'lib, bu tashqi qarzning 40 foizini tashkil etadi. Ikkinchi chorakda bu

miqdor 13 024 million dollarga, uchinchi chorakda esa 13 985 million dollarga ko‘tarildi. To‘rtinchi chorakda ajratilgan qarz miqdori 15 291 million dollarni tashkil etdi, bu tashqi qarzning 45 foizini tashkil qiladi. Bu o‘zgarishlar davlatning ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash uchun ajratgan mablag‘larini ko‘rsatadi. Ushbu tarmoqqa ajratilgan qarzlar, ayniqsa, davlatning makroiqtisodiy siyosatidagi o‘zgarishlar va ijtimoiy xizmatlar, xususan, pensiyalar, maoshlar va ta’lim sohasidagi xarajatlarni qoplashda muhim rol o‘ynaydi.

Energiya sohasiga ajratilgan qarz miqdori ham sezilarli o‘zgarmoqda. 2024 yilning birinchi choragida bu miqdor 5 717 million dollarni tashkil etgan bo‘lsa, ikkinchi chorakda 5 741 million dollarga, uchinchi chorakda esa 5 837 million dollarga ko‘tarildi. To‘rtinchi chorakda bu miqdor 5 743 million dollarni tashkil etdi. Bu sohada ajratilgan qarzlarining nisbatan barqarorligi, energiya sektori rivojlanishining doimiy va barqaror tarzda qo‘llab-quvvatlanishini ko‘rsatadi. Bu qarzlar asosan energiya resurslarini ishlab chiqarish va ta’minlash, energiya samaradorligini oshirish va muqobil energiya manbalarini rivojlantirish uchun sarflanadi.

Neft va gaz sektori tashqi qarzning kichik, ammo muhim qismini tashkil etadi. 2024 yilning birinchi choragida bu miqdor 2 013 million dollarni tashkil etgan bo‘lsa, ikkinchi chorakda 1 910 million dollarga, uchinchi chorakda esa 1 874 million dollarga kamaydi. To‘rtinchi chorakda bu miqdor 1 746 million dollarni tashkil etdi.

21-jadval

O‘zbekiston Respublikasi davlat tashqi qarzining tarmoqlar bo‘yicha taqsimoti tahlili (2024 yil holatida)²⁵

Tarmoqlar nomi	2024 yilning 1 choragi		2024 yilning 3 choragi		2024 yilning 4 choragi	
	mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda	mln doll	Jamiga nisbatan foizda
Davlat tashqi qarzi, jami	29 464	100%	32 222	100%	33 720	100%
shu jumladan:						

²⁵ Manba: https://api.mf.uz/media/document_files/Budjet_P_24_uz.pdf

Byudjetni qo'llab-quvvatlash uchun	11 678	40%	13 985	43%	15 291	45%
Yoqilg'i-energetika sanoati	5 717	19%	5 837	18%	5 743	17%
Neft va gaz	2 013	7%	1 874	6%	1 746	5%
Elektroenergetika	3 381	11%	3 715	12%	3 783	11%
Ko'mir sanoati	323	1%	248	1%	214	1%
Transport va transport infratuzilmasi	2 725	9%	2 742	9%	2 852	8%
Temir yo'llar	1 178	4%	1 181	4%	1 275	4%
Avtomobil yo'llari	1 112	4%	1 171	4%	1 208	4%
Havo transporti	435	1%	390	1%	369	1%
Qishloq va suv xo'jaligi	2 702	9%	2 836	9%	2 918	9%
Qishloq xo'jaligi	1 918	7%	2 025	6%	2 069	6%
Suv xo'jaligi	783	3%	811	3%	849	3%
Uy-joy kommunal xo'jaligi	2 670	9%	2 804	9%	2 856	8%
Uy-joy qurilishi	1 378	5%	1 347	4%	1 318	4%
Ichimlik suvi ta'minoti va kanalizatsiya	854	3%	910	3%	938	3%
Shahar va qishloqlar infratuzilmasini yaxshilash	300	1%	395	1%	440	1%
Chiqindilarni qayta ishlash	85	0%	86	0%	86	0%
Issiqlik ta'minoti	53	0%	65	0%	74	0%
Tadbirkorlik faoliyati va sanoat ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash	871	3%	856	3%	841	2%
Kimyo sanoati	824	3%	785	2%	764	2%
Sog'liqni saqlash, ta'lim, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari hamda boshqa sektorlar	2 278	8%	2 377	7%	2 454	7%

Bu sektordagi qarzlarning pasayishi, neft va gaz resurslarini ishlab chiqarish va ta'minlashdagi ma'lum bir barqarorlikni va sanoatdagi o'zgarishlarni aks ettiradi. Shu bilan birga, bu sohada yuqori darajadagi barqarorlik va qisqa muddatli qarzlarning kamayishi, uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikka olib kelishi mumkin.

Elektr energiyasi sektori ham muhim bo'lib, 2024 yilning birinchi choragida bu sohada ajratilgan qarz 3 381 million dollarni tashkil etgan, ikkinchi chorakda esa 3 487 million dollarga ko'tarilgan. Uchinchidan,

bu miqdor 3 715 million dollarni tashkil etdi va to'rtinchi chorakda 3 783 million dollarga ko'tarildi. Elektr energiyasining ishlab chiqarilishi va ta'minlanishi energiya samaradorligini oshirish va barqaror energiya manbalariga bo'lgan ehtiyojni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bu sektorga ajratilgan qarzlarining ortishi mamlakatda energiya ta'minoti va ishlab chiqarishning kuchayishini anglatadi.

Ko'mir sanoatiga ajratilgan qarz miqdori nisbatan kichik bo'lib, 2024 yilning birinchi choragida bu miqdor 323 million dollarni tashkil etgan. Ikkinchi chorakda 344 million dollarni tashkil etdi, uchinchi chorakda esa 248 million dollarni tashkil etdi. To'rtinchi chorakda bu miqdor 214 million dollarga tushdi. Bu sektordagi pasayish, ko'mir ishlab chiqarish va iste'molining kamayishini, shuningdek, energiya manbalariga bo'lgan ehtiyojning o'zgarishini ko'rsatadi.

Transport sektori va infratuzilmasiga ajratilgan qarz miqdori 2024 yilning birinchi choragida 2 725 million dollarni tashkil etgan. Ikkinchi chorakda bu miqdor 2 725 million dollarga o'zgarmadi, uchinchi chorakda esa 2 742 million dollarni tashkil etdi. To'rtinchi chorakda bu miqdor 2 852 million dollarni tashkil etdi. Transport sektoriga ajratilgan qarzlar, ayniqsa, infratuzilmaning modernizatsiyasi va yangi loyihalar, masalan, avtomobil yo'llari va temir yo'llarining qurilishi, zamonaviy transport tizimlarini yaratish va rivojlantirish uchun zarur bo'ladi.

Qishloq xo'jaligi va suv xo'jaligiga ajratilgan qarzlar, asosan, qishloq xo'jaligining rivojlanishiga qaratilgan. 2024 yilning birinchi choragida bu sohada ajratilgan qarz 2 702 million dollarni tashkil etgan. Ikkinchi chorakda bu miqdor 2 755 million dollarga, uchinchi chorakda 2 836 million dollarga, to'rtinchi chorakda esa 2 918 million dollarga ko'tarildi. Bu sektorga ajratilgan qarzlar qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ishlab chiqarishini ko'paytirish va suv resurslarini boshqarish uchun kerakli mablag'larni taqdim etadi.

Uy-joy kommunal xo'jaligi va infratuzilmasiga ajratilgan qarz miqdori 2024 yilning birinchi choragida 2 670 million dollarni tashkil etgan. Ikkinchi chorakda bu miqdor 2 712 million dollarga ko'tarildi, uchinchi chorakda esa 2 804 million dollarni tashkil etdi. To'rtinchi

chorakda bu miqdor 2 856 million dollarni tashkil etdi. Bu sektordagi o'sish uy-joy qurilishi va kommunal xizmatlarning rivojlanishini, shuningdek, aholining turmush sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan davlat dasturlarining muvaffaqiyatini aks ettiradi.

2.9. Sog'liqni saqlash, ta'lim va axborot va kommunikatsiya texnologiyalari

Sog'liqni saqlash, ta'lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga ajratilgan qarzar ham davlat qarzining muhim qismi hisoblanadi. 2024 yilning birinchi choragida bu miqdor 2 278 million dollarni tashkil etgan, ikkinchi chorakda esa 2 274 million dollarga kamaygan. Uchinchidan, bu miqdor 2 377 million dollarni tashkil etdi, to'rtinchi chorakda esa 2 454 million dollarga ko'tarildi. Bu sektorga ajratilgan qarzar, ayniqsa, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarining rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan.

2024 yilning tashqi qarzining tarmoqlar bo'yicha taqsimoti, O'zbekiston iqtisodiyotining turli sohalarini qo'llab-quvvatlashda qaratilgan strategiyalarning qanday amalga oshirilganligini ko'rsatadi. O'zbekiston davlat qarzining katta qismi ijtimoiy sohalarga, energiya va transport infratuzilmasiga, shuningdek, qishloq xo'jaligi va uy-joy sohalariga yo'naltirilgan. Bu qarzar, ayniqsa, iqtisodiy barqarorlikni saqlash, barqaror rivojlanish va mamlakatning umumiy infratuzilmasini modernizatsiya qilish uchun zarur hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining davlat qarzi so'nggi yillarda jiddiy o'zgarishlar va rivojlanishlarni boshidan kechirdi. 2022–2024 yillar davomidagi qarzar o'sishi, moliyaviy resurslarni boshqarishdagi strategiyalar va davlat qarzining umumiy tarkibi mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash va rivojlanishini davom ettirishdagi muhim omillardir. 2024 yil holatida davlat qarzining tarkibi, tashqi va ichki qarzar o'rtasidagi muvozanat, qarzlarni qaytarish muddatlari va foiz stavkalari, shuningdek, qarz olishning samaradorligi bo'yicha tahlil qilish zarur.

O'zbekiston davlat qarzi 2022 yildan 2024 yilgacha ortdi. 2022 yilning oxiriga kelib davlat qarzi 33 500 million AQSh dollarga teng

bo'lsa, 2023 yil oxiriga kelib bu raqam 37 000 million dollarni tashkil etdi. 2024 yil boshida esa davlat qarz 35 349 million dollarni tashkil etgan bo'lsa, yil oxiriga kelib bu raqam 40 199 million dollarga yetdi. Bu o'sish, asosan, tashqi qarzlar hisobidan yuz berdi, chunki tashqi moliya bozorlaridan jalb qilingan qarzlar orqali mamlakat iqtisodiyotiga yangi investitsiyalar yo'naltirildi.

Davlat qarzining umumiy hajmi oshganiga qaramay, mamlakatning iqtisodiy rivojlanish sur'atlari ham ijobiy bo'lib, iqtisodiyotning o'sishi davlat qarzining to'lanishini barqaror ravishda ta'minlashga imkon yaratmoqda. Biroq, davlat qarzining ortishi, ayniqsa, o'zgaruvchan foiz stavkalariga ega qarzlarning mavjudligi mamlakat uchun ba'zi xavf-xatarlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Tashqi qarzlarning hajmi 2022 yildan 2024 yilgacha sezilarli darajada oshdi. 2022 yil boshida tashqi qarz 27 000 million dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2024 yilning boshida bu raqam 29 464 million dollarga yetdi va yil oxiriga kelib 33 720 million dollarga yetdi. Tashqi qarzlarning umumiy davlat qarzidagi ulushi 2024 yilning oxiriga kelib 84% ni tashkil etdi.

Tashqi qarzlarning asosiy qismi uzoq muddatli (20 yildan ortiq) qarzlar hisobiga tashkil topgan. Bu qarzlar, asosan, infratuzilma loyihalari, energetika sektori va boshqa strategik tarmoqlarni rivojlantirish uchun jalb qilingan. Shu bilan birga, o'zgaruvchan foiz stavkalari bilan jalb qilingan qarzlarning ulushi ham ortgan, bu esa qarzlarni qaytarish vaqtida noaniqliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Tashqi qarzlarning yuqori ulushi davlatning xalqaro bozorlar bilan moliyaviy aloqalarini kuchaytirish va mamlakat iqtisodiyotini global darajada rivojlantirishga qaratilgan strategiyaning bir qismidir.

2022 yildan 2024 yilgacha ichki qarzlar ham ortdi. 2022 yil boshida ichki qarz 5 500 million dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2024 yil boshida bu raqam 5 885 million dollarga yetdi. 2024 yilning oxiriga kelib ichki qarzning hajmi 6 479 million dollarga yetdi. Ichki qarzlarning umumiy qarzidagi ulushi 17% ni tashkil etdi.

Ichki qarzlar ko‘proq qisqa muddatli va uzoq muddatli qarzlar o‘rtasidagi muvozanatda o‘zgarishlar yuz berdi. 2024 yilning oxiriga kelib, qisqa muddatli qarzlarining ulushi ortdi, bu esa ichki moliyaviy resurslarni mobilizatsiya qilishga qaratilgan siyosatni ko‘rsatadi. Ichki qarzlar mamlakat byudjetining moliyaviy salohiyatini mustahkamlashga xizmat qiladi va iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash uchun zarur bo‘lgan mablag‘larni ta‘minlaydi.

Davlat qarzining qaytarish muddatlari, ayniqsa, tashqi qarzlar bo‘yicha, 2022-2024 yillarda o‘zgarib turdi. 2024 yil boshida tashqi qarzning asosiy qismi uzoq muddatli qarzlardan tashkil topgan, bu esa davlatning qarzlarini qaytarish muddati uzoq muddatga cho‘zilishiga olib keldi. 2022 yilda tashqi qarzning 45% i 20 yildan ortiq muddatga ajratilgan bo‘lsa, 2024 yilga kelib bu raqam 42% ni tashkil etdi.

Ichki qarzlar bo‘yicha ham o‘zgarishlar yuz berdi. 2024 yilning oxirida qisqa muddatli qarzlar ulushi oshdi, bu esa davlatning ichki moliya tizimi orqali o‘z qarzlarini qaytarish va moliyaviy bo‘hronlardan qochish imkoniyatlarini oshirdi. Shu bilan birga, o‘zgaruvchan foiz stavkalari bilan bog‘liq risklar mavjud bo‘lib, bu qarzlarini qaytarishda to‘lovlar va foiz stavkalarining o‘zgarishi noaniqliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

Davlat qarzining umumiy o‘sishi, ayniqsa, tashqi qarzlar bo‘yicha, iqtisodiy o‘sish bilan chambarchas bog‘liq. 2022-2024 yillar davomida iqtisodiyotning o‘sish sur‘atlari, yangi investitsiyalarni jalb qilish va infratuzilma loyihalariga ajratilgan mablag‘lar orqali davlat qarzining qaytarilishi barqaror amalga oshirilmoqda. Shunga qaramay, qarzlarining ortishi davlatning moliyaviy majburiyatlarini va qarzlarini qaytarish imkoniyatlarini sezilarli darajada qiyinlashtirishi mumkin. Davlat, shuningdek, xalqaro moliya bozorlarida o‘zining imijini mustahkamlash va yangi investitsiya manbalarini jalb qilish orqali qarzlarini samarali boshqarishga intilmoqda.

2022-2024 yillar davomida O‘zbekiston davlat qarzi sezilarli darajada o‘sdı, ammo bu o‘sish mamlakatning iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Tashqi va ichki qarzlar o‘rtasidagi muvozanat,

qarzlarni qaytarish muddatlari va foiz stavkalari davlatning moliyaviy holatiga va kelajakdagi iqtisodiy salohiyatiga ta'sir qiladi. Davlat qarzining ko'payishi, ayniqsa, infratuzilma va sanoat tarmoqlariga yo'naltirilgan investitsiyalar bilan bog'liq. Biroq, qarzlarning ortishi va foiz stavkalarining o'zgarishi bilan bog'liq risklar mamlakat iqtisodiyotining barqarorligini saqlash uchun ehtiyotkorlikni talab etadi.

Shu bilan birga, O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi davom etayotganini, xalqaro moliya bozorlarida o'zining mustahkam o'rnini egallashga intilayotganini va iqtisodiy o'sishning uzoq muddatli istiqbollari mavjudligini ta'kidlash kerak. Davlatning qarzlarni boshqarish strategiyalari, qarzlarni to'lashning samaradorligi va investitsiyalarning daromadliligi kelajakda O'zbekistonning iqtisodiy muvaffaqiyatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi.

3-BOB. XALQARO MOLIYA INSTITUTLARI KREDIT LINIYALARI HISOBIGA INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRILISHI

3.1. Xalqaro moliya institutlari kredit liniyalari hisobidan investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun ajratilgan kreditlar tahlili

Hozirgi davrda globallashuv jarayonlari chuqurlashib borayotgan bir vaqtda, dunyo mamlakatlari, ayniqsa iqtisodiyoti rivojlanayotgan va o'sib kelayotgan davlatlar uchun tashqi moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Bunday sharoitda xalqaro moliya institutlari tomonidan ajratilayotgan kredit liniyalari va moliyaviy ko'mak turlarining roli beqiyos ahamiyat kasb etmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlar ko'plab muammolarga duch kelmoqda: infratuzilma yetishmovchiligi, raqamli texnologiyalarni joriy etishda orqada qolish, iqlim o'zgarishi oqibatlarini, pandemiyalarning iqtisodiy salbiy ta'siri, energiya va oziq-ovqat xavfsizligi muammolari shular jumlasidandir. Bularning barchasi xalqaro moliyaviy hamkorlikning kengayishini talab qiladi.

Jahon Banki, Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB), Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki (EBRD), Islom Taraqqiyot Banki (IsDB) va Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) kabi yirik moliya institutlari bu borada yetakchi rol o'ynab kelmoqda. Ular nafaqat moliyaviy resurslar bilan ta'minlaydi, balki muayyan sohalarda strukturaviy islohotlarni amalga oshirish, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish va iqtisodiy salohiyatni mustahkamlashga ko'maklashadi. Ayniqsa, so'nggi yillarda - 2022 yildan 2024 yilgacha bo'lgan davr mobaynida ushbu institutlar tomonidan ajratilgan kredit liniyalari hajmi, yo'naltirilgan sohalarning xilma-xilligi va ular ta'sirining miqyosi sezilarli darajada oshdi.

Jahon Banki (World Bank) tomonidan 2024 yilda 11.3 milliard AQSh dollari miqdorida kredit liniyasi ajratilgan bo'lib, bu mablag'lar asosan global muammolar - iqlim o'zgarishi, pandemiyalarga tayyorgarlik, sog'liqni saqlash tizimlarini mustahkamlash, ta'lim

infratuzilmasini rivojlantirish va transport-kommunikatsiya tarmoqlarini kengaytirishga yo'naltirilgan. Jahon Banki uzoq yillardan buyon o'z faoliyatini ijtimoiy rivojlanishni ta'minlash, kambag'allikni kamaytirish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga qaratgan. Mazkur kredit liniyalari doirasida amalga oshirilgan loyihalar natijasida qator mamlakatlarda yangi kasalxonalar, maktablar, suv ta'minoti tizimlari va ekologik barqaror infratuzilmalar qurildi.

22-jadval

Xalqaro moliya institutlari kredit liniyalari hisobidan investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun ajratilgan kreditlar va yo'nalishlari tahlili²⁶

№	Institut nomi	2022-2024 yillardagi ajratilgan mablag'lar	Asosiy investitsiya yo'nalishlari
1	Jahon Banki (World Bank)	11.3 milliard AQSh dollari (2024)	Iqlim o'zgarishi, pandemiyalar, infratuzilma, sog'liqni saqlash, ta'lim
2	Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB)	100 milliard AQSh dollari (2030 gacha rejalashtirilgan)	Iqlim o'zgarishiga qarshi kurash, transport, raqamli infratuzilma
3	Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki (EBRD)	13.1 milliard Evro (2023)	Yashil iqtisodiyot, energiya samaradorligi, sog'liqni saqlash
4	Islom Taraqqiyot Banki (IsDB)	3.76 milliard AQSh dollari (2022-2024)	Ta'lim, sog'liqni saqlash, infratuzilma, qishloq xo'jaligi
5	Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF)	88 milliard AQSh dollari (global yillik qo'llab-quvvatlash)	Makroiqtisodiy barqarorlik, tashqi qarzдорlikni muvofiqlashtirish

Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB) esa 2022-2030 yillarga mo'ljallangan uzoq muddatli strategik dasturi doirasida umumiy hisobda 100 milliard AQSh dollarilik moliyaviy resurs ajratishni rejalashtirgan. Bu resurslarning katta qismi aynan so'nggi yillarda 2022-2024 oralig'ida safarbar qilindi. ADB o'zining asosiy e'tiborini iqlim o'zgarishiga qarshi kurash, yashil texnologiyalarni joriy etish, zamonaviy transport va logistika infratuzilmasini yaratish, shuningdek raqamli iqtisodiyot uchun zarur bo'lgan tarmoqlarni rivojlantirishga

²⁶ Manba: Xalqaro moliya institutlarining mu'lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

qaratmoqda. ADB kreditlari yordamida ko‘plab mamlakatlarda elektr transport vositalariga o‘tish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish va raqamli xizmatlarning ommaviylashuvi bo‘yicha yirik dasturlar yo‘lga qo‘yildi.

Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki (EBRD) esa 2023 yilda 13.1 milliard Evrolik investitsiya kiritgan bo‘lib, bu ko‘rsatkich bank tarixidagi eng yirik moliyalashtirishlardan biri hisoblanadi. EBRD asosan Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqalarida faoliyat yuritadi va u yerda yashil iqtisodiyotga o‘tish, energiya samaradorligini oshirish, sanoatni ekologik standartlarga moslashtirish hamda sog‘liqni saqlash tizimlarini modernizatsiya qilishni ustuvor deb biladi. EBRD ko‘magida ayniqsa sanoat sohasida chiqindisiz texnologiyalarni joriy etish, urbanizatsiya muammolariga ekologik yondashuvlar tatbiq etish va aholi salomatligini ta‘minlovchi tizimlarni rivojlantirish bo‘yicha muhim loyihalar moliyalashtirildi.

Islom Taraqqiyot Banki (IsDB) 2022-2024 yillar davomida umumiy 3.76 milliard AQSh dollari kredit ajratdi. Ushbu mablag‘lar, asosan, ijtimoiy infratuzilmani mustahkamlash - jumladan ta‘lim, sog‘liqni saqlash, ichimlik suvi ta‘minoti, hamda qishloq xo‘jaligini modernizatsiyalashga qaratilgan. IsDB faoliyatining o‘ziga xos jihati shundaki, u moliyaviy ko‘makni nafaqat iqtisodiy o‘sish uchun, balki ijtimoiy tenglik, oziq-ovqat xavfsizligi, kambag‘allikka qarshi kurashish kabi yo‘nalishlarda ham taqdim etadi. Shu sababli bankning moliyaviy resurslari ko‘proq jamiyatning zaif qatlamlarini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan bo‘lib, bu uning ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashdagi o‘rnini kuchaytiradi.

Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (IMF) esa o‘zining an‘anaviy faoliyati doirasida har yili o‘rtacha 88 milliard AQSh dollari miqdorida kredit liniyasini ajratib keladi. Biroq IMF moliyalashtirishining o‘ziga xos jihati shundaki, u to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsion loyihalarni moliyalashtirmaydi, balki davlat byudjeti muvozanatini saqlash, makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash va tashqi qarzdorlikni muvofiqlashtirish uchun moliyaviy yordam

ko'rsatadi. So'nggi yillarda global inqirozlar fonida IMF kreditlariga ehtiyoj ortgan, xususan pandemiya davrida, energiya va oziq-ovqat narxlarining oshishi sababli ko'plab davlatlar ushbu institut yordamiga murojaat qilishgan.

2022-2024 yillar davomida xalqaro moliya institutlari tomonidan ajratilgan kredit liniyalari dunyo bo'ylab iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, ekologik tahdidlarni kamaytirish va aholining ijtimoiy farovonligini oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qildi. Har bir institut o'z missiyasi, geografik qamrovi va strategik ustuvor yo'nalishlariga muvofiq ravishda, turli sohalarda chuqur va samarali moliyalashtirish mexanizmlarini taklif qildi.

Jahon Banki va ADB bevosita infratuzilma va ijtimoiy sohalarda real investitsiyaviy loyihalarni moliyalashtirish orqali, iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qilgan bo'lsa, EBRD va IsDB yashil iqtisodiyot, energiya samaradorligi va qishloq infratuzilmasi kabi sohalarni qo'llab-quvvatlashda faol ishtirok etdi. IMF esa, o'ziga xos ravishda, makroiqtisodiy barqarorlikni tiklash va davlat moliyasini boshqarish bo'yicha muhim ko'makchi bo'lib qoldi.

Bu tahlildan ko'rinib turibdiki, xalqaro moliya institutlari o'rtasida to'ldiruvchi, bir-birini qo'llab-quvvatlovchi hamkorlik mavjud bo'lib, ular dunyo miqyosida investitsiyaviy muvozanatni saqlash, barqaror rivojlanishni ta'minlash va global muammolarga qarshi birgalikda kurashish uchun muhim poydevor yaratmoqda.

3.2. Xalqaro moliya institutlari kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayoni bosqichlari tahlili

Bugungi global iqtisodiyotda, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlar uchun investitsiya loyihalarini moliyalashtirish - mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishi, infratuzilmani yaxshilash va ijtimoiy sohalarni rivojlantirish uchun eng muhim vazifalardan

biridir. Xalqaro moliya institutlari (masalan, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi) kredit liniyalari orqali loyihalarni moliyalashtirish orqali dunyoning turli burchaklaridagi iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni hal qilishda beqiyos xizmatlar ko'rsatmoqda. Ushbu jarayon murakkab, ko'p bosqichli va puxta tashkil etilgan tizim bo'lib, unda har bir bosqich aniq belgilangan vazifalar va talablarni o'z ichiga oladi.

Quyida xalqaro moliya institutlari kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonining barcha asosiy bosqichlari batafsil va keng ko'lamda tahlil qilinadi.

Investitsiya loyihasini moliyalashtirish jarayonining eng dastlabki bosqichi loyiha g'oyasining shakllanishidir. Bu bosqichda loyiha tashabbuskori (davlat idorasi, mahalliy yoki xalqaro tashkilot) o'z hududidagi mavjud muammolarni, ehtiyojlarni va ustuvor yo'nalishlarni aniqlaydi. Misol uchun, mamlakatda iqlim o'zgarishiga qarshi chora-tadbirlarni kuchaytirish, sog'liqni saqlash tizimini yaxshilash, zamonaviy transport va raqamli infratuzilmani rivojlantirish zarurati yuzaga kelgan bo'lishi mumkin. Shu bir o'rinda, loyiha g'oyasi mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanish strategiyasiga muvofiq bo'lishi shart. Bu esa loyiha manfaatdor tomonlari - hukumat, investorlar va xalqaro moliya institutlari o'rtasida bir xilda tushunishni ta'minlaydi. Bu bosqichda loyiha dastlabki kontseptsiyasi ishlab chiqiladi, asosiy maqsadlar va natijalar belgilab olinadi. Bundan tashqari, loyiha mualliflari xalqaro moliya institutlarining talablariga javob beradigan dastlabki hujjatlarni tayyorlash uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni yig'adi.

5-rasm. Xalqaro moliya institutlari kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayoni bosqichlari²⁷

Loyiha g'oyasining aniq va ravshan shakllantirilishi juda muhimdir, chunki u loyiha moliyalashtirilishi mumkinligini ta'minlaydigan poydevordir. Shuningdek, loyiha ko'lamining, dolzarbligining va iqtisodiy samaradorligining dastlabki ko'rsatkichlari aniqlanadi.

Loyiha g'oyasi shakllangach, uning texnik va iqtisodiy asoslari chuqur va puxta o'rganiladi. Bu jarayon loyiha amalga oshirilishining real imkoniyatlarini aniqlash, unga investitsiya kiritishdan kutiladigan foydalarni baholash va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan risklarni oldindan aniqlash uchun juda muhim hisoblanadi.

Texnik tahlil loyiha texnologik jihatlari, mavjud infratuzilma, resurslar yetkazib berilishi va loyihani amalga oshirish uchun zarur bo'lgan texnik vositalarni o'rganishga qaratiladi. Masalan, agar loyiha transport infratuzilmasini rivojlantirishga bag'ishlangan bo'lsa, mavjud yo'llar, temiryo'l tarmoqlari yoki aeroportlar holati batafsil tahlil qilinadi.

Iqtisodiy tahlil esa loyiha mamlakat iqtisodiyotiga, shu jumladan milliy daromadga, yangi ish o'rinlari yaratishga, ishlab

²⁷ Manba: Xalqaro moliya institutlarining kredit liniyalarini keng o'rgangan holda muallif jamlanmasi.

chiqarish hajmlariga va davlat byudjetiga ta'sirini baholaydi. Loyiyaning rentabelligi, xarajatlar va foydalarni taqqoslash, moliyaviy barqarorligi ham shu bosqichda o'rganiladi. Shuningdek, ekologik va ijtimoiy ta'sirlarni baholash muhim bosqichlardan biridir. Bugungi kunda har qanday investitsiya loyihasi atrof-muhitga, tabiiy resurslarga, shuningdek mahalliy aholi hayotiga ta'sirini hisobga olgan holda ishlab chiqiladi. Ushbu baholar xalqaro moliya institutlari tomonidan ham diqqat bilan ko'rib chiqiladi, chunki ular moliyalashtirish qarorini qabul qilishda muhim rol o'ynaydi.

Oldingi tahlillar muvaffaqiyatli yakunlangach, loyiha to'liq hujjatlar to'plami shaklida xalqaro moliya institutlariga rasmiy tarzda taqdim etiladi. Ushbu jarayon loyiha moliyalashtirishga tanlanishining navbatdagi va juda muhim bosqichi hisoblanadi.

Loyiha hujjatlarida loyiha maqsadlari, amalga oshirish rejasi, texnik va moliyaviy jihatlar batafsil ifodalanadi. Shuningdek, loyiha risklarini kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlar, ijtimoiy va ekologik xavfsizlik kafolatlari, moliyaviy hisob-kitoblar ham kiritiladi. Hujjatlar xalqaro moliya institutlarining talablariga qat'iy javob berishi shart, chunki ular loyiha jiddiyligini, barqarorligini va samaradorligini baholash uchun asos bo'ladi. Yanayam loyiha mamlakat strategiyasiga, xalqaro standartlarga va moliyaviy institutlar siyosatiga muvofiq kelishi lozim. Agar hujjatlar yetarlicha puxta va aniq bo'lsa, loyiha moliyalashtirish uchun yaxshi imkoniyatga ega bo'ladi.

Loyiha xalqaro moliya institutiga taqdim etilgach, u puxta ekspertizadan o'tkaziladi. Ekspertiza jarayoni loyiha barcha texnik, iqtisodiy, moliyaviy va huquqiy jihatlarini chuqur tekshiradi. Bu bosqichda mustaqil ekspertlar jalb qilinishi mumkin, ular loyiha hujjatlarini aniq, haqqoniy va puxta baholaydi.

Ekspertlar loyiha manfaatlarini va risklarini aniqlash, uning barqarorligini va moliyalashtirish uchun tayyorligini tekshiradi. Ayniqsa, loyiha ekologik talablar, ijtimoiy himoya choralari javob beradimi yoki yo'qligi, shuningdek moliyaviy majburiyatlarni qoplash imkoniyati borligi ko'rib chiqiladi. Agar loyiha moliyalashtirishga

munosib deb topilsa, moliya instituti tomonidan rasmiy tasdiq beriladi. Shu bilan birga, kredit shartlari, foiz stavkalari, to'lov jadvali va boshqa huquqiy hujjatlar tayyorlanadi va tomonlar o'rtasida kelishiladi. Ushbu bosqich - moliyalashtirish jarayonining muhim poydevori bo'lib, loyiha bajarilishi uchun rasmiy huquqiy asos yaratadi.

Ekspertizadan muvaffaqiyatli o'tgan loyiha uchun moliyalashtirish shartnomasi tuziladi va imzolanadi. Shartnoma loyihaning moliyalashtirish hajmi, kredit liniyasi asosida mablag'larning berilish tartibi, foiz stavkalari, kredit muddatlari, shuningdek moliyaviy majburiyatlarni bajarish mexanizmlarini o'z ichiga oladi. Shartnoma imzolanganidan so'ng moliyalashtirish jarayoni boshlanadi. Ko'pincha moliya institutlari loyihani bosqichma-bosqich moliyalashtiradi, bunda har bir loyiha bosqichi uchun alohida mablag'lar ajratiladi va loyihaning amalga oshirilishi monitoring qilinadi.

Moliyalashtirish boshlanganidan keyin loyiha doirasida yuzaga keladigan har qanday muammo yoki kechikishlar tezda aniqlanib, ular bartaraf etilishi uchun zarur choralar ko'riladi. Bu esa loyiha samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Loyiha moliyalashtirilgach, uning amalga oshirilishi bosqichma-bosqich boshqariladi va doimiy ravishda monitoring qilinadi. Monitoring jarayoni loyiha moliyaviy, texnik va ijtimoiy ko'rsatkichlarini doimiy ravishda nazorat qilishga imkon beradi.

Moliya institutlari ko'pincha loyihani amalga oshirayotgan tashkilotlar bilan yaqindan hamkorlik qiladi, loyiha doirasida mablag'larning maqsadga muvofiq sarflanishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, loyiha jarayonida yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va hal etish uchun mutaxassislar jalb qilinadi. Monitoring natijalari asosida loyiha faoliyati davom ettiriladi yoki kerak bo'lsa unga tuzatishlar kiritiladi. Bu bosqich loyihaning muvaffaqiyatli yakunlanishi uchun juda muhim hisoblanadi.

Loyiha tugagach, uning yakuniy natijalari batafsil tahlil qilinadi. Ushbu baholash jarayoni loyiha dastlabki maqsad va ko'rsatkichlariga qanchalik erishilganini aniqlashga qaratilgan. Baholashda loyiha

iqtisodiy samaradorligi, ijtimoiy va ekologik ta'sirlari, shuningdek moliyaviy holati to'liq o'rganiladi. Loyihaning muvaffaqiyati haqida tayyorlangan hisobotlar xalqaro moliya institutlariga taqdim etiladi.

Oxirgi bosqich loyiha kreditini to'lash va moliyaviy majburiyatlarni bajarishdir. Loyiha amalga oshirilganidan so'ng, kredit liniyasi bo'yicha olingan mablag'lar va foizlar belgilangan muddatlarda to'lanishi lozim. Qarzlarni o'z vaqtida va to'liq qaytarish moliyaviy institutlar bilan yaxshi munosabatlarni saqlab qolish, kelgusida yanada katta moliyalashtirish imkoniyatlarini yaratadi. Agar qarzlarni qaytarishda kechikishlar yuzaga kelsa, moliyaviy institutlar tegishli choralar ko'radi va kelishuvlarni qayta ko'rib chiqadi. Shu tariqa, moliyaviy majburiyatlarni o'z vaqtida bajarish mamlakatning xalqaro maydondagi obro'sini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Xalqaro moliya institutlari kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayoni ko'p bosqichli, chuqur tahlil va puxta rejalashtirishni talab qiluvchi jarayon bo'lib, unda har bir bosqichning o'ziga xos ahamiyati bor. Ushbu bosqichlar orqali loyihaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, moliyaviy xavfsizligi, atrof-muhit va ijtimoiy muhitga ijobiy ta'siri ta'minlanadi. Shu bilan birga, moliya institutlari va davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish va ishonchlilikni oshirish yo'llari ochiladi. Aynan ushbu jarayon iqtisodiy taraqqiyot, ijtimoiy farovonlik va ekologik barqarorlikni ta'minlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi va rivojlanayotgan mamlakatlar uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

3.3. Jahon Banki guruhi tomonidan mintaqalarni rivojlantirishga ajratilgan kredit mablag'lari tahlili

Xalqaro moliya institutlari, ayniqsa Jahon Banki Guruhi, dunyoning turli burchaklaridagi mamlakatlar va mintaqalarda investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda, infratuzilmani rivojlantirishda, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda, shuningdek, ijtimoiy sohalarda sezilarli yordam ko'rsatishda juda muhim va strategik

ahamiyatga ega. Ushbu moliyaviy yordamlar xalqaro kredit liniyalari shaklida taqdim etilib, ularning yordamida turli davlatlar va mintaqalar o'z iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytiradi, infratuzilma loyihalarini amalga oshiradi, sog'liqni saqlash, ta'lim, energiya va boshqa sohalarda ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlaydi. Jahon Banki Guruhi tomonidan 2021 yildan 2024 yilgacha bo'lgan davrda turli mintaqalarga ajratilgan kredit mablag'lari haqidagi ma'lumotlar bu global moliyaviy yordamning qanday yo'nalishlarda va qanday hajmlarda amalga oshirilganini yaqqol ko'rsatib beradi.

Xalqaro moliya institutlari, ayniqsa Jahon Banki Guruhi, dunyoning turli burchaklaridagi mamlakatlar va mintaqalarda investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda, infratuzilmani rivojlantirishda, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda, shuningdek, ijtimoiy sohalarda sezilarli yordam ko'rsatishda juda muhim va strategik ahamiyatga ega. Ushbu moliyaviy yordamlar xalqaro kredit liniyalari shaklida taqdim etilib, ularning yordamida turli davlatlar va mintaqalar o'z iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytiradi, infratuzilma loyihalarini amalga oshiradi, sog'liqni saqlash, ta'lim, energiya va boshqa sohalarda ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlaydi. Jahon Banki Guruhi tomonidan 2021 yildan 2024 yilgacha bo'lgan davrda turli mintaqalarga ajratilgan kredit mablag'lari haqidagi ma'lumotlar bu global moliyaviy yordamning qanday yo'nalishlarda va qanday hajmlarda amalga oshirilganini yaqqol ko'rsatib beradi.

2021 yilda Jahon Banki Guruhi tomonidan jami 36,028 million AQSh dollar miqdorida kredit mablag'lari dunyoning turli mintaqalariga ajratilgan. Bu raqam 2022 yilda 37,727 million AQSh dollarga ko'tarilib, moliyalashtirish hajmi oshgani ko'rinadi. Shu bilan birga, 2023 va 2024 yillarda mablag'lar 34,245 million va 31,195 million AQSh dollarga tushgan. Ushbu umumiy pasayish ko'plab omillar bilan izohlanishi mumkin - global iqtisodiyotdagi beqarorlik, pandemiyadan keyingi tiklanish jarayonlarining murakkablashuvi, Jahon Bankining moliyalashtirish strategiyasidagi o'zgarishlar, shuningdek, mintaqalarga ko'rsatilgan yordam va ehtiyojlarning o'zgarishi bular jumlasidan. Bu

raqamlar Jahon Banki moliyalashtirish siyosatining qanchalik dinamik va o‘zgaruvchan ekanligini, shuningdek, har bir mintaqaning o‘ziga xos ehtiyojlari va global sharoitlarga moslashishini aks ettiradi.

6-jadval

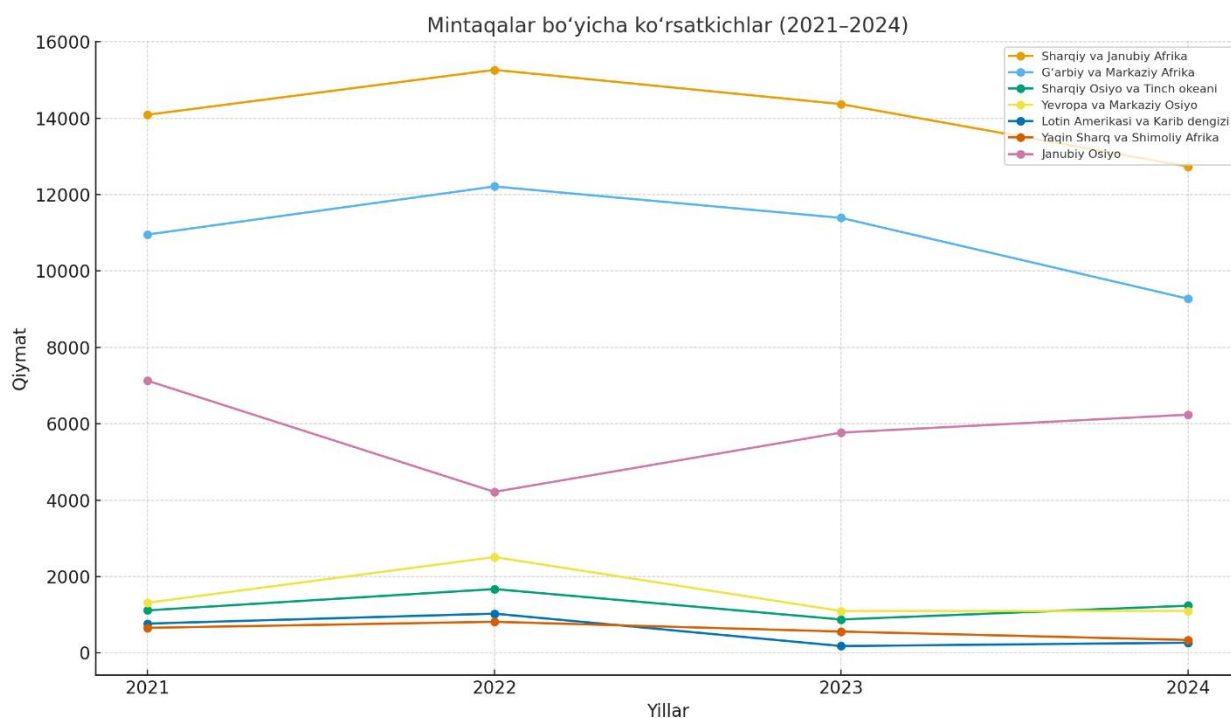
Jahon Banki guruhi tomonidan mintaqalarni rivojlantirishga ajratilgan kredit mablag‘lari tahlili (million AQSh dollar hisobida)²⁸

№	Mintaqa	2021	2022	2023	2024
1	Sharqiy va Janubiy Afrika	14089	15266	14368	12735
2	G‘arbiy va Markaziy Afrika	10955	12213	11390	9274
3	Sharqiy Osiyo va Tinch okeani	1115	1673	877	1238
4	Yevropa va Markaziy Osiyo	1315	2511	1098	1100
5	Lotin Amerikasi va Karib dengizi	769	1030	181	269
6	Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika	658	817	561	340
7	Janubiy Osiyo	7127	4217	5770	6239
Jami		36028	37727	34245	31195

Kredit mablag‘lari hajmining oshishi yoki kamayishi nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy, ijtimoiy va ekologik omillar bilan ham bog‘liq bo‘lib, Jahon Bankining mintaqaviy siyosatidagi muvozanatni saqlashga qaratilgan yondashuvini ko‘rsatadi. Sharqiy va Janubiy Afrika mintaqasi Jahon Bankining moliyalashtirish siyosatida doimo ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. 2021 yilda ushbu mintaqaga ajratilgan mablag‘lar 14089 million AQSh dollarni tashkil etgan bo‘lsa, 2022 yilda ular yanada oshib, 15266 million AQSh dollarga yetgan. Ushbu o‘shish mintaqaning iqtisodiy rivojlanish salohiyatini oshirish, infratuzilma loyihalarini amalga oshirish, ijtimoiy sohalarni rivojlantirishdagi ehtiyojlarning ko‘payishiga bog‘liq. Lekin keyingi ikki yilda mablag‘lar

²⁸ Manba: Jahon banki guruhi mu‘lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

kamayib, 2023 yilda 14368 million, 2024 yilda esa 12735 million AQSh dollarga tushgan. Bu kamayish mintaqada yuzaga kelgan siyosiy beqarorlik, iqtisodiy inqirozlar yoki Jahon Bankining boshqa mintaqalarga e'tiborini ko'proq qaratishi bilan izohlanishi mumkin. Ushbu mintaqada ajratilgan mablag'lar yordamida qishloq xo'jaligi, energetika, transport infratuzilmasi, sog'liqni saqlash va ta'lim kabi sohalarda katta hajmdagi investitsiyalar amalga oshirilmoqda.

7-rasm. Jahon Banki guruhi tomonidan mintaqalarni rivojlantirishga ajratilgan kredit mablag'lari dinamikasi²⁹

Bu esa o'z navbatida mintaq iqtisodiyotining diversifikatsiyasi va barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Jahon Bankining ushbu yo'nalishda faol ishtiroki Sharqiy va Janubiy Afrika mamlakatlarining iqtisodiy o'sishi va aholining yashash sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan uzoq muddatli strategiyasini tasdiqlaydi. G'arbiy va Markaziy Afrika Jahon Banki moliyalashtirishining ikkinchi yirik mintaqasi hisoblanadi. 2021 yilda ushbu hududga 10955 million AQSh dollar kredit ajratilgan bo'lsa, 2022 yilda bu ko'rsatkich oshib, 12213 million AQSh dollarga yetgan. Bu o'sish mintaqadagi iqtisodiy faollikning

²⁹ Manba: Jahon banki guruhi mu'lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

ortishi va Jahon Bankining mintaqaga investitsiya imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan siyosatidan darak beradi. Biroq, 2023 va 2024 yillarda mablag‘lar pasayib, mos ravishda 11390 va 9274 million AQSh dollar darajasiga tushgan. Ushbu kamayish ko‘plab omillar - jumladan, siyosiy barqarorlikning sustlashuvi, moliyaviy resurslarning taqsimlanishidagi o‘zgarishlar va global moliyaviy sharoitlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

G‘arbiy va Markaziy Afrikada kredit mablag‘lari ko‘proq infratuzilma rivojlanishiga, sog‘liqni saqlash va ta‘lim tizimini yaxshilashga yo‘naltirilgan. Bu mintaqa uchun Jahon Bankining moliyaviy yordami iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega.

Sharqiy Osiyo va Tinch okeani mintaqasi Jahon Banki moliyalashtirayotgan hududlar ichida kredit ajratilishi eng kam bo‘lganlardan biri hisoblanadi. 2021 yilda bu mintaqaga 1115 million AQSh dollar kredit berilgan, 2022 yilda esa bu ko‘rsatkich 1673 million AQSh dollarga ko‘tarilgan. Biroq, 2023 yilda mablag‘lar keskin pasayib, 877 million AQSh dollar darajasiga tushgan, ammo 2024 yilda yana biroz oshib, 1238 million AQSh dollarni tashkil qilgan. Ushbu o‘zgarishlar mintaqaning iqtisodiy salohiyati va siyosiy holatiga hamda Jahon Bankining bu hududdagi moliyaviy siyosatiga bog‘liq. Shu bilan birga, bu mintaqadagi rivojlanish imkoniyatlari boshqa mintaqalarga nisbatan cheklanganroq bo‘lishi mumkin.

Yevropa va Markaziy Osiyo Jahon Banki moliyalashtirishida kichikroq hajmga ega bo‘lsa-da, 2021 yildan boshlab bu mintaqaga ajratilgan kreditlar sezilarli darajada o‘zgarib turadi. 2021 yilda 1315 million AQSh dollar ajratilgan mablag‘ 2022 yilda ikki barobarga oshib, 2511 million AQSh dollarga yetgan. Ammo keyingi yillarda mablag‘ hajmi kamayib, 2023 va 2024 yillarda mos ravishda 1098 va 1100 million AQSh dollarni tashkil qilgan. Bu o‘zgarishlar mintaqaning iqtisodiy va siyosiy muhitidagi o‘zgarishlar, shuningdek Jahon Bankining ushbu mintaqaga bo‘lgan yondashuvidagi qayta ko‘rib chiqishlarni aks ettiradi.

Lotin Amerikasi va Karib dengizi mintaqasida kredit mablag‘lari 2021 yilda 769 million AQSh dollar bo‘lsa, 2022-yilda bu ko‘rsatkich 1030 million AQSh dollarga ko‘tarilgan. Biroq, 2023- va 2024-yillarda mablag‘lar sezilarli pasayib, mos ravishda 181 va 269 million AQSh dollarni tashkil etgan. Ushbu o‘zgarishlarning sabablari sifatida siyosiy beqarorlik, iqtisodiy qiyinchiliklar, va Jahon Bankining moliyalashtirish siyosatidagi o‘zgarishlar ko‘rsatilishi mumkin. Shu bilan birga, Jahon Bankining ushbu hududda iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni qo‘llab-quvvatlashga doimiy intilishi, ajratilayotgan mablag‘larning samarali ishlatilishini ta‘minlashga qaratilgan.

Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika mintaqasida 2021 yilda ajratilgan kredit mablag‘lari 658 million AQSh dollar bo‘lib, 2022 yilda 817 million AQSh dollarga oshgan. Ammo keyingi yillarda mablag‘lar kamayib, 2023 yilda 561 million, 2024 yilda esa atigi 340 million AQSh dollarga tushgan. Ushbu mintaqadagi siyosiy beqarorlik va iqtisodiy muammolar, xavfsizlik masalalari va Jahon Bankining moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash siyosati bu ko‘rsatkichlarga ta‘sir ko‘rsatgan bo‘lishi mumkin. Shunga qaramay, Jahon Banki bu mintaqaga ajratilgan mablag‘larni samarali ishlatish va investitsiya loyihalarini moliyalashtirishni davom ettirmoqda.

Janubiy Osiyo mintaqasida 2021 yilda 7127 million AQSh dollar kredit mablag‘lari ajratilgan bo‘lsa, 2022 yilda bu ko‘rsatkich keskin kamayib, 4217 million AQSh dollarga tushgan. Biroq, 2023 va 2024 yillarda mablag‘lar biroz oshib, mos ravishda 5770 va 6239 million AQSh dollar darajasida bo‘lgan. Ushbu o‘zgarishlar mintaqaning iqtisodiy va siyosiy sharoitlari, Jahon Bankining moliyalashtirish strategiyasining moslashuvchanligi bilan bog‘liq. Janubiy Osiyo mamlakatlari Jahon Banki uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lib, ularga ajratilgan mablag‘lar infratuzilma rivoji, ijtimoiy sektorlar va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Jahon Banki Guruhi tomonidan 2021-2024 yillarda turli mintaqalarga ajratilgan kredit mablag‘lari global iqtisodiy va siyosiy sharoatlar, mintaqaviy ehtiyojlar, Jahon Bankining moliyalashtirish

siyosati va investitsiya strategiyalariga mos ravishda sezilarli o'zgarishlarga duch kelganini ko'rsatadi. Ushbu davrda eng katta moliyaviy yordam Afrikaning Sharqiy, Janubiy, G'arbiy va Markaziy qismlariga qaratilgan, bu mintaqalarning iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi ulkan ehtiyojlariga ishora qiladi. Janubiy Osiyo ham Jahon Bankining katta e'tibor qaratadigan strategik mintaqalaridan biri bo'lib qolmoqda. Boshqa mintaqalarga ajratilgan mablag'lar hajmi nisbatan kichik bo'lsa-da, ular Jahon Bankining xalqaro moliya institutlari sifatida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashdagi global missiyasining ajralmas qismi hisoblanadi. Kredit mablag'larining o'zgarishi va taqsimlanishi Jahon Bankining investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda sharoitga moslashuvchan va dinamik yondashuvini ta'kidlaydi.

Xalqaro moliya institutlari, xususan Jahon Banki Guruhi, dunyo iqtisodiyotida va rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda, shuningdek investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda juda muhim o'rin tutadi. Jahon Banki Guruhi tarkibidagi asosiy tashkilotlar - IBRD (Xalqaro qayta tiklash va taraqqiyot banki), IDA (Xalqaro rivojlanish assotsiatsiyasi), IFC (Xalqaro moliya korporatsiyasi) va MIGA (Xalqaro investitsiyalar kafolat agentligi) - o'zlarining moliyalashtirish majburiyatlari va to'lovlari bilan rivojlanayotgan davlatlarning turli sohalaridagi loyihalarini qo'llab-quvvatlaydi, iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanish uchun muhim moliyaviy resurslarni taqdim etadi.

Ushbu tahlilda 2020 yildan 2024 yilgacha bo'lgan davrda Jahon Banki Guruhi va uning tarkibiy bo'linmalarining moliyaviy majburiyatlari hamda to'lovlari hajmidagi o'zgarishlar chuqur tahlil qilinadi. Bu ko'rsatkichlar, bir tomondan, moliyaviy oqimlarning samaradorligini, ikkinchi tomondan esa investitsiya loyihalarining moliyalashtirishdagi barqarorlik va faollik darajasini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

23-jadval

Jahon Banki guruhi majburiyatlari, ajratilgan mablag'lar va umumiy emissiyasi (Million AQSh dollar hisobida, 2020-2024 yillar)³⁰

№	Ko'rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2024
1	Jahon Banki Guruhi					
2	Majburiyatlar	83547	98830	104370	128341	117492
3	To'lovlar	54367	60596	67041	91391	89000
4	IBRD					
5	Majburiyatlar	27976	30523	33072	38572	37568
6	To'lovlar	20238	23691	28168	25504	33450
7	IDA					
8	Majburiyatlar	30365	36028	37727	34245	31195
9	To'lovlar	21179	22921	21214	27718	28247
10	IFC					
11	Majburiyatlar	17604	20669	22229	27704	31654
12	To'lovlar	10518	11438	13198	18689	19147
13	MIGA					
14	Yuvish majburiyatlari	3961	5199	4935	6446	8204
15	Qabul qiluvchi faoliyatlar	3641	6411	6407	21374	8871
16	To'lovlar	2433	2546	4461	19480	8156

Jahon Banki Guruhi bo'yicha umumiy majburiyatlar 2020 yilda 83547 million AQSh dollarni tashkil qilgan bo'lsa, 2023 yilda ularning hajmi sezilarli darajada oshib, 128341 million AQSh dollarga yetgan. Bu degani, xalqaro moliya institutlari o'tgan besh yil ichida investitsiya loyihalariga moliyalashtirish bo'yicha faoliyatini kengaytirgan. 2024 yilda esa majburiyatlar biroz kamayib, 117492 million AQSh dollarga tushgan, biroq bu raqam ham yuqori darajani saqlab qolgan. Ushbu o'sish va pasayish jarayonlari, asosan, global iqtisodiy sharoitlar, davlatlarning qarz olish imkoniyatlari va moliyaviy siyosatdagi o'zgarishlar bilan bog'liq.

Jahon Banki Guruhi tarkibidagi alohida tashkilotlarga to'xtaladigan bo'lsak, IBRDning majburiyatlari 2020 yilda 27976

³⁰ Manba: Jahon banki guruhining mu'lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

million AQSh dollarni tashkil qilgan bo'lsa, 2023 yilda bu ko'rsatkich 38572 million AQSh dollarga yetgan. IBRD asosan rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarga kreditlar berish orqali ularning iqtisodiy taraqqiyotiga ko'maklashadi. Shunga ko'ra, bu ko'rsatkichlarning o'sishi IBRD faoliyatining kengayishini va moliyalashtirish hajmining ortganini ko'rsatadi. To'lovlarda esa 2024 yilda sezilarli o'sish kuzatiladi - 33450 million AQSh dollarga yetib, bu avvalgi yillarga nisbatan yuqori natija hisoblanadi. Bu esa IBRDning qayta moliyalashtirish va kreditlarni qaytarish jarayonlaridagi faollik darajasining oshganidan dalolat beradi.

IDA majburiyatlari esa o'rtacha darajada o'zgarib turib, 2020 yilda 30365 million AQSh dollardan 2024 yilda 31195 million AQSh dollargacha yetgan. Biroq IDA tomonidan amalga oshirilgan to'lovlar 2020 yilda 21179 million AQSh dollardan 2024 yilda 28247 million AQSh dollarga oshgan. IDA kamdaromadli mamlakatlarga uzoq muddatli va imtiyozli kreditlar ajratadi, shuning uchun uning to'lovlar hajmidagi o'sish, ushbu mamlakatlardagi loyihalarining moliyalashtirilishi va qarzlarni qaytarish jarayonining samaradorligini ko'rsatadi. Bu, o'z navbatida, mintaqalardagi iqtisodiy faoliyatning rivojlanishiga, infratuzilma va ijtimoiy soha loyihalarining amalga oshirilishiga yordam beradi.

IFC, ya'ni Xalqaro moliya korporatsiyasi, o'z faoliyatini xususiy sektor loyihalarini moliyalashtirishga qaratgan. 2020 yildagi 17604 million AQSh dollar miqdoridagi majburiyatlar 2024 yilda 31654 million AQSh dollarga oshdi. To'lovlar hajmi ham 10518 million AQSh dollardan 19147 million AQSh dollarga ko'tarildi. Ushbu o'sish ko'rsatkichlari xususiy sektorda xalqaro investitsiya manbalarining ko'payganini va xususiy biznes loyihalarining moliyalashtirilishida Jahon Banki Guruhi orqali taqdim etilayotgan kredit liniyalarining samarali ishlashini tasdiqlaydi. Bu, ayniqsa, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va yangi ish o'rinlarini yaratishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

MIGA, ya'ni Xalqaro investitsiyalar kafolat agentligi, kafolat berish sohasida faoliyat yuritadi. Ushbu tashkilotning yuvish majburiyatlari 2020 yilda 3961 million AQSh dollar bo'lgan bo'lsa, 2024 yilda 8204 million AQSh dollarga oshgan. Qabul qiluvchi faoliyatlar esa 2023 yilda keskin ko'tarilib, 21374 million AQSh dollarga yetgan. To'lovlar ko'rsatkichida 2023 yilda 19480 million AQSh dollar, 2024 yilda esa 8156 million AQSh dollar miqdorida pasayish kuzatilgan. Bu raqamlar MIGAning kafolat berish va investitsiyalarni himoya qilishdagi faoliyatining o'zgarishini, shuningdek, global va mintaqaviy iqtisodiy sharoitlar ta'sirini ko'rsatadi. Kafolat xizmatlari ko'p hollarda xususiy sektor investorlarini jalb qilishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular investitsiyalarning xavfsizligini ta'minlaydi va moliyaviy risklarni kamaytiradi.

Jahon Banki Guruhi tarkibidagi barcha tashkilotlarning majburiyatlari va to'lovlari hajmidagi o'sish investitsiya loyihalarining moliyalashtirilishi darajasining ortishini, xalqaro moliya institutlarining rivojlanayotgan davlatlarning iqtisodiy rivojlanishiga ko'rsatgan ijobiy ta'sirini tasdiqlaydi. Ushbu kredit liniyalari orqali ajratilgan mablag'lar infratuzilma, ijtimoiy xizmatlar, sog'liqni saqlash, ta'lim va boshqa sohalarda loyihalarni amalga oshirishga imkon beradi. Bu esa o'z navbatida iqtisodiy o'sish, bandlik va yashash darajasining yaxshilanishiga olib keladi. Shuningdek, har yili moliyalashtirish majburiyatlari va to'lovlari orasidagi tafovut moliya institutlarining qarzlarni boshqarish siyosatini va moliyaviy barqarorlikni baholash uchun muhim mezon hisoblanadi. Bu tafovut orqali kelgusidagi moliyaviy oqimlar rejalashtiriladi, qarzlar to'lov muddatlari belgilanadi va kreditlarning qaytarilish jadvali ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, xalqaro moliya institutlari kredit liniyalaridan foydalanishdagi samaradorlik ham doimiy ravishda monitoring qilinadi, bu esa investitsiya loyihalarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga yordam beradi.

Yuqoridagi ma'lumotlar asosida aytish mumkinki, xalqaro moliya institutlari orqali investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jadal

rivojlanmoqda. Ushbu institutlarning kredit liniyalari rivojlanayotgan mamlakatlarga nafaqat moliyaviy yordam, balki tajriba almashish, texnologik va boshqaruv ko'maklarini ham taqdim etadi. Bu esa investitsiya loyihalarining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

3.4. Osiyo taraqqiyot banki tomonidan mintaqalarda investitsiya loyihalarini moliyalashtirishga ajratilgan kreditlar tahlili

Osiyo Taraqqiyot Banki (OTB) Osiyo va Tinch okeani mintaqasining iqtisodiy o'sishini qo'llab-quvvatlash, mintaqaviy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirish hamda ijtimoiy farovonlikni oshirish maqsadida xalqaro moliya institutlari tomonidan taqdim etilgan kredit liniyalari hisobidan katta hajmdagi investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda faol ishtirok etmoqda. Ushbu bank 2021 yildan 2024 yilgacha bo'lgan davrda mintaqalarga jami 8969 milliard AQSh dollariga teng mablag' ajratgan bo'lib, bu ko'rsatkich uning mintaqaviy rivojlanishga bo'lgan qat'iy va uzoq muddatli strategik yondashuvining yorqin namunasidir. Bu mablag'larning o'sish sur'ati va mintaqalar kesimida taqsimlanishi ham OTBning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik ustuvor yo'nalishlarga qanchalik katta e'tibor qaratayotganini ko'rsatadi.

Markaziy va G'arbiy Osiyo iqtisodiyoti rivojlanayotgan va tranzit yo'llarining kesishgan joyida joylashganligi sababli mintaqaning infratuzilmasini rivojlantirish eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Ushbu mintaqaga OTB tomonidan 2021-2024 yillar davomida jami 16,1 milliard AQSh dollari miqdorida moliyaviy yordam ko'rsatildi. Ushbu mablag'lar asosan transport tarmoqlarini yaxshilash, yo'llar, temir yo'llar va xalqaro logistika markazlarini rivojlantirish uchun yo'naltirilmoqda. Shuningdek, energetika sohasida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, elektr tarmoqlarini modernizatsiya qilish va energiya samaradorligini oshirish bo'yicha loyihalar

moliyalashtirilmoqda. Bu mintaqa iqlim o'zgarishining salbiy ta'sirlariga juda sezgir bo'lganligi sababli, suv resurslarini boshqarish va atrof-muhitni muhofaza qilish yo'nalishidagi loyihalar ham muhim o'rin tutadi. Misol uchun, suv omborlari qurilishi, sug'orish tizimlarini yaxshilash va barqaror qishloq xo'jaligini rivojlantirish bo'yicha investitsiyalar amalga oshirilmoqda. Ushbu faoliyatlar mamlakatlarning iqlim o'zgarishiga moslashish qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi, bu esa uzoq muddatda iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi.

24-jadval

Osiyo taraqqiyot banki tomonidan 2021-2024 yillarda mintaqalarga ajratilgan investitsiya mablag'lari tahlili (AQSh dollari hisobida)³¹

№	Mintaqa	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2024 yil	Jami (2021-2024)
1	Markaziy va G'arbiy Osiyo	3.3 mlrd	4.0 mlrd	4.3 mlrd	4.5 mlrd	16.1 mlrd
2	Janubiy Osiyo	7.5 mlrd	8.0 mlrd	8.8 mlrd	9.0 mlrd	33.3 mlrd
3	Sharqiy Osiyo	1.8 mlrd	2.0 mlrd	2.1 mlrd	2.2 mlrd	8.1 mlrd
4	Janubi-Sharqiy Osiyo	7.0 mlrd	7.5 mlrd	8.0 mlrd	8.3 mlrd	30.8 mlrd
5	Tinch okeani	0.2 mlrd	0.25 mlrd	0.3 mlrd	0.35 mlrd	1.1 mlrd
6	Hududiy loyihalar	0.05 mlrd	0.06 mlrd	0.08 mlrd	0.1 mlrd	0.29 mlrd
	Jami yillik	19.85 mlrd	21.81 mlrd	23.58 mlrd	24.45 mlrd	89.69 mlrd

Markaziy va G'arbiy Osiyo davlatlari, xususan, O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston kabi mamlakatlar ushbu mablag'lardan samarali foydalanib, o'zlarining iqtisodiy infratuzilmasini rivojlantirish va xalqaro savdo-sotiq imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha sezilarli yutuqlarga erishmoqda. Shu bilan birga, ushbu mintaqada amalga oshirilayotgan loyihalar ish o'rinlarini

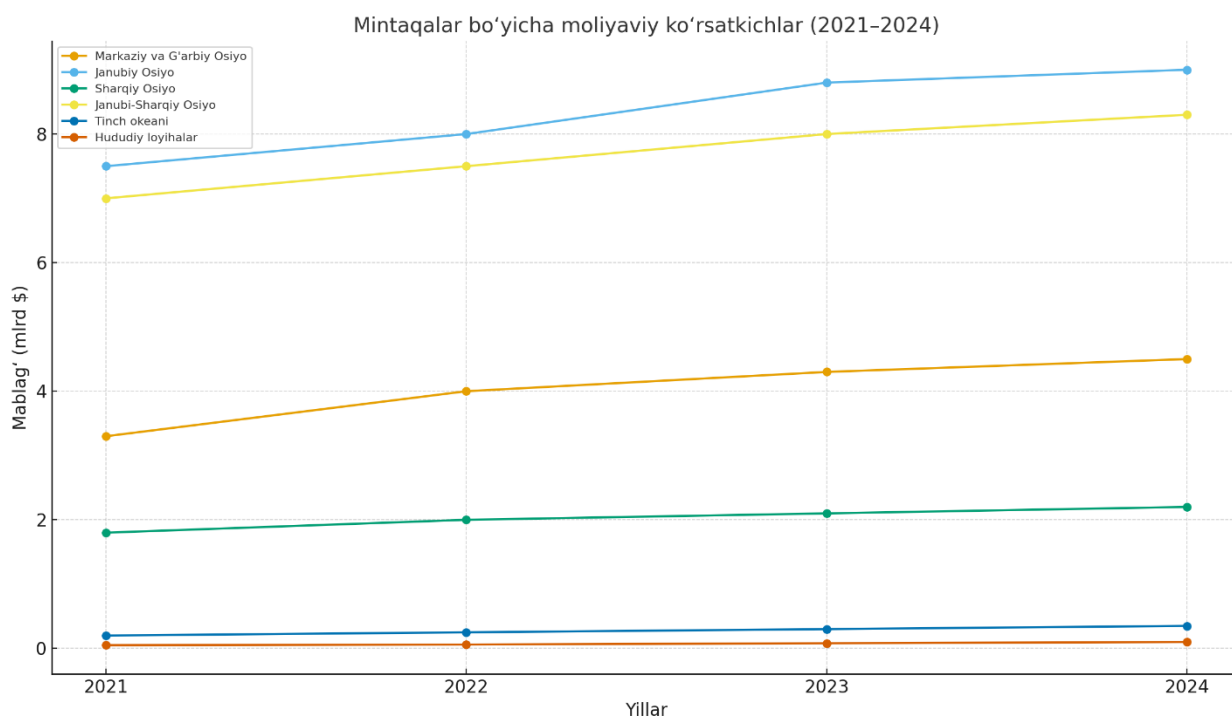
³¹ Manba: Osiyo taraqqiyot banki ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

yaratishga, qashshoqlikni kamaytirishga va yashash darajasini oshirishga xizmat qilmoqda.

Janubiy Osiyo mintaqasi Osiyo Taraqqiyot Bankining eng katta moliyalashtirish oluvchilari qatorida turadi. Ushbu mintaqaga 2021-2024 yillar oralig'ida jami 33,3 milliard AQSh dollari miqdorida investitsiyalar yo'naltirilgan. Bu moliyalashtirish hajmi mintaqaning demografik o'sishi, iqtisodiy imkoniyatlari va ijtimoiy ehtiyojlari bilan chambarchas bog'liq. Xususan, Hindiston, Bangladesh, Pokiston, Nepal va Shri-Lanka kabi mamlakatlarda ta'lim tizimini yaxshilash, sog'liqni saqlash sohasini rivojlantirish, ijtimoiy himoya tizimlarini kuchaytirish va kambag'allikni kamaytirishga qaratilgan loyihalar faol moliyalashtirilmoqda. Ushbu loyihalar aholining qashshoqlikdan chiqish yo'lini osonlashtirish, sog'lom va sifatli hayot kechirish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, transport va energetika infratuzilmasi loyihalari janubiy Osiyoda iqtisodiy faollikni rag'batlantirish va mintaqaviy integratsiyani kuchaytirish uchun muhim vosita hisoblanadi.

Janubiy Osiyodagi ko'plab mamlakatlarda iqtisodiy rivojlanish va urbanizatsiya jarayonlari tezlashmoqda. Shu sababli ushbu hududda infratuzilmani yaxshilash, shaharlarni rivojlantirish va ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan loyihalarning roli tobora oshmoqda. Osiyo Taraqqiyot Banki tomonidan ajratilgan kredit liniyalari bu jarayonlarni moliyalashtirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini hal etishga yordam bermoqda.

Sharqiy Osiyo, jumladan Xitoy, Yaponiya va Janubiy Koreya kabi ilg'or iqtisodiy davlatlarni o'z ichiga olgan mintaqada, Osiyo Taraqqiyot Bankining investitsiyalarida 8.1 milliard AQSh dollari miqdorida moliyalashtirish olgan. Bu mablag'larning asosiy yo'nalishi sanoat infratuzilmasini rivojlantirish, yuqori texnologiyalarni joriy etish va ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan.

8-rasm. Osiyo taraqqiyot banki tomonidan 2021–2024 yillarda mintaqalarga ajratilgan investitsiya mablagʻlari dinamikasi³²

Sharqiy Osiyo mintaqasi global iqtisodiyotda muhim oʻrin tutadi va yuqori darajadagi sanoat raqobatbardoshligini saqlab qolish uchun innovatsiyalar va texnologik yangiliklarga sarmoya kiritadi. OTB mablagʻlari ushbu mintaqada ekologik toza energiya ishlab chiqarish, chiqindilarni qayta ishlash, havo ifloslanishini kamaytirish va atrof-muhitni himoya qilish loyihalarini moliyalashtirishga qaratilgan. Bu esa mintaqaning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorligini taʼminlashga yordam beradi. Shuningdek, ushbu mablagʻlar mintaqaviy sanoat klasterlarini rivojlantirish, kichik va oʻrta bizneslarni qoʻllab-quvvatlash hamda eksport salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Sharqiy Osiyoning iqtisodiy oʻsishi nafaqat mahalliy aholi farovonligini oshiradi, balki global savdo va investitsiyalar oqimlariga ham ijobiy taʼsir koʻrsatadi.

Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqasiga OTB tomonidan jami 30.8 milliard AQSh dollari moliyaviy resurslar ajratilgan boʻlib, bu mintaqa Osiyo taraqqiyotining muhim markazlaridan biridir. Ushbu

³² **Manba:** Osiyo taraqqiyot banki maʼlumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

mablagʻlarning asosiy qismi infratuzilmani rivojlantirish, shaharsozlik, sogʻliqni saqlash, taʼlim va iqlim oʻzgarishiga moslashish loyihalariga yoʻnaltirilgan.

Mintaqada joylashgan Indoneziya, Filippin, Vetnam, Tailand, Malayziya kabi mamlakatlar tabiiy ofatlarga juda moyil boʻlib, shu sababli iqlim oʻzgarishining salbiy taʼsirlariga qarshi kurashish, tabiiy ofatlarga chidamlilikni oshirish va barqaror rivojlanish strategiyalarini amalga oshirish uchun katta sarmoyalar talab etiladi. Ushbu sohada OTB investitsiyalari oʻzining muhim rolini oʻynaydi. Yana qishloq xoʻjaligi modernizatsiyasi, suv taʼminoti tizimlarini takomillashtirish va transport tarmoqlarini kengaytirish boʻyicha loyihalar ham mintaqada iqtisodiy faoliyatning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari iqtisodiy oʻsishni ragʻbatlantirish, ijtimoiy adolat va ekologik barqarorlikni taʼminlash uchun ushbu investitsiyalardan faol foydalanmoqda.

Tinch okeani mintaqasining orollari iqtisodiy jihatdan kichik, ammo ekologik va madaniy jihatdan muhim ahamiyatga ega boʻlgan hududlar hisoblanadi. OTB tomonidan ushbu hududlarga ajratilgan jami 1.39 milliard AQSh dollari moliyalashtirish mablagʻlari asosan ekologik barqarorlik, suv taʼminoti va tabiiy ofatlarga tayyorgarlik koʻrish loyihalariga yoʻnaltirilgan. Aynan ushbu\ mintaqada joylashgan kichik orol davlatlari tabiiy resurslarga boy boʻlishiga qaramay, iqtisodiy jihatdan rivojlanish uchun katta imkoniyatlarga ega emas. Shuning uchun Osiyo Taraqqiyot Banki ularning ijtimoiy-iqtisodiy holatini yaxshilash, tabiiy ofatlarga qarshi chidamlilikni oshirish va mintaqaviy integratsiyani rivojlantirish maqsadida faol moliyaviy yordam koʻrsatmoqda. Bu jarayonlar oʻz navbatida global ekologik muvozanatni saqlash va barqaror rivojlanishga xizmat qiladi.

2021 yildan boshlab Osiyo Taraqqiyot Banki tomonidan ajratilgan kredit liniyalari hajmi sezilarli darajada oʻsish tendensiyasini koʻrsatmoqda. 2021 yilda jami 19.85 milliard AQSh dollari miqdorida boʻlgan moliyalashtirish, 2024 yilga kelib taxminan 24.45 milliard AQSh dollarga yetmoqda. Bu koʻrsatkich mintaqalarda iqtisodiy

tiklanish va rivojlanish jarayonlarining jadal tus olishini ifodalaydi. Yillik o'sish sur'atining barqaror bo'lishi xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikning muvaffaqiyatini, shuningdek, mintaqaviy iqtisodiyotlarning kredit resurslariga bo'lgan talabining oshishini ko'rsatadi. Kredit liniyalari orqali moliyalashtirilayotgan loyihalarning ko'lamining kengayishi nafaqat iqtisodiy o'sishga, balki ijtimoiy infratuzilmani yaxshilash, atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda.

Xalqaro moliya institutlari kredit liniyalari hisobidan Osiyo Taraqqiyot Banki tomonidan amalga oshirilayotgan investitsiya loyihalari mintaqaviy infratuzilmani rivojlantirish, ijtimoiy xizmatlarni yaxshilash, ekologik muvozanatni ta'minlash va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda beqiyos ahamiyatga ega. Mablag'larning mintaqaviy taqsimoti aniq va puxta o'ylangan strategik yo'nalishlarga asoslangan bo'lib, ularning samarali foydalanilishi hududlarning rivojlanish darajasini sezilarli darajada oshirishga xizmat qilmoqda. Janubiy Osiyo va Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqalariga yo'naltirilgan katta hajmdagi investitsiyalar ushbu hududlarning iqtisodiy o'sish va ijtimoiy farovonlik istiqbollari sezilarli darajada yaxshilamoqda. Shu bilan birga, Markaziy va G'arbiy Osiyo davlatlari ham o'z infratuzilmasini mustahkamlash, energetika sohasini diversifikatsiyalash va iqlim o'zgarishiga moslashishda muhim qadamlar qo'ymoqda.

Kredit liniyalari orqali moliyalashtirilgan investitsiyalar hajmining oshishi Osiyo Taraqqiyot Banki va xalqaro moliya institutlari o'rtasidagi hamkorlikning mustahkamlanishini, shuningdek, mintaqalarda iqtisodiy va ijtimoiy infratuzilmaning yanada barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Kelajakda ushbu hamkorlik yanada rivojlantirilib, yangi innovatsion loyihalar, barqaror rivojlanish tashabbuslari va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiluvchi dasturlar orqali mintaqalarning yanada mustahkam taraqqiyoti uchun zamin yaratilishi kutilmoqda.

3.5. O‘zbekistonga xalqaro moliya institutlaridan kredit liniyalari va investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun jalb etilgan mablag‘lar tahlili

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi xalqaro moliya institutlari bilan samarali va izchil hamkorlikni muvaffaqiyatli yo‘lga qo‘yib, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda sezilarli o‘zgarishlarga erishmoqda. Mamlakatimiz tomonidan olib borilayotgan strategik islohotlar va iqtisodiy modernizatsiya jarayonlari xalqaro moliya institutlari tomonidan ajratilayotgan kredit liniyalari va investitsiya mablag‘larining miqdoriy va sifat jihatdan ortishi bilan yanada mustahkamlanmoqda. Ushbu moliyalashtirish manbalari mamlakatimiz iqtisodiyotini zamonaviylashtirish, infratuzilmani yanada rivojlantirish, ijtimoiy xizmatlarning sifatini oshirish, shuningdek, barqaror taraqqiyot strategiyasini amalga oshirishda juda muhim asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

2021-2024 yillar oralig‘ida O‘zbekiston xalqaro moliya institutlaridan jami 8,34 milliard AQSh dollari miqdorida kredit liniyalari va investitsiya mablag‘larini jalb qilganligi ushbu jarayonning qanchalik keng qamrovli va muhim ekanligini yaqqol ko‘rsatmoqda. Mazkur mablag‘larning yillik hajmi bosqichma-bosqich barqaror o‘sib borib, mamlakatimizdagi iqtisodiy faollikning kuchayishini, yangi loyihalarning sonining ortishini va xalqaro hamkorlik doirasining kengayishini ta‘minlamoqda.

O‘zbekiston iqtisodiyotining rivojlanishida Osiyo Taraqqiyot Bankining roli beqiyosdir. 2021-2024 yillarda OTB tomonidan mamlakatimizga ajratilgan jami 2,62 milliard AQSh dollar miqdoridagi kredit va investitsiya mablag‘lari mamlakatimizdagi eng yirik moliyalashtirish manbai hisoblanadi. Ushbu mablag‘lar asosan energetika tizimlarini modernizatsiya qilish, yo‘l va transport infratuzilmasini rivojlantirish, qishloq xo‘jaligida innovatsiyalarni keng joriy etish, shuningdek, ekologik barqarorlikni ta‘minlash kabi sohalarga yo‘naltirilmoqda.

OTB mablagʻlari yordamida amalga oshirilayotgan loyihalar nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda, balki ijtimoiy farovonlik va aholi hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilashda ham muhim omil boʻlib qolmoqda. Masalan, qishloq xoʻjaligi sugʻorish tizimlarining takomillashtirilishi natijasida hosildorlik oshib, qishloq hududlarida yashovchi aholining daromadlari sezilarli darajada koʻpaymoqda. Shu bilan birga, transport tarmoqlarining rivojlanishi mamlakat ichki va tashqi savdosini kengaytirib, iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashga koʻmaklashmoqda, bu esa oʻz navbatida mamlakat iqtisodiyoti barqarorligini yanada mustahkamlaydi.

25-jadval

Oʻzbekiston uchun xalqaro moliya institutlaridan kredit liniyalari va investitsiya loyihalarini moliyalashtirilishi tahlili (AQSh dollari hisobida)³³

№	Kredit Instituti	2021 yil (mln)	2022 yil (mln)	2023 yil (mln)	2024 yil (mln)	Jami (2021- 2024, mln)
1	Osiyo Taraqqiyot Banki (OTB)	550	620	700	750	2,620
2	Jahon Banki	430	480	530	570	2,010
3	Xalqaro Valyuta Fondi (XVF)	300	350	400	450	1,500
4	Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki (YTTB)	180	210	230	250	870
5	Islom Taraqqiyot Banki	150	170	200	220	740
6	Boshqalar (JICA, AFD va boshqalar)	120	140	160	180	600
	Jami mablagʻ	1,730	1,970	2,220	2,420	8,340

OTBning keng koʻlamli moliyaviy yordami Oʻzbekistonning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini amalga oshirishda, shuningdek, iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish va xalqaro bozorga chiqish imkoniyatlarini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bankning malakali mutaxassislari tomonidan koʻrsatilayotgan texnik yordam va konsultatsiyalar loyihalarining samaradorligini oshirishga yordam

³³ Manba: Xalqaro moliya institutlari maʼlumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

beradi, bu esa mamlakat iqtisodiyotining barcha sohalarida innovatsiyalarni joriy qilishga ko‘maklashmoqda.

Jahon Banki O‘zbekiston iqtisodiyotiga juda katta ta’sir ko‘rsatadigan asosiy moliyaviy hamkor hisoblanadi. 2021-2024 yillarda ushbu xalqaro institut tomonidan mamlakatga jami 2,01 milliard AQSh dollar miqdorida kredit mablag‘lari ajratilgan. Ushbu mablag‘larning ko‘p qismi ijtimoiy sohalarga qaratilgan bo‘lib, ta’lim, sog‘liqni saqlash, kambag‘allikni kamaytirish va ijtimoiy himoya dasturlarini moliyalashtirishga xizmat qiladi.

Jahon Bankining yordami orqali amalga oshirilayotgan loyihalar aholining salomatligini yaxshilashga, ta’lim sifatini oshirishga, kambag‘allik darajasini pasaytirishga qaratilgan dasturlarni rivojlantirishga imkon yaratadi. Bu esa o‘z navbatida ijtimoiy barqarorlikni ta’minlab, jamiyatning barcha qatlamlari o‘rtasida adolatli va teng imkoniyatlar yaratishga xizmat qiladi. Jahon Banki bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan loyihalar nafaqat qisqa muddatda, balki uzoq muddatda ijtimoiy farovonlikni oshirishga xizmat qiluvchi barqaror ijtimoiy tizimni shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, Jahon Banki mamlakatimizda makroiqtisodiy islohotlarni qo‘llab-quvvatlashda ham faol ishtirok etmoqda. Bu moliyaviy va texnik yordam mamlakatning iqtisodiy siyosatini yanada takomillashtirish, davlat byudjetini samarali boshqarish va davlat moliyasini barqarorlashtirishga yordam beradi. Jahon Bankining uzoq muddatli strategiyasi iqtisodiyotning barcha sohalarida raqobatbardoshlikni oshirishga hamda investitsion muhitni yaxshilashga qaratilgan.

Xalqaro Valyuta Fondi tomonidan O‘zbekiston uchun ajratilgan jami 1,5 milliard AQSh dollar kredit mablag‘lari asosan mamlakatimizda makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga yo‘naltirilgan. XVFning ko‘maklari orqali mamlakat moliyaviy sektorini rivojlantirish, valyuta siyosatini optimallashtirish, investitsiyalar muhitini yaxshilash hamda iqtisodiy muhitni soddalashtirish bo‘yicha islohotlar keng ko‘lamda amalga oshirilmoqda.

XVF bilan hamkorlik doirasida olib borilayotgan islohotlar iqtisodiy o'sish sur'atlarini barqarorlashtirish, inflyatsiyani nazorat qilish, tashqi qarzlarni samarali boshqarish va moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan. Bu esa investorlar uchun ishonchli muhit yaratish va O'zbekistonga yangi investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlarini kengaytiradi, shuningdek, mamlakat iqtisodiyotining global bozordagi o'rnini mustahkamlashga yordam beradi.

Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki (YTTB) va Islom Taraqqiyot Banki O'zbekiston iqtisodiyotiga mos ravishda 870 million va 740 million AQSh dollar miqdorida kredit mablag'larini ajratgan. Ushbu moliyalashtirishlar asosan infratuzilma, energetika, qishloq xo'jaligi va ijtimoiy himoya sohaslariga qaratilgan bo'lib, mamlakatimiz rivojiga qo'shimcha imkoniyatlar yaratmoqda. Bundan tashqari, Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi (JICA), Fransiya taraqqiyot agentligi (AFD) kabi boshqa xalqaro tashkilotlar ham o'z hissalarini qo'shib, ekologik loyihalar, suv ta'minoti, sog'liqni saqlash va ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli loyihalarni amalga oshirmoqda. Ushbu tashkilotlarning moliyaviy yordami va texnik ko'maklari mamlakatimiz iqtisodiyotining diversifikatsiyalashuvida, yangi texnologiyalarni joriy etishda va barqaror rivojlanish yo'lidagi qadamlarni jadallashtirishda muhim omil hisoblanadi.

2021 yildan boshlab O'zbekiston uchun xalqaro moliya institutlaridan olinayotgan mablag'larning hajmi barqaror ravishda o'sib bormoqda. 2021 yilda 1,73 milliard AQSh dollar miqdorida bo'lgan kredit liniyalari 2024 yilga kelib 2,42 milliard AQSh dollarga yetmoqda. Bu jarayon mamlakatimizdagi iqtisodiy islohotlarning izchilligini, yangi loyiha tashabbuslari sonining ko'payishini va xalqaro hamkorlik doirasining kengayishini yaqqol ko'rsatmoqda. Kreditlar ko'proq infratuzilma, energetika va ijtimoiy sohalarga yo'naltirilmoqda. Bu esa mamlakat iqtisodiy salohiyatini sezilarli darajada oshirishga, yangi ish o'rinlari yaratishga va aholining hayot sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Shuningdek, bu mablag'lar yordamida amalga oshiriladigan loyihalar iqtisodiyotning barqaror va raqobatbardosh rivojlanishiga

turtki beradi, ichki va tashqi investitsiyalar muhitini yaxshilaydi hamda O‘zbekistonning xalqaro iqtisodiy maydondagi mavqeini mustahkamlaydi.

Xalqaro moliya institutlari tomonidan O‘zbekistonga ajratilgan kredit liniyalari va investitsiya loyihalarini moliyalashtirish bo‘yicha mablag‘larning miqdori va sifati mamlakat iqtisodiyotining har tomonlama rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Bu jarayonlar davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish, shaffoflik va maqsadga yo‘naltirilgan moliyalashtirish mexanizmlarini joriy qilish orqali yanada kuchaytirilishi lozim.

Mamlakat uchun asosiy vazifa - ushbu moliyaviy resurslardan eng yuqori darajada samarali foydalanish, shuningdek, loyiha monitoringi va baholash tizimlarini mustahkamlashdir. Bu orqali O‘zbekiston xalqaro moliya institutlari bilan yanada barqaror va samarali hamkorlikni rivojlantirib, iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini yanada tezlashtirishi, ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashi hamda global iqtisodiy jarayonlarga integratsiyasini kuchaytirishi mumkin.

Moliyalashtirilayotgan loyihalarning ekologik barqarorligi va ijtimoiy ta‘sirini ham doimiy ravishda nazorat qilish zarur. Bu esa mamlakat iqtisodiyotining uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiladi. Xalqaro moliya institutlari bilan muvaffaqiyatli hamkorlikni davom ettirish orqali O‘zbekiston o‘zining iqtisodiy salohiyatini maksimal darajada ro‘yobga chiqarishi, yangi innovatsiyalarni joriy etishi va aholi farovonligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Mustaqil O‘zbekiston iqtisodiyotining jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyasini kuchaytirish, yangi investitsiyalarni jalb qilish va eksport salohiyatini oshirish uchun xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish va yanada chuqurlashtirish bugungi kunda davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli, ushbu yo‘nalishda amalga oshirilayotgan ishlarga qo‘shimcha e‘tibor qaratish va strategik rejalashtirishni yanada rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

3.6. O‘zbekistonda xalqaro moliya institutlari kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish samarasi tahlili

So‘nggi to‘rt yil davomida xalqaro moliya institutlari tomonidan taqdim etilgan kredit liniyalari hisobiga O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy hayotida sezilarli o‘zgarishlar va keng ko‘lamli ijobiy natijalar qayd etilmoqda. Ayniqsa, 2021 yildan boshlab 2024 yilgacha bo‘lgan davrda mamlakatimizga ajratilgan moliyaviy resurslar hajmi bosqichma-bosqich oshib, umumiy hisobda 8,34 milliard AQSh dollarini tashkil etdi. Ushbu mablag‘lar nafaqat iqtisodiyotning turli sohalarida muhim va dolzarb loyihalarni amalga oshirishga xizmat qildi, balki mamlakatning barqaror, sifatli va kompleks rivojlanishiga beqiyos hissa qo‘shdi.

Xalqaro moliya institutlarining ushbu moliyaviy yordami ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlarning yaxshilanishida o‘z ifodasini topmoqda. Jumladan, yaratilgan yangi ish o‘rinlari sonining o‘sishi ushbu moliyalashtirishlarning bevosita ijtimoiy ta‘sirini yaqqol ko‘rsatadi. 2021 yilda 15 ming kishini tashkil qilgan yangi ish o‘rinlari soni 2024 yilga kelib 22 mingga yetdi. Bu raqamlar nafaqat mehnat bozorining faoliyati va samaradorligini oshirish, balki aholi turmush darajasini sezilarli darajada yaxshilash, kambag‘allik darajasini kamaytirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Ish o‘rinlarining ko‘payishi, ayniqsa yoshlar va ayollar bandligini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu guruhlarining iqtisodiy faolligini oshirish mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatining muhim ko‘rsatkichidir.

Infratuzila sohasidagi o‘zgarishlar va rivojlanishlar ham sezilarli darajada amalga oshdi. Qurilgan va rekonstruksiya qilingan infratuzilma ob‘ektlari soni 2021 yildagi 120 tadan 2024 yilda 200 taga yetib, jami 640 taga yetdi. Bu ko‘rsatkich mamlakatimiz infratuzilmasini yangilash va kengaytirish orqali iqtisodiyotning samaradorligini oshirishga, transport va kommunikatsiya tizimlarini yaxshilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sifatli va zamonaviy infratuzilma hududlararo aloqalarni

mustahkamlab, ichki va tashqi savdoning o'sishiga, shuningdek, investitsiya muhitining jozibadorligini oshirishga katta yordam beradi. Infratuzilmaning yaxshilanishi, ayniqsa, qishloq joylarda aholining hayot sifatini oshirish, ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, iqtisodiy o'sish sur'atlarining barqaror va doimiy ravishda oshib borayotgani muhim ahamiyatga ega. 2021 yildagi 5,5 foizdan boshlab, 2024 yilda ushbu ko'rsatkich 6,2 foizga yetdi. Bu o'sish mamlakatimiz iqtisodiyotining sog'lom rivojlanishidan darak beradi va xalqaro moliya institutlarining investitsiyalarining samaradorligini aniq tasdiqlaydi. Yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlari aholining daromadlarini oshirish, investitsiyalarni jalb qilish va innovatsiyalarni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoit yaratadi. Bundan tashqari, iqtisodiy o'sish ijtimoiy infratuzilma va xizmat ko'rsatish sohalarida ham sezilarli yaxshilanishlarga olib keladi.

26-jadval

O'zbekistonda xalqaro moliya institutlari kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish holati tahlili (AQSh dollari hisobida)³⁴

№	Ko'rsatkichlar	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2024 yil	Jami (2021- 2024)
1	Moliyalashtirilgan loyiha hajmi (mlrd)	1,73	1,97	2,22	2,42	8,34
2	Yaratilgan yangi ish o'rinlari (ming nafar)	15	18	20	22	75
3	Qurilgan/rekonstruksiya qilingan infratuzilma ob'ektlari (soni)	120	150	170	200	640
4	Iqtisodiy o'sish sur'ati (%)	5,5	5,8	6,0	6,2	-
5	Qishloq xo'jaligi mahsuldorligi oshishi (%)	3,2	3,8	4,1	4,5	-
6	Energiya ta'minoti yaxshilanishi (foiz)	7	8,5	9	10	-
7	Ijtimoiy sohada xizmat ko'rsatish sifatining yaxshilanishi (indikator)	65%	70%	75%	80%	-

³⁴ Manba: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

Qishloq xo‘jaligi mahsuldorligidagi o‘shish ham o‘ziga xos ahamiyatga ega. 2021 yildagi 3,2 foizdan 2024 yilda 4,5 foizga oshgan hosildorlik darajasi qishloq xo‘jaligi sohasining barqarorligini mustahkamlash, oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash va qishloq joylarda yashovchi aholining daromadlarini ko‘tarishda muhim rol o‘ynaydi. Mazkur o‘shish qishloq xo‘jaligida zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish, suv resurslarini samarali boshqarish va qishloq xo‘jaligi infratuzilmasini takomillashtirish orqali erishildi.

Energiya ta‘minoti sohasidagi ko‘rsatkichlarning yaxshilanishi ham mamlakat iqtisodiyoti uchun nihoyatda muhimdir. 2021 yildagi 7 foizdan 2024 yilda 10 foizgacha oshgan energiya ta‘minoti ko‘rsatkichlari energiya sektorini modernizatsiya qilish, energiya samaradorligini oshirish va ekologik barqarorlikni ta‘minlash bo‘yicha amalga oshirilayotgan loyihalarning muvaffaqiyatini ko‘rsatadi. Energiya ta‘minotining barqarorligi sanoat va xizmat ko‘rsatish tarmoqlari faoliyatini rivojlantirishda, shuningdek, aholi turmush darajasini yaxshilashda asosiy omillardan biridir.

Ijtimoiy sohada xizmat ko‘rsatish sifatining yaxshilanishi ham alohida e‘tiborga loyiqdir. 2021 yilda 65 foiz darajasida bo‘lgan xizmat sifati 2024 yilda 80 foizga yetdi. Bu ko‘rsatkich sog‘liqni saqlash, ta‘lim, ijtimoiy himoya kabi sohalarda xizmatlarning sifat jihatidan yaxshilanganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, aholining turmush darajasini oshirish, ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash va aholining hayot sifatini yaxshilashda muhim omil hisoblanadi. Ushbu ijobiy o‘zgarishlar o‘z navbatida ijtimoiy muhitni barqarorlashtirish va yoshlarning kelajakda yanada faollashuviga sabab bo‘ladi.

Xalqaro moliya institutlari kredit liniyalari hisobiga moliyalashtirilgan investitsiya loyihalari O‘zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o‘rin tutib, mamlakatimizning global iqtisodiy tizimga integratsiyasini kuchaytirdi. Ular nafaqat iqtisodiy ko‘rsatkichlarni yaxshilashga yordam berdi, balki yangi ish o‘rinlarini yaratish, infratuzilmani rivojlantirish va ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirish kabi ijtimoiy-madaniy sohalarga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatdi.

Ushbu jarayonlar orqali mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligi va innovatsion salohiyati sezilarli darajada oshdi.

Mamlakat iqtisodiy o'sish sur'atlarining barqarorligi, yangi ish o'rinlarining yaratilishi va turli sektorlar bo'yicha mahsuldorlikning oshishi xalqaro moliya institutlarining moliyaviy yordamining samaradorligini aniq tasdiqlaydi. Kelajakda ushbu hamkorlikni yanada mustahkamlash, investitsiya loyihalarining ta'sir doirasini kengaytirish va moliyaviy resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash O'zbekistonning uzoq muddatli barqaror rivojlanish strategiyasini amalga oshirishda juda muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, moliyalashtirilayotgan loyihalarning ekologik barqarorligi va ijtimoiy ta'sirini muntazam ravishda baholash va nazorat qilish zarur. Bu esa mamlakat iqtisodiyotining uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Xalqaro moliya institutlari bilan muvaffaqiyatli hamkorlikni davom ettirish orqali O'zbekiston o'zining iqtisodiy salohiyatini maksimal darajada ro'yobga chiqarishi, yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni joriy etishi, shuningdek, aholining farovonligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

O'zbekiston iqtisodiyotining jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyasini kuchaytirish, yangi investitsiyalarni jalb qilish va eksport salohiyatini oshirish uchun xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish va yanada chuqurlashtirish bugungi kunda davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli, ushbu yo'nalishda amalga oshirilayotgan ishlarga qo'shimcha e'tibor qaratish, strategik rejalashtirishni yanada rivojlantirish va moliyalashtirish jarayonlarini yanada shaffof va samarali qilish alohida ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro moliya institutlari tomonidan taqdim etilayotgan kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish O'zbekiston iqtisodiyoti uchun juda katta va beqiyos ahamiyatga ega bo'lib, mamlakatimizning iqtisodiy va ijtimoiy hayotida tub o'zgarishlar va rivojlanishlarga sabab bo'lmoqda. So'nggi to'rt yil davomida ushbu xalqaro moliya institutlari mamlakatimizga ajratgan kreditlar va

moliyaviy resurslar yordamida turli sohalarda, xususan infratuzilma, energetika, qishloq xo‘jaligi, transport, ta’lim va sog‘liqni saqlash kabi muhim yo‘nalishlarda katta hajmdagi investitsiya loyihalari amalga oshirildi. Bu loyihalar nafaqat iqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘shishiga hissa qo‘shdi, balki jamiyatdagi yangi ish o‘rinlarini yaratish, aholining turmush darajasini yaxshilash, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda ham juda muhim ahamiyat kasb etdi.

Ushbu moliyalashtirishlar orqali infratuzilmaning yangilanishi, yangi yo‘l va ko‘priklarning qurilishi, energetika sohasida modernizatsiya va kengaytirilgan quvvatlarga ega bo‘lishi, shuningdek, qishloq xo‘jaligi sohasida mahsuldorlikning oshishi va yangi texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlari yuzaga keldi. Natijada, mamlakatimizda iqtisodiy o‘shish sur‘atlari sezilarli darajada tezlashdi, ish bilan ta’minlash darajasi yaxshilandi, shuningdek, mahalliy ishlab chiqarish va eksport salohiyati oshdi. Bundan tashqari, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik nafaqat moliyaviy yordamni anglatadi, balki zamonaviy boshqaruv uslublari, xalqaro tajriba va texnologiyalarni o‘zlashtirish imkonini yaratadi, bu esa mamlakat iqtisodiyotining barqaror va sifatli rivojlanishiga xizmat qiladi. Lekin, bunday keng ko‘lamli moliyalashtirish jarayonlarining samaradorligini yanada oshirish uchun, investitsiya loyihalarining rejalashtirish, monitoring va baholash tizimini mustahkamlash, moliyaviy resurslardan foydalanishni shaffof va hisobdor tarzda tashkil etish zarur. Moliyalashtirilayotgan har bir loyiha ijtimoiy va ekologik jihatdan ham e’tiborga olinib, uzoq muddatli barqaror rivojlanishga xizmat qilishi shart. Ayniqsa, atrof-muhit muhofazasi va ijtimoiy adolat tamoyillariga rioya qilish kelajak avlodlarning manfaatlarini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, moliyalashtirish jarayonlarida innovatsion yondashuvlarni qo‘llash, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali loyiha samaradorligini oshirish imkoniyatlari ko‘rib chiqilishi lozim.

Kelgusida, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni yanada kengaytirish, yangi kredit liniyalari va grantlarni jalb qilish, shuningdek, ushbu resurslardan oqilona foydalanish orqali O‘zbekiston o‘zining

iqtisodiy va ijtimoiy salohiyatini yanada oshirib, yangi innovatsiyalar va texnologiyalarni amaliyotga joriy eta oladi. Bu esa mamlakatimizni raqobatbardosh va barqaror iqtisodiyotga aylantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik jarayonida amalga oshirilayotgan loyihalar mamlakatimizning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlashga yordam beradi, yangi texnologik yechimlarni joriy qilish va iqtisodiyotning diversifikatsiyasini oshirishga ko'maklashadi.

Tahlilimizdan kelib chiqib qaraganda, Xalqaro moliya institutlari kredit liniyalari orqali moliyalashtirilgan investitsiya loyihalari mamlakatimizning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida juda muhim o'rin tutib, barqaror va sifatli taraqqiyot uchun mustahkam va uzoq muddatli poydevor yaratmoqda. Ushbu jarayonlar natijasida mamlakat iqtisodiyoti faqatgina hajm jihatdan emas, balki sifat jihatidan ham katta o'zgarishlarga erishdi, yangi imkoniyatlar ochildi va aholining turmush darajasi sezilarli darajada yaxshilandi. Shu tariqa, O'zbekiston xalqaro moliya institutlari bilan muvaffaqiyatli hamkorlikni davom ettirish orqali nafaqat bugungi kun muammolarini hal etadi, balki kelajak avlodlar uchun barqaror va farovon jamiyat barpo etishning mustahkam asoslarini yaratadi. Shunday ekan, davlat siyosati va iqtisodiy strategiyada xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni yanada kuchaytirish va samarali boshqarishni ta'minlash ustuvor vazifa bo'lib qolmoqda. Bu yo'lda amalga oshirilayotgan har bir qadam mamlakatimizning iqtisodiy suverenitetini mustahkamlashga, aholining farovonligini oshirishga va uzoq muddatli barqaror rivojlanishga xizmat qiladi. Natijada, O'zbekiston global iqtisodiy tizimda o'z o'rnini yanada mustahkamlaydi, yangi texnologiyalarni joriy etishda ilg'or davlatlar qatoriga qo'shiladi va jamiyatning barcha qatlamlari uchun yanada farovon hayot sharoitlarini yaratadi.

4-BOB. XALQARO MOLIYA INSTITUTLARI ORQALI MAMLAKATIMIZ IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRADIGAN LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISH ISTIQBOLLARI

4.1. Xalqaro moliya institutlari va ular faoliyatining asosiy yo‘nalishlari tahlili

Xalqaro moliya institutlari O‘zbekiston Respublikasining uzoq muddatli iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish strategiyasida o‘ta muhim, ishonchli va ajralmas hamkor sifatida faoliyat olib bormoqda. Mamlakatimizning global miqyosdagi iqtisodiy integratsiyasi, modernizatsiya jarayonlari, texnologik taraqqiyoti va moliyaviy mustaqilligini ta‘minlashda ushbu institutlarning o‘rni tobora kuchayib bormoqda. Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki hamda Xalqaro valuta jamg‘armasi kabi dunyoning yetakchi va yirik xalqaro moliyaviy institutlari O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, milliy rivojlanish dasturlari hamda strategik yo‘nalishlar doirasida faol hamkorlik qilib, mamlakatimizga zaruriy moliyaviy mablag‘larni taqdim etish, texnik maslahatlar berish va ilg‘or tajribalarni joriy qilish orqali taraqqiyot jarayonlarini jadallashtirmoqda. Ularning ko‘magi orqali iqtisodiyot tarmoqlarini chuqur isloh qilish, davlat boshqaruvini samarali tashkil etish, raqamli texnologiyalarni rivojlantirish va zamonaviy infratuzilma barpo etish imkoniyatlari kengayib bormoqda. Ayniqsa, Jahon bankining O‘zbekiston hududidagi faoliyati alohida e‘tiborga loyiq bo‘lib, ushbu institut tomonidan moliyalashtirilayotgan loyihalar keng qamrovli va ko‘p tarmoqli yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Jumladan, ta‘lim tizimini takomillashtirish, sog‘liqni saqlash xizmatlarini isloh qilish, qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish, zamonaviy transport va kommunikatsiya infratuzilmasini shakllantirish kabi ustuvor sohalarda bank tomonidan ajratilayotgan mablag‘lar nafaqat moddiy-texnik bazani mustahkamlashga, balki mazkur sohalarda orqali butun jamiyatning farovonligini oshirishga ham xizmat qilmoqda. Jahon banki ko‘magida olib borilayotgan loyihalar zamonaviy

boshqaruv uslublarini joriy etish, inson kapitalini har tomonlama rivojlantirish, aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish va yashash sharoitlarini yaxshilashga yo'naltirilgani bilan ahamiyatlidir. Bu kabi keng ko'lamli hamkorlik zahirida O'zbekistonning innovatsion rivojlanish modeliga asoslangan barqaror, inklyuziv va raqobatbardosh iqtisodiy tizimini shakllantirishga qaratilgan strategik maqsadlar mujassam.

Jahon bankining grant va imtiyozli kreditlari davlat budjetiga bosimni sezilarli darajada kamaytirib, mamlakatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, ushbu institut tomonidan amalga oshirilayotgan loyihalar ekologik barqarorlik, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda iqtisodiyotni raqobatbardosh qilishga katta hissa qo'shadi. Jahon bankining uzoq muddatli strategiyasi O'zbekiston uchun iqtisodiy o'sishning barqaror va inklyuziv shaklini ta'minlashga yo'naltirilgan bo'lib, bu esa mamlakatni global iqtisodiy maydonda yanada raqobatbardosh qilish imkonini beradi.

Osiyo taraqqiyot banki esa mintaqaviy darajada O'zbekistonning iqtisodiy infratuzilmasini, ayniqsa transport, energetika va ekologiya sohalarini rivojlantirishda faol ishtirok etmoqda. Ushbu bankning moliyaviy qo'llab-quvvatlashi natijasida mamlakatimizda keng ko'lamli transport yo'llari, elektr energiyasi ishlab chiqarish quvvatlari va shahar infratuzilmasini takomillashtirish loyihalari muvaffaqiyat bilan amalga oshirilmoqda. Loyihalar nafaqat mamlakat ichidagi transport va energiya tizimlarini modernizatsiya qilish, balki eksport salohiyatini kengaytirish va iqtisodiyotning global integratsiyasini chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Osiyo taraqqiyot bankining yondashuvi ekologik barqarorlik va yashil iqtisodiyot tamoyillariga asoslangan bo'lib, u atrof-muhitni asrash, resurslarni samarali boshqarish va barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan loyihalarni moliyalashtirishga katta e'tibor beradi. Shu tariqa, bankning ko'maklari mamlakatimizning uzoq muddatli barqaror rivojlanish yo'lida muhim omil sifatida xizmat qilmoqda.

Yevropa tiklanish va taraqqiyot bankining O‘zbekistondagi faoliyati xususiy sektorni rivojlantirish, bank-moliya tizimini isloh qilish va barqaror energiya loyihalarini amalga oshirishga qaratilgan. Bu institut mamlakatimizda kichik va o‘rta biznesning rivojlanishiga katta hissa qo‘shmoqda, chunki xususiy sektorning kengayishi iqtisodiy o‘sish va bandlikni oshirishda muhim omil hisoblanadi. EBRD orqali moliyalashtirilayotgan loyihalar bank tizimini yanada mustahkamlash, yangi moliyaviy xizmatlarni joriy etish va investorlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga yordam beradi.

27-jadval

Xalqaro moliyaviy institutlar faoliyat vazifalari va O‘zbekiston bilan hamkorligi³⁵

№	Institut nomi	Asosiy vazifalari	Faoliyat yo‘nalishlari	O‘zbekistondagi hamkorlik sohalari
1	Jahon banki (World Bank)	Rivojlanayotgan mamlakatlarga iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishni ta‘minlash uchun moliyaviy yordam berish	Infratuzilma, sog‘liqni saqlash, ta‘lim, qishloq xo‘jaligi	Suv ta‘minoti, qishloq xo‘jaligi, ta‘lim islohotlari
2	Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB)	Osiyo va Tinch okeani mintaqasidagi rivojlanayotgan mamlakatlarga moliyaviy va texnik yordam ko‘rsatish	Transport, energetika, shahar infratuzilmasi, ekologiya	Transport infratuzilmasi, energiya loyihalari, ekologiya
3	Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki (EBRD)	Rivojlanayotgan va o‘rta darajadagi daromadli mamlakatlarga investitsiyalar va maslahat xizmatlari ko‘rsatish	Bank-moliya, sanoat, qishloq xo‘jaligi, ekologiya	Bank tizimini modernizatsiya qilish, xususiy sektorni rivojlantirish
4	Islom Taraqqiyot Banki (IsDB)	Islom iqtisodiyoti tamoyillariga muvofiq rivojlanayotgan mamlakatlarga moliyaviy yordam berish	Sanoat, infratuzilma, ijtimoiy xizmatlar, qishloq xo‘jaligi	Sog‘liqni saqlash, ta‘lim, suv va qishloq infratuzilmasi

³⁵ Manba: xalqaro moliyaviy institutlar faoliyatini keng o‘rgangan holda muallif ishlanmasi.

5	Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF)	Makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va moliyaviy yordam ko'rsatish	Makroiqtisodiy maslahatlar, makroiqtisodiy barqarorlik	Makroiqtisodiy siyosat bo'yicha maslahat, valyuta barqarorligi
---	--	---	---	---

Shu bilan birga, barqaror energiya loyihalariga yo'naltirilgan moliyaviy yordam mamlakatimizning ekologik xavfsizligini ta'minlash va uglerod chiqindilarini kamaytirishga xizmat qiladi. EBRDning moliyaviy va texnik yordam ko'rsatishi natijasida iqtisodiyotni diversifikatsiyalash jarayoni tezlashadi, yangi sanoat tarmoqlari rivojlanadi va O'zbekiston xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshiradi.

Islom taraqqiyot banki esa O'zbekistonda sog'liqni saqlash, ta'lim, sanoat va qishloq xo'jaligi sohalarida islom moliyasi tamoyillariga muvofiq loyihalarni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu institutning moliyaviy yordamidan foydalanish ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish, suv ta'minoti tizimlarini modernizatsiya qilish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini takomillashtirishga xizmat qiladi. Islom taraqqiyot bankining faoliyati milliy an'analar va islom iqtisodiy qadriyatlarini hisobga olgan holda zamonaviy rivojlanish yo'nalishlarini amalga oshirishga imkon beradi. Bu esa mamlakatimizda ijtimoiy adolat, inklyuziv iqtisodiy o'sish va barqarorlikni ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. IsDBning moliyaviy ko'maklari orqali amalga oshirilayotgan loyihalar aholining turmush darajasini oshirishga, ayniqsa qishloq joylarida yashovchi aholining hayot sifatini yaxshilashga xizmat qilmoqda.

Xalqaro valuta jamg'armasi O'zbekistonning makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlash va iqtisodiy siyosatni yaxshilash uchun texnik maslahatlar hamda moliyaviy yordam ko'rsatadi. IMFning maslahatlari va monitoringi mamlakatimizda fiskal, valyuta va monetar siyosatni takomillashtirishga yordam berib, iqtisodiy barqarorlikni oshirishda muhim o'rin tutadi. Bu esa uzoq muddatli rivojlanish uchun barqaror va ishonchli asos yaratadi. IMF bilan hamkorlik O'zbekistonning xalqaro moliyaviy bozorlarga chiqishini osonlashtiradi, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlarini kengaytiradi va iqtisodiy tizimni global

standartlarga moslashtirishga yordam beradi. Shu bilan birga, Xalqaro valuta jamg'armasi orqali olib borilayotgan islohotlar mamlakatda iqtisodiy o'sishning yuqori darajasini ta'minlash va iqtisodiy xavflarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Xalqaro moliya institutlari mamlakatimizning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik sohalarini rivojlantirishda nafaqat moliyaviy yordam manbai, balki ilg'or boshqaruv tajribasi, texnik maslahatlar va innovatsion yondashuvlarni taqdim etuvchi strategik sherik sifatida o'z o'rnini mustahkamlashmoqda. Ularning moliyaviy ko'magi va ekspertizasi asosida O'zbekistonda infratuzilma, ijtimoiy xizmatlar, moliya tizimi, ekologiya va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan kompleks loyihalar muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish va samarali boshqaruv mexanizmlarini yo'lga qo'yish mamlakatimizning iqtisodiy salohiyatini oshirish, innovatsiyalarni joriy qilish va xalq farovonligini yanada yaxshilashda muhim omil bo'lib qoladi. Shu tariqa, ushbu institutlarning roli O'zbekistonning global iqtisodiyotga integratsiyasi va barqaror rivojlanishining ajralmas qismiga aylanishini ta'minlamoqda.

Xalqaro moliya institutlari bilan ishlash – bu faqatgina moliyaviy resurslarga ega bo'lish emas, balki xalqaro standartlar, ilg'or boshqaruv tajribasi, monitoring va baholash tizimlari, korrupsiyaga qarshi kurashish mexanizmlari, barqaror rivojlanish tamoyillarini milliy amaliyotga tatbiq etish imkoniyatidir. Bunday yondashuv mamlakatimizda uzoq muddatli rivojlanishni ta'minlash, yangi ish o'rinlari yaratish, zamonaviy infratuzilmani shakllantirish, inson kapitaliga sarmoya kiritish va ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun strategik vosita sifatida qaralmoqda. Shu bois, xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikning bugungi holati, mavjud muammolar va cheklovlar, loyihalarning monitoringi, moliyaviy boshqaruv tizimi, hisobotlilik va shaffoflik darajasi, risklarni baholash mexanizmlari va eng asosiysi, istiqboldagi imkoniyatlar chuqur o'rganilishi lozim bo'lgan dolzarb ilmiy-amaliy masaladir.

Xalqaro moliya institutlarining mohiyati, ularning asosiy funksiyalari, O‘zbekiston bilan amalga oshirilayotgan qo‘shma loyihalar misolida bu institutlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayoniga ta’siri, moliyaviy boshqaruv mexanizmlari, istiqboldagi hamkorlik yo‘nalishlari, sohadagi mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar atroflicha tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajriba asosida xalqaro moliya institutlari bilan ishlashda davlat va nodavlat sektorining o‘zaro hamkorlik modellari, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari, loyihalarning barqarorligini ta‘minlash bo‘yicha ilg‘or yondashuvlar ko‘rib chiqiladi. Shu orqali, mavzuning nazariy va amaliy ahamiyatini yanada chuqurroq ochib berish, ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish va istiqboldagi samarali hamkorlik yo‘nalishlarini aniqlashga erishiladi.

4.2. Xalqaro moliya institutlari tomonidan O‘zbekiston loyihalariga ajratilgan mablag‘lar tahlili

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi xalqaro moliya institutlari bilan o‘zaro manfaatli hamkorlik aloqalarini izchil rivojlantirib bormoqda. Mamlakatimiz iqtisodiy taraqqiyotni jadallashtirish, ijtimoiy infratuzilmani takomillashtirish hamda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda xalqaro moliya institutlarining moliyaviy va texnik ko‘magini muhim vosita sifatida ko‘rmoqda. Ayniqsa, 2022–2024-yillar davomida Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki va boshqa yetakchi moliyaviy tuzilmalar tomonidan O‘zbekistonga ajratilgan imtiyozli kreditlar, grantlar va investitsiyalar mamlakatda qator yirik ijtimoiy-iqtisodiy loyihalarni amalga oshirishga zamin yaratdi. Ushbu mablag‘lar asosan transport va energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilish, qishloq xo‘jaligi va suv xo‘jaligini rivojlantirish, ta‘lim va sog‘liqni saqlash tizimlarini isloh qilish kabi ustuvor yo‘nalishlarga yo‘naltirilgan. O‘z navbatida, davlat moliyasiga tushadigan yukni kamaytirish, iqtisodiyotda xususiy

sektorning ishtirokini kengaytirish, hamda zamonaviy boshqaruv va texnologiyalarni joriy qilish imkonini berdi.

Ajratilgan mablag'lar evaziga O'zbekistonda qator strategik loyihalar bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Jumladan, Osiyo taraqqiyot banki ko'magida mamlakat elektr energiyasi uzatish va taqsimlash tizimi tubdan yangilandi, bu esa energetika tizimining ishonchliligi va samaradorligini oshirdi. Jahon banki bilan hamkorlikda esa suv ta'minoti va sanitariya xizmatlarini yaxshilash, ayniqsa, chekka hududlarda aholi turmush sharoitini yaxshilash bo'yicha bir nechta yirik loyihalar amalga oshirildi. Islom taraqqiyot banki tomonidan moliyalashtirilgan qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish dasturlari orqali yer va suv resurslaridan samarali foydalanish, ekinlar hosildorligini oshirish va eksportbop mahsulotlar yetishtirish imkoniyati yaratildi. Bundan tashqari, pandemiyadan keyingi tiklanish bosqichida xalqaro moliya institutlarining ko'magida sog'liqni saqlash, ta'lim, aholi bandligini ta'minlash va ijtimoiy himoya sohalarida ham bir qator muhim tashabbuslar ilgari surildi va amaliyotga tadbiiq etildi. Ushbu loyihalar nafaqat iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatladi, balki aholining farovonlik darajasini oshirishda ham muhim omil bo'ldi.

Kelgusi yillarda O'zbekiston Respublikasi xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni yanada chuqurlashtirish orqali barqaror rivojlanish yo'lidani borishni maqsad qilgan. Ayniqsa, zamonaviy global chaqiriqlarga javoban, yashil iqtisodiyotga o'tish, iqlim o'zgarishiga moslashish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va atrof-muhitni muhofaza qilish kabi yangi strategik yo'nalishlar bo'yicha xalqaro moliyaviy resurslardan samarali foydalanish rejalashtirilmoqda. Bunda, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, loyihalarning ochiqligi va shaffofligini ta'minlash, xalqaro moliya institutlari bilan ishonchli va tizimli muloqotni yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik nafaqat moliyaviy ko'mak sifatida, balki ilg'or tajriba va bilimlarni mamlakatimizga olib kirish imkoniyati sifatida ham katta ahamiyatga ega. Bu esa O'zbekistonning global iqtisodiy maydondagi nufuzini oshirish, xalqaro reytinglardagi o'rnini

mustahkamlash, eng muhimi esa, milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror o‘shini ta’minlashga xizmat qiladi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston o‘zining rivojlanish strategiyasida xalqaro moliya institutlari bilan tizimli hamkorlikni ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgiladi. 2017 yildan boshlab olib borilgan ochiq va pragmatik tashqi siyosat, valyuta bozorining liberallasuvi, sud-huquq sohasidagi islohotlar hamda moliyaviy shaffoflikka intilish O‘zbekistonni xalqaro moliyaviy hamjamiyat uchun ishonchli hamkor sifatida ko‘rsatdi. 2022–2024 yillar davomida turli xalqaro moliya institutlari, hukumatlararo agentliklar va investorlar tomonidan mamlakatimizga jami 33,29 milliard AQSH dollari miqdorida moliyaviy resurslar jalb qilindi. Ushbu mablag‘lar davlat investitsiya dasturlari, infratuzilma modernizatsiyasi, ijtimoiy sohalarni rivojlantirish va iqtisodiyotning muhim tarmoqlarini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirildi. Bunday yondashuv mamlakat iqtisodiyotining barqaror o‘sh sur‘atlarini ta’minlab, uzoq muddatli rivojlanish asoslarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

28-jadval

Xalqaro moliya institutlari tomonidan O‘zbekistonga ajratilgan moliyaviy mablag‘lar, mlrd AQSH dollar³⁶

№	Institut nomi	2022	2023	2024	Jami	Ulushi (%)
1	Jahon Banki	2.2	2.4	3.0	7.6	22.5
2	Osiyo Taraqqiyot Banki (OTB)	2.0	2.3	3.1	7.4	22.0
3	Xalqaro investorlar (yevroobligatsiya)	1.1	1.4	1.6	4.1	12.2
4	Xitoy moliya institutlari	1.0	1.3	1.5	3.8	11.3
5	Yaponiya moliya institutlari	0.7	0.9	1.3	2.9	8.6
6	Osiyo Infratuzilma Investitsiya Banki	0.4	0.5	0.7	1.6	4.8
7	Islom Taraqqiyot Banki (IDB)	0.2	0.3	0.44	0.944	2.8
8	Fransiya moliya institutlari	0.25	0.3	0.427	0.977	2.9
9	Koreya moliya institutlari	0.2	0.22	0.32	0.74	2.2

³⁶ Manba: O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

10	Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF)	0.15	0.2	0.319	0.669	2.0
11	Germaniya davlat banki (KfW)	0.1	0.14	0.175	0.415	1.2
12	Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki	0.09	0.11	0.141	0.341	1.0
13	Boshqa moliyaviy institutlar	0.5	0.6	0.8	1.9	5.7
	Jami	8.89	10.57	13.83	33.29	100%

Tahlillardan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekistonga ajratilgan umumiy moliyalashtirish hajmining yarmiga yaqini Jahon Banki (7,6 mlrd dollar, 22,5%) va Osiyo Taraqqiyot Banki (OTB) (7,4 mlrd dollar, 22%) hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. Ushbu ikki institutning yirik moliyaviy ishtiroki O‘zbekiston bilan olib borilayotgan strategik hamkorlik darajasining yuqoriligini anglatadi. Jahon Banki guruhi asosan ijtimoiy va iqtisodiy islohotlarni qo‘llab-quvvatlashga, kambag‘allikni qisqartirishga, ta‘lim va sog‘liqni saqlash tizimini isloh qilishga qaratilgan loyihalarni moliyalashtirgan. Masalan, 2023 yilda boshlangan “Ichimlik suvi va sanitariya xizmatlarini yaxshilash” loyihasi orqali millionlab aholi toza suv bilan ta‘minlandi. OTB esa energetika, transport, qishloq xo‘jaligi va bandlik sohalarini qamrab oluvchi keng qamrovli loyihalarni amalga oshirdi. Ayniqsa, “Yoshlar bandligini ta‘minlash va kasb-hunar tayyorlov markazlarini rivojlantirish” dasturi doirasida minglab yangi ish o‘rinlari yaratilgan bo‘lib, bu mamlakatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekistonning xalqaro kapital bozorlariga muvaffaqiyatli chiqishi mamlakat moliyaviy mustaqilligini kuchaytirish, budget taqchilligini qoplash va infratuzilma loyihalariga xususiy investorlarni jalb qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. 2022–2024 yillar davomida xalqaro investorlar orqali chiqarilgan yevroobligatsiyalar orqali mamlakatga 4,1 milliard AQSH dollari jalb qilindi. Bu umumiy moliyalashtirishning 12,2% qismini tashkil etadi. O‘zbekiston tomonidan chiqarilgan yevroobligatsiyalar dunyo moliyaviy bozori ishtirokchilari tomonidan yuqori baholangan bo‘lib, ular iqtisodiyotga

bo'lgan ishonch, siyosiy barqarorlik hamda makroiqtisodiy boshqaruvning kuchayganidan dalolat beradi. Xususan, 2023 yilda chiqarilgan “Yashil obligatsiyalar” ekologik toza energiya manbalarini rivojlantirish, havo sifati va atrof-muhitni muhofaza qilish sohalariga yo'naltirildi. Bu esa O'zbekistonning global ekologik majburiyatlariga sodiqligini va barqaror rivojlanishga intilayotganini namoyon etadi.

O'zbekistonning xalqaro moliyalashtirishdagi strategik yo'nalishlaridan yana biri, ikki tomonlama moliyaviy hamkorlik bo'lib, bu yo'nalishda Xitoy (3,8 mlrd dollar), Yaponiya (2,9 mlrd), Fransiya (0,977 mlrd), Koreya (0,74 mlrd) va Germaniya (0,415 mlrd) kabi davlatlar yetakchi o'rinni egallaydi. Xitoy moliya institutlari, xususan Exim Bank va “Bir makon, bir yo'l” tashabbusi orqali temir yo'l, elektr energiyasi, telekommunikatsiya va infratuzilma sohasidagi yirik loyihalarni moliyalashtirdi. Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi (JICA) esa “aqli energetika tizimlari”, ta'lim va sog'liqni saqlash infratuzilmasini modernizatsiya qilish bo'yicha loyihalarda muhim o'rin tutdi. Koreya bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan “Raqamli hukumat” loyihasi davlat xizmatlarining avtomatlashtirilishi va shaffofligini oshirishga xizmat qilmoqda. Fransiya va Germaniya banklari, xususan, AFD va KfW agentliklari esa ekologik loyihalar, energetika samaradorligini oshirish va ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Hamkorliklar O'zbekistonning muhim iqtisodiy sheriklar bilan ishonchli va uzoq muddatli moliyaviy aloqalarni rivojlantirayotganidan dalolat beradi.

O'zbekiston Osiyo Infratuzilma Investitsiya Banki (AIIB), Islom Taraqqiyot Banki (IDB) va Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) bilan ham faol hamkorlik olib bormoqda. AIIB tomonidan ajratilgan 1,6 milliard dollar yo'llar, shaharlardagi transport infratuzilmasi, elektr energiya tarmoqlarini modernizatsiya qilish kabi infratuzilma loyihalariga yo'naltirilgan. IDB orqali esa O'zbekistonda ijtimoiy sohalar – xususan sog'liqni saqlash, madaniyat va diniy merosni saqlash bo'yicha moliyaviy resurslar jalb qilinmoqda. Misol uchun, “Toshkent Islom Tamadduni markazi” loyihasi IDB ishtirokida amalga

oshirilmoqda. IMF esa, o‘zining an‘anaviy yo‘nalishlariga mos ravishda, makroiqtisodiy barqarorlik, fiskal siyosat, pul-kredit boshqaruvi va soliq tizimini isloh qilish sohalarida O‘zbekistonni qo‘llab-quvvatlamoda. 2022–2024 yillarda IMF tomonidan ajratilgan 0,669 milliard dollar mamlakatning valyuta barqarorligi va davlat budjeti intizomini ta‘minlashda muhim rol o‘ynadi.

2024-yil holatiga ko‘ra, O‘zbekiston tashqi qarzining eng katta qismi – 15,3 milliard AQSH dollari yoki 45 foizi davlat budjetini qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan. Bu yondashuv moliyaviy siyosatning eng muhim jihatlaridan biri bo‘lib, iqtisodiy barqarorlik, islohotlar davomiyligi va ijtimoiy majburiyatlarni bajarish imkoniyatlarini yaratadi.

Xususan, pandemiyadan keyingi davrda davlat budjeti salmoqli bosim ostida bo‘ldi: aholining real daromadlarini saqlab qolish, sog‘liqni saqlash tizimini modernizatsiya qilish, energiya subsidiyalarini bosqichma-bosqich qisqartirish kabi yirik islohotlar bilan bir paytda makrobarqarorlikni ta‘minlash zarurati yuzaga keldi. Ushbu tashqi mablag‘lar asosan Jahon Banki, Osiyo Taraqqiyot Banki va Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi kabi institutlar orqali jalb etilgan bo‘lib, ular faqatgina moliyaviy resurs emas, balki texnik ko‘mak, islohotlar bo‘yicha maslahatlar va tizimli monitoringni ham taqdim etadi. Budjetni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash orqali O‘zbekiston davlat moliyasining ochiqligi va samaradorligini oshirishga, o‘rta va uzoq muddatli fiskal rejalashtirishni institutsionallashtirishga katta hissa qo‘shmoqda.

29-jadval

2024-yil holatiga O‘zbekiston davlat tashqi qarzi taqsimoti³⁷

Yo‘nalish	Mablag‘ (mlrd dollar)	Ulushi (%)
Budjetni qo‘llab-quvvatlash	15,3	45%
Yoqilg‘i-energetika sohasiga	5,74	17%
Transport va infratuzilma	2,8	8%

³⁷ Manba: O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining ma‘lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

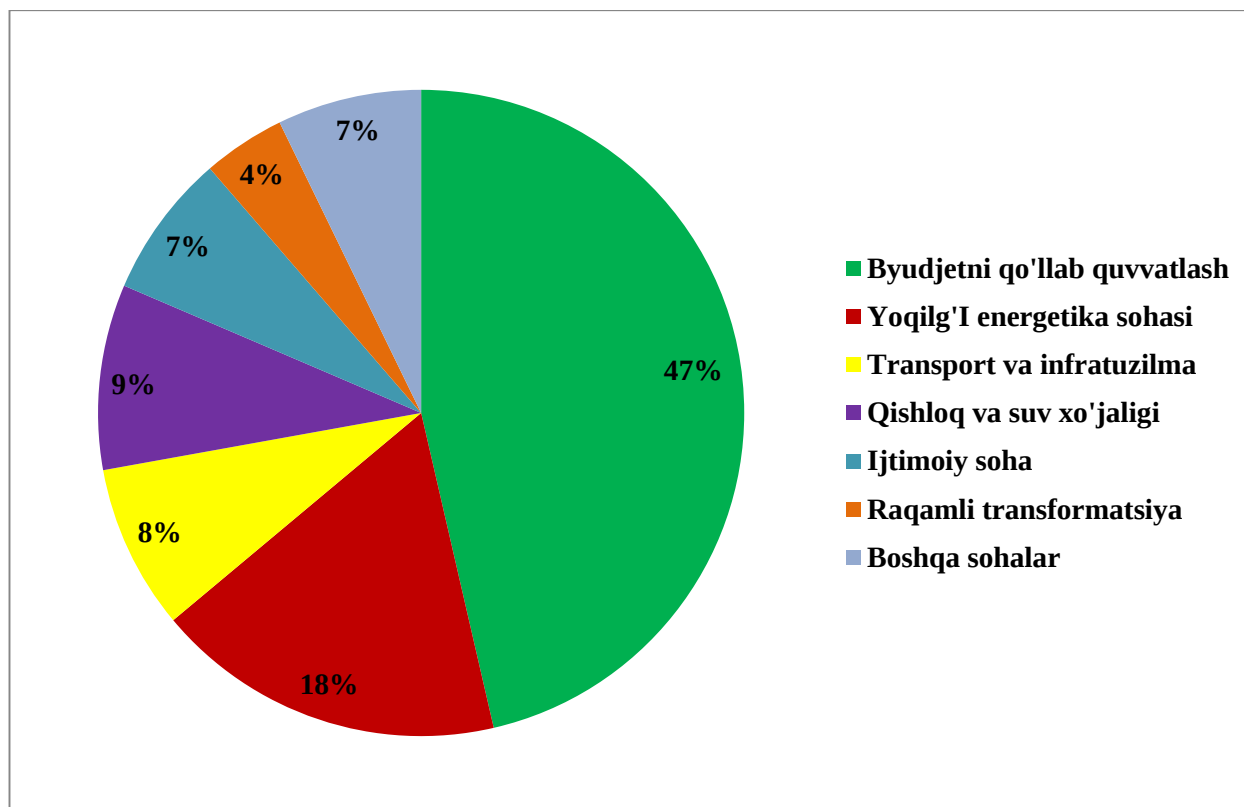
Qishloq va suv xo‘jaligi	2,9	9%
Ijtimoiy soha	2,5	7%
Raqamli transformatsiya	1,5	4%
Boshqa sohalar	2,5	7%
Jami	33,24	100%

O‘zbekiston tashqi qarzining 5,74 milliard dollarini yoki 17 foizini tashkil etuvchi yoqilg‘i-energetika sohasi – bu nafaqat iqtisodiy, balki milliy xavfsizlik va geosiyosiy mustaqillikni belgilovchi tarmoqdir. Ayni paytda mamlakatda elektr energiyasiga bo‘lgan talab har yili 7-10% ga o‘smoqda, biroq mavjud ishlab chiqarish quvvatlari 1960–1980-yillarda qurilgan va eskirib ketgan. Shu sababli tashqi moliyaviy manbalar hisobidan O‘zbekiston energetika tizimini to‘liq modernizatsiya qilishni boshladi. Jumladan, 2024-yilga kelib Zarafshon, Nurafshon va Qoraqalpog‘istondagi yirik quyosh va shamol elektr stansiyalari xalqaro moliyaviy institutlar, xususan BAA va Xitoy moliya institutlari bilan hamkorlikda foydalanishga topshirildi. Bularning barchasi mamlakatning 2030-yilgacha elektr energiyasining 25 foizini qayta tiklanuvchi manbalardan olish maqsadiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, gaz transport tizimlarini raqamlashtirish, neftni qayta ishlash zavodlarini modernizatsiya qilish, elektr energiyasini yo‘qotishsiz taqsimlash tizimlarini joriy etish kabi loyihalar ham moliyalashtirilmoqda. Strategik qadamlar uzoq muddatda energetik mustaqillikni ta’minlab, eksportbop energiya salohiyatini kengaytiradi.

O‘zbekiston agrar davlat sifatida o‘zining oziq-ovqat xavfsizligini, qishloq xo‘jaligi eksportini va suv resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishni asosiy strategik vazifalar qatoriga kiritgan. Shu maqsadda tashqi qarzlarning 2,9 milliard dollar yoki 9 foizi aynan ushbu tarmoqlarga yo‘naltirilgan. Qishloq xo‘jaligida irrigatsiya tizimlari 60–70 yil oldin qurilgan bo‘lib, katta suv yo‘qotishlarga olib kelmoqda. Tashqi kreditlar hisobiga suv tejovchi texnologiyalar, raqamli

monitoring tizimlari, dehqon xo‘jaliklarini kreditlash platformalari va agro-logistika markazlari tashkil etilmoqda. Xususan, Xitoy va Osiyo Taraqqiyot Banki tomonidan moliyalashtirilayotgan “Smart irrigation” loyihasi suv tanqisligidan eng ko‘p aziyat chekayotgan Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida joriy etildi. Bundan tashqari, Yevropa Ittifoqi bilan birgalikda ishlab chiqilayotgan “qishloq xo‘jaligini iqlimga moslashtirish” dasturi chorvachilik, paxtachilik va bog‘dorchilikda yangi texnologiyalarni joriy etmoqda. Loyihalar qishloq infratuzilmasini mustahkamlab, eksportga yo‘naltirilgan mahsulotlar ulushini oshiradi.

2,8 milliard AQSH dollari yoki 8 foiz tashqi qarz transport va infratuzilma loyihalariga yo‘naltirilgani O‘zbekistonning o‘z geografik afzalliklarini strategik foydalanuvchi davlatga aylanayotganini ko‘rsatadi. Mamlakat Markaziy Osiyoning yuragida joylashgan bo‘lib, u G‘arb va Sharq, Janub va Shimol o‘rtasidagi tranzit yo‘llarning kesishgan nuqtasidir. Shu sababli temir yo‘l, avtomobil yo‘llari, aeroportlar va logistika markazlarini modernizatsiya qilish orqali nafaqat ichki transport tarmog‘ini yaxshilash, balki xalqaro yuk tashish zanjirlariga faol integratsiyalashish ko‘zda tutilgan. Misol uchun, 2024-yilda Jahon Banki ko‘magida “Toshkent – Andijon” tezkor temir yo‘li qurilishi boshlandi, bu loyiha Farg‘ona vodiysining ishlab chiqarish imkoniyatlarini eksport bozorlariga bog‘lashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, “Trans-Afg‘on temir yo‘li” bo‘yicha xalqaro muzokaralar va moliyaviy baholashlar boshlangan bo‘lib, bu loyiha O‘zbekistonni Hind okeaniga olib chiqish imkoniyatini yaratadi. Shunday qilib, infratuzilma investitsiyalari mamlakatni regional transport markaziga aylantirish orqali o‘z iqtisodiy salohiyatini oshirmoqda.

9-rasm. O'zbekiston davlat tashqi qarzi taqsimoti, foizda³⁸

2,5 milliard dollar yoki 7 foiz tashqi qarz ijtimoiy sohalarga yo'naltirilgani O'zbekistonning ijtimoiy davlat sifatida shakllanish strategiyasiga mos keladi. Bu mablag'lar ta'lim, sog'liqni saqlash, uy-joy, madaniyat va nogironlar huquqlarini himoya qilish kabi yo'nalishlarni qamrab oladi. Masalan, Jahon Banki bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan "Ta'limni sifat jihatidan transformatsiya qilish" loyihasi doirasida 3000 dan ortiq maktab yangi uskunalar bilan ta'minlandi va o'qituvchilar uchun zamonaviy tayyorgarlik markazlari tashkil etildi. Shuningdek, Germaniya va Fransiya banklari moliyalashtirayotgan "Sog'liqni saqlash infratuzilmasini modernizatsiya qilish" dasturi doirasida 40 dan ortiq tibbiyot muassasasi zamonaviy jihozlar bilan jihozlandi. Ushbu moliyalashtirishlar ijtimoiy tenglikni ta'minlash, kambag'allik darajasini pasaytirish va uzoq muddatli iqtisodiy o'sishga asos bo'luvchi inson kapitalini rivojlantirishda muhim rol o'ynamoqda.

³⁸ Manba: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

O'zbekiston global raqamli iqtisodiyotda o'z o'rnini mustahkamlash uchun 1,5 milliard dollar yoki 4 foiz tashqi moliyaviy resursni raqamli transformatsiya yo'nalishlariga jalb qilgan. Ushbu mablag'lar davlat boshqaruvi tizimini elektronlashtirish, sun'iy intellektni joriy etish, raqamli moliyaviy xizmatlarni kengaytirish, hamda aholi uchun "raqamli inklyuziya" imkoniyatlarini yaratishga xizmat qilmoqda. Jumladan, Koreya Respublikasi ko'magida yaratilayotgan "Raqamli Hukumat Milliy Platformasi" orqali soliq, kadastr, sog'liqni saqlash va adliya tizimlarining o'zaro integratsiyasi ta'minlanmoqda. Bundan tashqari, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalarida masofaviy xizmat ko'rsatish tizimlari joriy etilib, olis hududlarda yashovchi aholi qatlamlari uchun yangi imkoniyatlar yaratilmoqda. Raqamli loyihalarning samarali amalga oshirilishi iqtisodiyotda yashirin sektor ulushini qisqartirish, investitsiya muhitini yaxshilash va innovatsion rivojlanishni jadallashtirishga olib kelmoqda.

Qolgan 2,5 milliard dollar yoki 7 foiz tashqi moliyaviy mablag'lar boshqa sohalariga – ekologiya, favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik, madaniy merosni asrash, ayollar va yoshlar siyosati, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash kabi yo'nalishlarga yo'naltirilgan. Bu mablag'lar barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va hududlar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishda muhim omil hisoblanadi. Masalan, BMT Taraqqiyot Dasturi va Yevropa Ittifoqi tomonidan moliyalashtirilgan "Yashil hududlar" tashabbusi doirasida Qoraqalpog'iston va Buxoro viloyatlarida ekologik infrastrukturani yaxshilashga qaratilgan loyihalar amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari, ayollar va yoshlar tadbirkorligini rag'batlantirish bo'yicha xalqaro donorlar ishtirokida mikrokreditlash dasturlari joriy etildi. Ushbu turdagi tashabbuslar aholi bandligini oshirish, mahalliy iqtisodiy faollikni rag'batlantirish va fuqarolik jamiyatini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Yuqoridagi tahlillar O'zbekistonning xalqaro moliya institutlari bilan o'rnatgan barqaror va keng qamrovli hamkorlik aloqalarining mamlakat iqtisodiyoti uchun qanchalik muhim ekanligini yaqqol

namoyon etadi. Bu moliyaviy resurslar nafaqat budjetni qo'llab-quvvatlash, infratuzilmani rivojlantirish va ijtimoiy sohalarga xizmat qiluvchi mablag' sifatida ahamiyat kasb etadi, balki davlatning makroiqtisodiy barqarorligi va raqamli transformatsiya jarayonlarini jadallashtirishda hal qiluvchi omilga aylanmoqda. Shu bilan birga, kelgusi yillarda moliyalashtirishning ustuvor yo'nalishlari sifatida "yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi, energetika samaradorligini oshirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, barqaror qishloq xo'jaligi va suv resurslarini oqilona boshqarish, shuningdek inson kapitalini rivojlantirish kabi kompleks va strategik yo'nalishlar belgilangan. Ayniqsa, Parij iqlim kelishuviga muvofiq, O'zbekistonning 2050-yilgacha uglerod neytralligiga erishish maqsadi mamlakatni ekologik barqaror rivojlanish va yashil moliyalashtirish manbalaridan samarali foydalanishga yo'naltiradi, bu esa nafaqat ichki iqtisodiyotni, balki xalqaro moliyaviy maydonchadagi o'rnini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Qolaversa, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikda shaffoflikni oshirish, moliyaviy resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash va korrupsiyaga qarshi kurash sohalarida kuchli mexanizmlar yaratish O'zbekistonning global moliyaviy tizimdagi ishonchliligini yuksaltirmoqda. Bu holat mamlakatga yangi investitsiyalarni jalb qilish, innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash va iqtisodiy o'sishni tezlashtirish imkonini beradi. Xalqaro hamjamiyat bilan mustahkam aloqalar mamlakatning moliyaviy xavfsizligini oshirish, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va zamonaviy texnologiyalarni kengaytirish uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratadi. Shu tariqa, O'zbekistonning xalqaro moliya bozorlaridagi pozitsiyasi mustahkamlanib, uning iqtisodiy transformatsiyasi uchun yangi istiqbollari ochilmoqda, bu esa mamlakatni barqaror va raqobatbardosh rivojlanish yo'liga olib chiqadi.

4.3. Xalqaro moliya institutlari orqali mamlakatimiz loyihalarini amalga oshirish tartibi tahlili

O'zbekiston Respublikasi so'nggi yillarda global miqyosdagi xalqaro moliya institutlari bilan faol va tizimli hamkorlik olib borib, milliy iqtisodiyotning asosiy tarmoqlarini modernizatsiya qilish, ijtimoiy sohalarni rivojlantirish, infratuzilmaviy loyihalarni jadallashtirish va davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishda xalqaro tajribaga tayanmoqda. Xususan, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki, Xalqaro valuta jamg'armasi kabi yirik moliyaviy institutlar mamlakatimizga zarur mablag', texnik maslahatlar, ekspertlar va ilg'or boshqaruv mexanizmlarini taqdim etish orqali hamkorlikda katta hajmdagi loyihalarni amalga oshirishga xizmat qilmoqda. Ushbu institutlar tomonidan taqdim etilayotgan imtiyozli kreditlar, grantlar, qarzlar va texnik yordam vositalari orqali qamrovli islohotlar amalga oshirilib, iqtisodiyotning raqobatbardoshligi, barqarorligi va ochiqligi ta'minlanmoqda. Har bir xalqaro moliya institutining o'ziga xos yondashuvi, moliyaviy siyosati va moliyalashtirish shartlari mavjud bo'lib, ular mamlakatimiz ehtiyojlaridan kelib chiqib tanlab olinadi. Masalan, Jahon banki ko'proq ta'lim, sog'liqni saqlash, ichimlik suvi, qishloq infratuzilmasi, davlat boshqaruvi sohalariga e'tibor qaratgan holda, texnik yordam bilan birga infratuzilma va inson kapitalini rivojlantirishga yo'naltirilgan moliyaviy resurslarni taqdim etadi. Shu bilan birga, bank tomonidan ilgari surilayotgan monitoring va nazorat mexanizmlari orqali loyihalarning shaffofligi, samaradorligi va barqarorligi qat'iy ta'minlanadi.

Bunday xalqaro hamkorlikda loyiha amalga oshirishning izchil tartibi mavjud bo'lib, u bir necha muhim bosqichlarni o'z ichiga oladi. Eng avvalo, davlat idoralari yoki mahalliy hokimiyatlar tomonidan loyiha tashabbusi ilgari suriladi. Bu bosqichda muammoli hudud yoki ijtimoiy soha aniqlanadi, loyihaning kontseptsiyasi ishlab chiqiladi va loyiha g'oyasining dolzarbligi asoslab beriladi. Loyiha tashabbuskorlari

muammoning tub ildizini aniqlab, uni xalqaro moliya institutlari yordami orqali hal etish mumkinligini ko'rsatishi kerak. Keyingi bosqichda texnik-iqtisodiy asos (feasibility study) ishlab chiqiladi. Bu hujjatda loyiha rentabelligi, iqtisodiy samaradorligi, ijtimoiy ta'siri, atrof-muhitga mumkin bo'lgan salbiy ta'sirlar va risklarni boshqarish choralarini aniq ifodalovchi axborotlar jamlanadi. Masalan, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki hamda Osiyo taraqqiyot banki ushbu bosqichda loyiha ekologik xavfsizligini, energiya samaradorligini, gender tengligini va moliyaviy barqarorligini alohida e'tibor bilan baholaydi. Aynan shu tahliliy hujjatlar asosida institutlar keyingi qarorlarni qabul qiladi, ya'ni moliyalashtirishga loyiha loyiqmi yoki yo'qmi shunga qarab baho beradi.

10-rasm. Xalqaro moliya institutlari orqali mamlakatimiz loyihalarini amalga oshirish tartibi³⁹

Texnik va iqtisodiy asoslar ijobiy baholanganidan so'ng, hukumat tomonidan moliyaviy hamkorni tanlash bosqichi boshlanadi. Bu yerda tanlov xalqaro moliya institutlarining taklif etayotgan foiz stavkalari, kredit muddatlari, to'lov shartlari, kredit ajratish mexanizmi, mablag' sarflanishini nazorat qilish tartibi va texnik yordam qamrovi kabi

³⁹ Manba: muallif ishlanmasi.

ko‘plab mezonlarga asoslanadi. Misol uchun, Osiyo taraqqiyot banki infratuzilma, energetika va transport sohalariga ustuvor ahamiyat qaratadi. Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki esa xususiy sektor, kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash orqali iqtisodiyotda raqobat muhitini kuchaytirishga xizmat qiladi. Islom taraqqiyot banki, o‘z navbatida, islomiy moliya tamoyillari asosida foizsiz, shariatga muvofiq moliyalashtirish tizimlarini taklif etadi. Bu institutlar bilan rasmiy ariza orqali aloqaga chiqiladi, barcha hujjatlar elektron va yozma shaklda taqdim etiladi.

Institut loyiha taklifini qabul qilgach, loyiha baholash bosqichiga o‘tiladi. Bu bosqichda xalqaro mutaxassislar loyihani texnik, moliyaviy, ijtimoiy va ekologik jihatdan chuqur tahlil qiladi. Har bir parametr bo‘yicha xavf-xatarlar aniqlanadi, alternativ variantlar ko‘rib chiqiladi va zarurat bo‘lsa, loyihaning ayrim jihatlari qayta ko‘rib chiqiladi. Agar barcha mezonlarga mos bo‘lsa, moliyaviy institut va O‘zbekiston hukumati o‘rtasida kredit shartnomasi imzolanadi. Kredit shartnomasi loyihaning aniq qiymati, muddatlari, monitoring tartibi, audit talablari, to‘lov rejasi va qarzni qaytarish shartlarini o‘z ichiga oladi. Undan so‘ng, ochiq va xalqaro tender e‘lon qilinadi, pudratchilar tanlab olinadi. Bu jarayonda shaffoflik, raqobatbardoshlik va korruptsiyaga qarshi kafolatlar muhim ahamiyatga ega bo‘lib, Jahon banki, ADB va EBRD bunga juda qat’iy yondashadi.

Loyihaning amalda bajarilishi boshlanganidan so‘ng, muntazam monitoring, audit va hisobot jarayonlari boshlanadi. Institutlar har chorakda va har yili loyiha bo‘yicha batafsil hisobotlar talab qiladi. Moliyaviy harajatlar, vaqt jadvali, ish sifati, risklarga javob beruvchi choralar, ekologik nazorat bularning barchasi institutlar tomonidan tekshirib boriladi. IMF esa jarayonni makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar asosida olib boradi: fiskal barqarorlik, valyuta siyosati, inflatsiya darajasi, budjet taqchilligi va to‘lov balansining holati baholanadi. Loyiha to‘liq yakunlangach, institutlar yakuniy natijadorlik bahosini beradi, foydalanuvchilar fikri o‘rganiladi, ijobiy va salbiy jihatlar tahlil

qilinadi va natijalar kelgusida amalga oshiriladigan loyihalar uchun tajriba sifatida e'tiborga olinadi.

Shu tarzda, xalqaro moliya institutlari bilan olib borilayotgan tizimli va bosqichma-bosqich hamkorlik mamlakatimizda zamonaviy infratuzilma, raqobatbardosh iqtisodiyot, mustahkam ijtimoiy sektor va atrof-muhitga do'stona rivojlanish modelini shakllantirishda strategik vosita sifatida xizmat qilmoqda. Bu hamkorlik faqat moliyaviy resurslarni jalb etish emas, balki boshqaruv madaniyatini oshirish, xalqaro tajribani mahalliy sharoitga uyg'unlashtirish va islohotlarni tizimli tarzda chuqurlashtirish imkonini beradi.

4.4. Xalqaro moliya institutlari orqali mamlakatimiz loyihalarini moliyalashtirish holati tahlili

O'zbekiston Respublikasi so'nggi yillarda iqtisodiyotni chuqur va keng qamrovli modernizatsiya qilish, zamonaviy infratuzilmani barpo etish hamda ijtimoiy sohani tubdan yaxshilash bo'yicha tizimli va samarali islohotlarni izchil ravishda amalga oshirmoqda. Bu jarayon mamlakatning uzoq muddatli barqaror rivojlanish strategiyasiga asoslanib, turli sohalarda keng ko'lamli o'zgarishlarni ta'minlashga qaratilgan. Ayniqsa, ushbu islohotlarda xalqaro moliya institutlari bilan o'zaro hamkorlik alohida o'rin tutadi va milliy iqtisodiyotning rivojlanishida muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki kabi dunyodagi eng yirik va nufuzli xalqaro moliyaviy institutlarning ko'maklari, moliyaviy va texnik yordam shaklida taqdim etilayotgan qo'llab-quvvatlashlar O'zbekistonning iqtisodiy tizimini yangi bosqichga ko'tarishda katta ahamiyatga ega. Ushbu moliyaviy yordamlar yordamida mamlakatda turli sohalarni rivojlantirishga qaratilgan ko'plab strategik ahamiyatga ega loyihalar muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda va bu loyihalar iqtisodiyotning samaradorligini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, ekologik muammolarni tizimli ravishda hal qilish hamda aholi hayotining sifatini sezilarli darajada

yaxshilashga xizmat qilmoqda. Shuningdek, xalqaro moliya institutlari tomonidan moliyalashtirilayotgan loyihalar nafaqat milliy darajada iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga, balki global iqtisodiy jarayonlarga muvaffaqiyatli integratsiya qilishga yordam beradi. Ushbu loyihalar doirasida amalga oshirilayotgan investitsiya tashabbuslari mamlakatda sanoat infratuzilmasini rivojlantirish, qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish, ekologik barqarorlikni ta'minlash, raqamli iqtisodiyotga o'tishni tezlashtirish kabi ko'plab sohalarni qamrab oladi. Bu esa o'z navbatida ijtimoiy-iqtisodiy rivojga sezilarli hissa qo'shib, aholining farovonligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Shu tariqa, xalqaro moliya institutlari bilan samarali hamkorlik natijasida mamlakatda amalga oshirilayotgan yirik loyihalar ro'yxati iqtisodiy va ijtimoiy sohalarning kompleks rivojlanishini ta'minlab, O'zbekistonning barqaror va raqobatbardosh davlat sifatida jahon maydonida o'z o'rnini yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Ushbu ro'yxat esa mamlakatdagi investitsiya muhitining yaxshilanishi, yangi texnologiyalarni joriy etish va xalqaro moliyaviy resurslardan samarali foydalanishni namoyon etuvchi muhim omil sifatida kelajakda ham ahamiyatini saqlab qoladi.

Transport va infratuzilma sohasidagi yirik loyihalar O'zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirishda, shuningdek mintaqaviy integratsiyani kuchaytirishda muhim omil hisoblanadi. Jahon Banki tomonidan moliyalashtirilayotgan "O'zbekiston temir yo'llarini modernizatsiya qilish" va "Yo'l va transport infratuzilmasini rivojlantirish" loyihalari umumiy qiymati 7,6 milliard dollarni tashkil etib, bu mamlakat ichki va tashqi transport tizimlarini jahon standartlariga moslashtirish, yuk va yo'lovchi oqimlarini oshirishga xizmat qiladi. Bu loyihalar orqali nafaqat transport tarmoqlari yangilanib, balki iqtisodiy samaradorlik, ishlab chiqarish va tashish jarayonlari ham yaxshilanadi. Xitoy moliya institutlari tomonidan moliyalashtirilgan "O'zbekiston logistika markazlarini kengaytirish" loyihasi mintaqaviy transport-logistika markazi sifatida O'zbekistonning o'rnini mustahkamlab, unga yangi eksport bozorlariga

chiqish imkonini beradi. Shuningdek, “Toshkent–Andijon” tezkor temir yo‘li qurilishi va “Trans-Afg‘on temir yo‘li” kabi strategik yo‘nalishlar mamlakatning geografik afzalliklarini samarali foydalanishga asos yaratmoqda, bu esa iqtisodiyotning eksport salohiyatini sezilarli darajada oshiradi va mintaqaviy integratsiya jarayonlarini jadallashtiradi.

Qishloq xo‘jaligi sohasidagi loyihalar ham o‘ziga xos ahamiyatga ega bo‘lib, ularning asosiy vazifasi barqaror va yuqori samarali qishloq xo‘jaligini shakllantirishdir. Osiyo Taraqqiyot Bankining suv resurslarini boshqarish va agrotexnologiyalarni joriy etish bo‘yicha loyihalari 7,4 milliard dollardan ortiq moliyaviy qo‘llab-quvvatlashni o‘z ichiga oladi.

30-jadval

O‘zbekiston Respublikasida xalqaro moliya institutlari orqali moliyalashtirilgan yirik loyihalar ro‘yxati⁴⁰

№	Institut nomi	Loyiha nomi	Yo‘nalish	Moliya miqdori (mlrd \$)
1	Jahon Banki	“O‘zbekiston temir yo‘llarini modernizatsiya qilish”	Transport va infratuzilma	3.2
		“Yo‘l va transport infratuzilmasini rivojlantirish”		4.4
2	Osiyo Taraqqiyot Banki (OTB)	“Qishloq xo‘jaligida suv resurslarini boshqarish”	Qishloq va suv xo‘jaligi	4.0
		“Agrotexnologiyalarni joriy qilish”		3.4
3	Xalqaro investorlar (yevroobligatsiya)	“Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish”	Yoqilg‘i-energetika	4.1
4	Xitoy moliya institutlari	“O‘zbekiston logistika markazlarini kengaytirish”	Transport va infratuzilma	3.8
5	Yaponiya moliya institutlari	“Raqamli ta‘lim platformasini yaratish”	Ijtimoiy soha	1.5
		“Sog‘liqni saqlashni modernizatsiya qilish”		1.4
6	Osiyo Infratuzilma Investitsiya Banki	“Shahar infratuzilmasini modernizatsiya qilish”	Energetika va infratuzilma	1.6

⁴⁰ Manba: O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining ma‘lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

7	Islom Taraqqiyot Banki (IDB)	“Kichik biznes va mikroqarzlarini rivojlantirish”	Ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanish	0.944
8	Fransiya moliya institutlari	“Yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik dasturi”	Yashil iqtisodiyot	0.977
9	Koreya moliya institutlari	“Raqamli hukumat va elektron xizmatlar”	Raqamli transformatsiya	0.74
10	Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (IMF)	“Moliya sohasida islohotlarni qo‘llab-quvvatlash”	Iqtisodiy islohotlar	0.669
11	Germaniya davlat banki (KfW)	“Energiya samaradorligini oshirish”	Ekologik loyihalar	0.415
12	Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki	“Sanoat infratuzilmasini rivojlantirish”	Sanoat va xizmatlar	0.341
13	Boshqa moliyaviy institutlar	“Mahalliy biznesni qo‘llab-quvvatlash”	Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish	1.9

Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining mahsuldorligi va resurslarni oqilona boshqarilishini ta‘minlashga xizmat qilmoqda. “Smart irrigation” loyihasi suv tejavchi texnologiyalar va raqamli monitoring tizimlarini keng joriy etish orqali suv resurslaridan samarali foydalanishni oshiradi, iqlim o‘zgarishining salbiy ta‘sirilarini kamaytirish va qishloq xo‘jaligi sohasining barqarorligini ta‘minlashga yordam beradi.

Bundan tashqari, “Qishloq xo‘jaligini iqlimga moslashtirish” loyihalari yangi ilg‘or texnologiyalarni paxtachilik, chorvachilik va bog‘dorchilik sohalarida qo‘llash orqali hosildorlikni oshirish, qishloq joylarda yashovchi aholining daromadlarini barqarorlashtirish va iqtisodiy faoliyatni kengaytirishga xizmat qiladi. Ushbu loyihalar qishloq xo‘jaligi sohasining kompleks rivojlanishiga, innovatsiyalarni joriy etish orqali eksport salohiyatining oshishiga hissa qo‘shmoqda.

Energetika sohasida amalga oshirilayotgan loyihalar mamlakatni ekologik toza va barqaror energiya tizimiga o‘tkazish jarayonida muhim rol o‘ynamoqda. Xalqaro investorlar tomonidan moliyalashtirilayotgan “Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish” loyihasi 4,1 milliard dollarlik mablag‘ bilan O‘zbekiston energetika sektorining barqarorligini oshirishga, uglerod izini kamaytirishga xizmat qiladi.

Fransiya moliya institutlarining “Yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik dasturi” mamlakatda ekologik barqaror iqtisodiy o‘shish yo‘lida muhim qadamdir. Germaniya davlat banki (KfW) tomonidan moliyalashtirilayotgan “Energiya samaradorligini oshirish” loyihasi energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish orqali mamlakat energetika tizimining samaradorligini oshirishga va chiqindilarni kamaytirishga qaratilgan. Ushbu loyihalar umumiy ekologik muvozanatni ta’minlash, iqlim o‘zgarishiga moslashish strategiyasini amalga oshirish va mamlakat energiyasining barqarorligini oshirishda asosiy omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Ijtimoiy sohada Yaponiya moliya institutlari tomonidan amalga oshirilayotgan loyihalar, xususan, “Raqamli ta’lim platformasini yaratish” va “Sog‘liqni saqlashni modernizatsiya qilish” mamlakatning ijtimoiy infratuzilmasini sifat jihatdan tubdan yaxshilashga qaratilgan. Ushbu loyihalar doirasida 3000 dan ortiq maktab yangi zamonaviy uskunalar bilan jihozlanmoqda, o‘qituvchilar uchun malaka oshirish markazlari tashkil etilmoqda.

31-jadval

Ekologiya, energetika, ijtimoiy va transport sohalarida amalga oshirilayotgan loyihalar⁴¹

Loyiha nomi	Yo‘nalish	Maqsad
“Ichimlik suvi va sanitariya xizmatlarini yaxshilash”	Ijtimoiy soha	Toza ichimlik suvi bilan millionlab aholini ta’minlash
“Yoshlar bandligini ta’minlash va kasb-hunar tayyorlov markazlarini rivojlantirish”	Ijtimoiy soha	Minglab yangi ish o‘rinlari yaratish, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash
“Yashil obligatsiyalar”	Energetika Ekologiya	Ekologik toza energiya, havo sifati va atrof-muhitni muhofaza qilish
“Toshkent – Andijon” tezkor temir yo‘li qurilishi	Transport infratuzilma	Farg‘ona vodiysini eksport bozorlariga bog‘lash

⁴¹ Manba: O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

“Trans-Afg‘on temir yo‘li”	Transport infratuzilma	Hind okeaniga chiqish imkoniyatini yaratish
“Smart irrigation”	Qishloq xo‘jaligi	Suv tejovchi texnologiyalar, raqamli monitoring tizimlari joriy etish
“Qishloq xo‘jaligini iqlimga moslashtirish”	Qishloq xo‘jaligi	Yangi texnologiyalarni joriy etish (chorvachilik, paxtachilik, bog‘dorchilik)
“Ta’limni sifat jihatidan transformatsiya qilish”	Ijtimoiy soha	3000+ maktabni yangi uskunalar bilan ta’minlash, o‘qituvchilar uchun tayyorgarlik markazlari
“Sog‘liqni saqlash infratuzilmasini modernizatsiya qilish”	Ijtimoiy soha	40+ tibbiyot muassasasini zamonaviy jihozlash
“Raqamli Hukumat Milliy Platformasi”	Raqamli transformatsiya	Davlat xizmatlarini avtomatlashtirish, tizimlar integratsiyasi
“Toshkent Islom Tamadduni markazi”	Ijtimoiy soha madaniyat	Madaniy va diniy merosni saqlash
“Yashil hududlar”	Ekologiya	Ekologik infrastrukturani yaxshilash (Qoraqalpog‘iston, Buxoro)

Shuningdek, 40 dan ortiq tibbiyot muassasasi zamonaviy texnologiyalar bilan ta’minlanib, tibbiyot xizmatlari sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. “Ichimlik suvi va sanitariya xizmatlarini yaxshilash” loyihasi esa millionlab aholining sog‘lom yashash sharoitlarini yaratishda muhim rol o‘ynaydi.

Islom Taraqqiyot Bankining kichik biznes va mikroqarzlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan loyihalari ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash, yangi ish o‘rinlarini yaratish, xususan, yoshlar bandligini ta’minlash uchun katta imkoniyatlar yaratmoqda. “Yoshlar bandligini ta’minlash va kasb-hunar tayyorlov markazlarini rivojlantirish” loyihasi nafaqat mehnat bozorining talablariga mos keladigan malakali kadrlarni tayyorlash, balki ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda ham muhim omil hisoblanadi.

Raqamli transformatsiya yo‘nalishida Koreya moliya institutlari tomonidan moliyalashtirilayotgan “Raqamli hukumat va elektron xizmatlar” loyihasi davlat boshqaruvida innovatsiyalarni joriy etish, davlat xizmatlarini avtomatlashtirish, tizimlar integratsiyasini oshirish orqali fuqarolarga ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini tubdan yaxshilashga qaratilgan. Ushbu loyiha davlat boshqaruvi sohasida shaffoflikni oshiradi, korrupsiyani kamaytiradi va fuqarolar ishtirokini kengaytiradi. Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi tomonidan qo‘llab-quvvatlanayotgan iqtisodiy islohotlar moliya tizimining barqarorligini ta‘minlash, investitsiya muhitini yaxshilash va makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki tomonidan moliyalashtirilayotgan sanoat infratuzilmasini rivojlantirish loyihalari sanoat sektorining modernizatsiyasini tezlashtiradi va raqobatbardoshligini oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi xalqaro moliya institutlari va xorijiy moliyaviy institutlar yordamida amalga oshirilayotgan yirik loyihalar mamlakatning kompleks iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish strategiyasini to‘liq qamrab olgan holda bajarilmoqda. Transport infratuzilmasini rivojlantirish, qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish, energetika tizimini ekologik barqarorlashtirish, ijtimoiy sohani mustahkamlash, raqamli tizimlarni joriy etish va ekologik muhitni yaxshilash kabi yo‘nalishlarda amalga oshirilayotgan loyihalar O‘zbekistonni mintaqaviy va global iqtisodiy maydonda raqobatbardosh, barqaror rivojlanayotgan davlatga aylantirishga xizmat qilmoqda. Ushbu xalqaro moliyaviy hamkorlik orqali amalga oshirilayotgan loyihalar mamlakatda investitsiya muhiti va iqtisodiy infratuzilmani tubdan yaxshilash, aholining farovonligini oshirish va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda hal qiluvchi vosita sifatida xizmat qilmoqda. Shuningdek, bu hamkorlik O‘zbekistonning jahon iqtisodiy tizimiga samarali integratsiyasini ta‘minlashda va mintaqaviy hamkorlik aloqalarini mustahkamlashda strategik ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi so'nggi yillarda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va innovatsiyalarni joriy etish yo'lida katta qadamlar tashlamoqda. Ayniqsa, transport va infratuzilma sohasidagi yirik loyihalar mamlakatning global iqtisodiy jarayonlarga integratsiyasini tezlashtirishda muhim rol o'ynamoqda. Shu jihatdan, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik O'zbekiston uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki va boshqa yirik moliyaviy institutlarning moliyaviy va texnik ko'magi mamlakat infratuzilmasini zamonaviylashtirishga, transport tarmoqlarini kengaytirishga hamda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Aynan shunday kontekstda Toshkent – Andijon tezkor temir yo'li qurilishi loyihasi mamlakatning strategik rivojlanish rejasida alohida o'rin tutadi. Bu loyiha nafaqat Farg'ona vodiysining sanoat va qishloq xo'jaligi imkoniyatlarini kengaytirishga, balki respublika iqtisodiyoti uchun yangi eksport yo'llarini yaratishga, mintaqalararo savdo va transport aloqalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Zamonaviy temir yo'l infrastrukturasi yaratilishi transport-logistika tizimini optimallashtirish, yuk tashish samaradorligini oshirish hamda mahalliy va xalqaro investitsiyalarni jalb etishda asosiy omil bo'lib qoladi.

Toshkent – Andijon tezkor temir yo'li qurilishi loyihasi nafaqat milliy iqtisodiyotning o'sish sur'atlarini jadallashtirishga qaratilgan, balki uning amalga oshirilishida xalqaro moliya institutlarining ishtiroki loyiha sifatini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu loyiha katta moliyaviy sarmoya va ilg'or texnologiyalarni talab etadi, shuning uchun xalqaro moliyaviy institutlarning ekspertizasi, investitsiyalari va boshqaruv tajribasi mamlakatimiz uchun katta ustunlikdir. Bu hamkorlik transport sohasida nafaqat yangi infratuzilma barpo etishni, balki raqamli transformatsiya va ekologik barqarorlikni ham ta'minlash imkonini beradi. Loyihaning ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri keng doiraga ega bo'lib, yangi ish o'rinlarining yaratilishi, aholining harakatlanish imkoniyatlarining yaxshilanishi va mintaqaviy taraqqiyotning mustahkamlanishi kabi omillarni o'z ichiga oladi. Shu tariqa, xalqaro

moliya institutlari yordamida amalga oshirilayotgan ushbu loyiha O‘zbekistonning uzoq muddatli taraqqiyot strategiyasining muhim poydevori sifatida, mintaqaviy hamda global iqtisodiy maydondagi raqobatbardoshligini oshirishda hal qiluvchi vositaga aylanadi.

32-jadval

Toshkent – Andijon tezkor temir yo‘li qurilishi loyihasining asosiy ma’lumotlari⁴²

№	Loyiha nomi	Yo‘nalish	Uzunligi (km)	Qiymati (mlrd \$)	Qurilish muddati
1	Toshkent – Andijon tezkor temir yo‘li qurilishi	Toshkent – Andijon	314	4.65	2027-yil oxirigacha

Toshkent – Andijon tezkor temir yo‘li qurilishi loyihasi O‘zbekistonning transport infratuzilmasini yangilash va rivojlantirishda muhim burilish nuqtasi hisoblanadi. 314 kilometr uzunlikdagi ushbu temir yo‘l nafaqat mamlakat ichidagi geografik hududlarni bog‘lash, balki mintaqaning global iqtisodiy jarayonlarga integratsiyasini kuchaytirishda muhim rol o‘ynaydi. Loyiha qiymati 4,65 milliard dollarga teng bo‘lib, bu mamlakat miqyosida amalga oshirilayotgan eng yirik infratuzilma investitsiyalaridan biridir. Ushbu katta moliyaviy hajm loyiha doirasida ilg‘or texnologiyalarni joriy qilish, yuqori sifatli qurilish materiallaridan foydalanish, shuningdek xalqaro standartlarga muvofiq xavfsizlik va sifat nazoratini amalga oshirish imkonini beradi. Bu esa o‘z navbatida, temir yo‘l infratuzilmasining uzoq muddatli barqarorligini va samaradorligini ta’minlaydi.

Loyiha qurilishi 2027-yil oxirigacha yakunlanishi rejalashtirilgan bo‘lib, bu muddat ichida barcha bosqichlarda samarali boshqaruv, resurslarni optimal taqsimlash va jarayonlarni qat’iy nazorat qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Loyiyaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi nafaqat yangi transport tizimini yaratish, balki respublika iqtisodiyotining boshqa tarmoqlariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu loyiha to‘g‘ridan-to‘g‘ri natijasi sifatida logistika xarajatlari

⁴² Manba: O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

kamayadi, yuk va yo‘lovchi tashishning tezligi ortadi hamda mamlakat ichidagi iqtisodiy bog‘lanishlar mustahkamlanadi. Shu bois, loyiha O‘zbekistonning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanish strategiyasining asosiy ustunlaridan biri bo‘lib, mintaqaviy rivojlanish va modernizatsiya jarayonlariga yangi impuls beradi.

33-jadval

Toshkent – Andijon tezkor temir yo‘li qurilishining maqsadi va ijtimoiy-iqtisodiy ta’siri⁴³

Loyiha nomi	Loyihaning maqsadi	Ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri
Toshkent – Andijon tezkor temir yo‘li qurilishi	Farg‘ona vodiysini mamlakatning boshqa qismlari bilan bog‘lash, yuk va yo‘lovchi tashishni samarali tashkil etish, iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish	Transport va logistika samaradorligini oshirish, yuk tashish muddatlarini qisqartirish, yangi ish o‘rinlari yaratish, aholi transport imkoniyatlarini yaxshilash

Toshkent – Andijon tezkor temir yo‘li qurilishining eng asosiy maqsadi – iqtisodiy jihatdan muhim bo‘lgan Farg‘ona vodiysini mamlakatning boshqa hududlari bilan yanada samarali va tezkor tarzda bog‘lashdir. Farg‘ona vodiysi O‘zbekistonning iqtisodiy yuragi hisoblanib, bu hududda qishloq xo‘jaligi, sanoat, savdo va xizmat ko‘rsatish sohalari yuqori rivojlangan. Ushbu loyiha amalga oshirilgach, hudud eksport salohiyatini sezilarli darajada oshirib, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni yangi xalqaro bozorlar bilan bog‘lash imkoniyatini yaratadi. Nafaqat mintaqaviy iqtisodiy o‘sinhga, balki butun respublikaning iqtisodiy diversifikatsiyasiga xizmat qiladi. Tezkor temir yo‘l orqali transport xarajatlari kamayadi, yuk va yo‘lovchi oqimlari sezilarli tezlashadi, natijada biznes jarayonlari samaradorligi oshadi.

Loyihaning ijtimoiy-iqtisodiy ta’siri keng qamrovli bo‘lib, u faqat iqtisodiyotda emas, balki jamiyat hayotida ham sezilarli o‘zgarishlar keltirib chiqaradi. Transport tizimidagi yaxshilanishlar yangi ish o‘rinlari yaratilishiga, bandlik darajasining oshishiga xizmat qiladi, bu

⁴³ Manba: O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

esa aholining ijtimoiy barqarorligini mustahkamlaydi. Shuningdek, yangi temir yo‘l orqali yo‘lovchilarga qulayliklar taqdim etilib, ularning harakatlanish imkoniyatlari sezilarli darajada yaxshilanadi. Bu esa aholi turmush darajasini oshirish va shaharlararo bog‘lanishni mustahkamlash uchun muhim omil hisoblanadi.

34-jadval

Toshkent – Andijon tezkor temir yo‘li loyihasini moliyalashtirilishi⁴⁴

Investor nomi	Moliyalashtirish shakli	Moliyalash miqdori (mlrd \$)	Izohlar
O‘zbekiston Respublikasi hukumati	Davlat budjeti	1.5	Loyihaning bir qismi davlat tomonidan moliyalashtiriladi, infratuzilmani rivojlantirishga qaratilgan asosiy mablag‘lar.
Xalqaro moliya institutlari	Kreditlar va grantlar	2.0	Jahon banki va Osiyo taraqqiyot banki tomonidan taqdim etilgan uzoq muddatli kreditlar va grantlar.
Xususiy sektor va investorlar	Investitsiya fondlari va qarz moliyalashtirish	1.15	Xususiy kompaniyalar va xalqaro investorlar orqali jalb qilingan investitsiyalar.
Xitoy moliya institutlari	Kredit va investitsiyalar	0.8	Xitoy davlat va moliya institutlari tomonidan taqdim etilgan moliyalashtirish, infratuzilmani kengaytirishga yo‘naltirilgan.

Bundan tashqari, loyiha ekologik jihatdan ham ahamiyatlidir, chunki temir yo‘l transporti avtomobil yo‘llaridagi yuk tashishni kamaytirib, havo ifloslanishini kamaytiradi. Toshkent – Andijon tezkor temir yo‘li qurilishi O‘zbekistonning iqtisodiy barqarorligini ta’minlash,

⁴⁴ Manba: O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

ekologik muvozanatni saqlash va ijtimoiy taraqqiyotga erishish yo‘lida muhim qadam bo‘lib xizmat qiladi.

Toshkent – Andijon tezkor temir yo‘li qurilishi loyihasi O‘zbekiston Respublikasining transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish, mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirish hamda mamlakatning tashqi va ichki transport tizimlarini samarali integratsiyalashga qaratilgan eng yirik va strategik ahamiyatga ega loyihalaridan biridir. Ushbu loyiha nafaqat Farg‘ona vodiysi kabi iqtisodiy jihatdan muhim va aholisi zich joylashgan hududni mamlakatning boshqa hududlari bilan samarali bog‘lash imkonini yaratadi, balki yuk va yo‘lovchi tashishni tubdan yaxshilashga xizmat qiladi.

Mazkur temir yo‘l orqali nafaqat transport logistikasining samaradorligi oshiriladi, balki iqtisodiy integratsiya jarayonlari tezlashtiriladi, yangi investitsiyalar jalb qilinadi va eksport salohiyati sezilarli darajada kengayadi. Ushbu loyiha mamlakatning umumiy iqtisodiy barqarorligini ta‘minlash va rivojlantirishda muhim omil bo‘lib, shuningdek, mintaqaviy farovonlik va ijtimoiy taraqqiyotga ham katta hissa qo‘shadi.

Transport tizimining yangilanishi bilan bir qatorda, loyiha yangi ish o‘rinlarini yaratish, aholi uchun qulay va arzon transport xizmatlarini taqdim etish, shuningdek, ekologik xavfsizlikni ta‘minlash kabi muhim ijtimoiy maqsadlarni ham amalga oshirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, Toshkent – Andijon temir yo‘li qurilishi nafaqat transport infratuzilmasining rivojlanishi, balki kengroq ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlar va barqaror taraqqiyot uchun asos bo‘lmoqda.

Loyihaning moliyalashtirilishi murakkab va ko‘p qatlamli tizim orqali amalga oshirilmoqda, bu esa uning muvaffaqiyatli bajarilishi uchun zarur bo‘lgan barcha moliyaviy manbalarni samarali birlashtirishga imkon beradi. Davlat tomonidan ajratilgan 1,5 milliard dollarlik budjet mablag‘lari loyihaning poydevorini yaratishda, infratuzilmani barqaror rivojlantirish va monitoring jarayonlarini qo‘llab-quvvatlashda asosiy rol o‘ynaydi.

Bundan tashqari, xalqaro moliya institutlari Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki kabi yirik xalqaro institutlar tomonidan taqdim etilgan uzoq muddatli kreditlar va grantlar shaklidagi 2 milliard dollarga yaqin mablag'lar loyiha uchun yuqori sifat va xalqaro standartlarga muvofiqlikni ta'minlashda katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga, xususiy sektor va xalqaro investorlarning loyihaga jalb qilingan investitsiyalari 1,15 milliard dollar investitsiya fondlari va qarzlar shaklida loyiha samaradorligini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda iqtisodiy foydalilikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Bundan tashqari, Xitoy moliya institutlari tomonidan ajratilgan 0,8 milliard dollarlik kredit va investitsiyalar loyihaning texnik va infratuzilma bazasini mustahkamlashga xizmat qiladi, bu esa qurilish jarayonlarini tezlashtirish va sifatini oshirish imkonini beradi.

Turli manbalar orqali moliyalashtirishning uyg'unlashuvi loyiha uchun moliyaviy xavfsizlikni oshiradi, risklarni kamaytiradi va resurslarni maksimal darajada samarali taqsimlashga imkon beradi. Shu tariqa, Toshkent – Andijon tezkor temir yo'li qurilishi loyihasining moliyalashtirish mexanizmi mamlakat transport tizimini yangi bosqichga ko'tarish, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash hamda ijtimoiy farovonlikni oshirish yo'lida muhim infratuzilma poydevorini yaratishda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Toshkent – Andijon tezkor temir yo'li qurilishi loyihasining umumiy moliyaviy hajmi 4,65 milliard dollarni tashkil etib, bu mablag'lar loyihaning turli jihatlarini qamrab olgan. Loyiha xarajatlarining taqsimoti uning asosiy komponentlariga qarab aniq va tizimli tarzda rejalashtirilgan bo'lib, bu infratuzilmaning sifatli va barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Eng katta ulush 53,8 foiz infratuzilma qurilishiga sarflanadi, ya'ni temir yo'l relslari, platformalar, stansiyalar, tunnel va ko'priklarning qurilishi uchun 2,5 milliard dollar ajratilgan.

Ko'rsatkich loyihaning asosiy tayanch qismlarini tashkil etadi, chunki sifatli va mustahkam infratuzilma ta'sis etilmagan holda tezkor va xavfsiz transport tizimini yaratish imkonsizdir. Ushbu yo'nalishda

amalga oshiriladigan ishlar temir yo‘l infratuzilmasining mustahkamligi, uzoq muddat xizmat qilishi va texnik standartlarga to‘liq javob berishini kafolatlaydi. Shuningdek, infratuzilmaning rivojlanishi mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish, tashish hajmini oshirish va eksport salohiyatini kengaytirish uchun zamin yaratadi.

35-jadval

Toshkent – Andijon tezkor temir yo‘li loyihasining xarajatlar taqsimoti

Xarajat turi	Tavsif	Qiymati (mlrd \$)	Foiz (%)
Infratuzilma qurilishi	Temir yo‘l relslari, platformalar, stansiyalar, tunnel va ko‘priklar qurilishi	2.5	53.8%
Transport va signalizatsiya tizimi	Zamonaviy signal va boshqaruv tizimlarini o‘rnatish, xavfsizlik choralari	0.8	17.2%
Yangi texnologiyalar va uskunalar	Tezkor poezdlar uchun texnik vositalar, vagonlar va lokomotivlar	0.9	19.4%
Loyihalashtirish va boshqaruv	Dizayn, muhandislik ishlar, loyihaning monitoringi va boshqaruvi	0.3	6.5%
Ijtimoiy va atrof-muhitga ta’sirni kamaytirish	Ekologik himoya choralari, mahalliy jamoalarni qo‘llab-quvvatlash	0.15	3.1%

Xarajatlar tarkibida navbatdagi muhim bo‘lim transport va signalizatsiya tizimlarining o‘rnatilishi bo‘lib, bu yo‘nalishga loyiha xarajatlarining 17,2 foizi, ya’ni 0,8 milliard dollar ajratilgan. Zamonaviy signalizatsiya va boshqaruv tizimlari transport xavfsizligini ta’minlashda, yo‘l harakati oqimini nazorat qilishda va yo‘lovchilar hamda yuklarni tezkor va samarali tashishda muhim ahamiyatga ega. Texnologiyalar yordamida avariya va to‘qnashuvlar ehtimoli sezilarli darajada kamaytiriladi, temir yo‘l tizimining ishonchliligi va

barqarorligi oshiriladi. Signalizatsiya tizimlarining zamonaviyligi, shuningdek, loyiha amalga oshirilayotgan hududda transport jarayonlarini avtomatlashtirish imkonini beradi, bu esa operatsion xarajatlarni kamaytirish va xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga yordam beradi. Natijada, ushbu komponentning moliyaviy taqsimoti temir yo'l tizimining xavfsiz, tezkor va samarali ishlashini kafolatlaydi.

Yangi texnologiyalar va uskunalar uchun ajratilgan mablag'lar - 0,9 milliard dollar yoki loyiha umumiy xarajatlarining 19,4 foizi - tezkor poezdlar uchun zamonaviy texnik vositalar, vagonlar va lokomotivlarni sotib olish hamda ishlab chiqarishni o'z ichiga oladi. Bu yo'nalishning ahamiyati shundaki, zamonaviy uskunalar nafaqat transport tezligini oshiradi, balki ekologik toza texnologiyalarni joriy qilish, energiya samaradorligini oshirish va xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Tezkor poezdlar va yangi texnologiyalar orqali yo'lovchilar va yuklarni tashish jarayoni sezilarli darajada optimallashtiriladi, bu esa iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu investitsiyalar zamonaviy transport infratuzilmasi yaratishda innovatsion yechimlarni tatbiq etishga, milliy temir yo'l tarmog'ini dunyo standartlariga moslashtirishga xizmat qiladi.

Loyihalashtirish va boshqaruv sohasiga ajratilgan 0,3 milliard dollar yoki 6,5 foiz loyiha budjetidan yuqori sifatli dizayn, muhandislik ishlari, monitoring va umumiy boshqaruv faoliyatini qamrab oladi. Bu xarajatlar loyihaning barcha bosqichlarida texnik va iqtisodiy jihatdan puxta tayyorgarlik ko'rilishini, ishlarning sifatli bajarilishini hamda budjet va vaqt rejalariga rioya qilinishini ta'minlashga xizmat qiladi. Loyihaning samarali boshqaruvi qurilish jarayonidagi xatolar va kechikishlarning oldini olish, resurslarni optimal taqsimlash hamda loyihaning muvaffaqiyatli yakunlanishini kafolatlashda muhim rol o'ynaydi. Bu bo'limning yetarli moliyalashtirilishi loyiha risklarini kamaytiradi va barcha qatnashuvchi tomonlar o'rtasida muvofiqlashtirilgan ish faoliyatini ta'minlaydi. Shuningdek, ijtimoiy va atrof-muhitga ta'sirni kamaytirish yo'nalishida 0,15 milliard dollar yoki

loyiha xarajatlarining 3,1 foizi ekologik himoya choralariga va mahalliy jamoalarni qo'llab-quvvatlashga sarflanadi. Bu qism loyihaning ekologik barqarorligini ta'minlash, atrof-muhitga salbiy ta'sirlarni minimallashtirish va qurilish jarayonida mahalliy aholining manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan. Ijtimoiy mas'uliyat asosida amalga oshiriladigan bu chora-tadbirlar hududlarda barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi, yangi ish o'rinlari yaratishda mahalliy aholi ishtirokini ta'minlaydi va atrof-muhitni muhofaza qilish meyorlariga rioya qilinishini kafolatlaydi. Shu tariqa, loyiha nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki ekologik va ijtimoiy barqarorlik tamoyillariga ham asoslangan holda amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining transport sohasini tubdan modernizatsiya qilish va milliy iqtisodiyotni yanada rivojlantirishda Toshkent – Andijon tezkor temir yo'li qurilishi loyihasi muhim strategik bosqich hisoblanadi. Ushbu loyiha nafaqat mintaqaviy transport aloqalarini sezilarli darajada yaxshilashga, balki Farg'ona vodiysi va respublikaning boshqa hududlarini birlashtirish orqali iqtisodiy integratsiyani mustahkamlashga xizmat qiladi. Tezkor temir yo'l liniyasi qurilishi natijasida yuk va yo'lovchi tashish tezligi oshib, transport logistikasining samaradorligi tubdan oshiriladi, bu esa o'z navbatida eksport salohiyatini kengaytirish va xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini sezilarli darajada yaxshilash imkonini beradi. Loyiha iqtisodiyotning turli sohalarida, xususan, sanoat, qishloq xo'jaligi va xizmat ko'rsatish tarmoqlarida yangi imkoniyatlarni yaratadi, natijada ishlab chiqarish hajmi va savdo aylanmasi oshadi. Shu bilan birga, transport xarajatlarining kamayishi va yuk yetkazib berish muddatlarining qisqarishi milliy mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshiradi, bu esa mamlakat iqtisodiyotining global bozorga integratsiyasini jadallashtiradi.

Shuningdek, loyiha ijtimoiy va ekologik jihatdan ham keng ko'lamli ijobiy ta'sirlarni o'zida mujassamlashtiradi. Yangi temir yo'l infratuzilmasining barpo etilishi natijasida yuzlab yangi ish o'rinlari yaratiladi, bu esa aholining bandligini oshirish va ijtimoiy barqarorlikni

mustahkamlashga xizmat qiladi. Yo'lovchilar uchun transport qulayligi va xavfsizligi sezilarli darajada oshadi, shu bilan birga transport tizimining raqamli transformatsiyasi yangi texnologiyalar va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari joriy qilinishiga olib keladi. Bu esa nafaqat xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilaydi, balki iqtisodiyotning boshqa sohalariga ham innovatsiyalarni kengaytirish uchun zarur bo'lgan raqamli infratuzilmani yaratishda poydevor bo'ladi. Bundan tashqari, ekologik barqarorlik nuqtai nazaridan loyiha atrof-muhitni muhofaza qilish choralari bilan birga, yoqilg'i tejamkorligi va ifloslanishni kamaytirish imkoniyatlarini oshiradi, bu esa O'zbekistonning global iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashdagi majburiyatlarini amalga oshirishga katta hissa qo'shadi. Umuman olganda, Toshkent – Andijon tezkor temir yo'li qurilishi nafaqat transport tizimining sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishiga, balki milliy iqtisodiyot va ijtimoiy sohaning barqaror rivojlanishiga xizmat qiluvchi keng ko'lamli va strategik ahamiyatga ega loyiha bo'lib qoladi.

4.5. Mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishda xalqaro moliya institutlari orqali moliyalashtirilayotgan loyihalarning istiqbollari

Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik O'zbekiston Respublikasining iqtisodiyotni tubdan modernizatsiya qilish va infratuzilmani keng ko'lamda rivojlantirish jarayonida ajralmas, strategik ahamiyatga ega omil sifatida shakllanmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizda transport, energetika, suv ta'minoti va boshqa asosiy infratuzilma sohalarida zamonaviy, ilg'or texnologiyalar va standartlarga javob beradigan infratuzilma yaratish va mavjud infratuzilmani kengaytirish vazifalari davlatning eng ustuvor siyosiy va iqtisodiy maqsadlari sirasiga kiritilgan. Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki kabi yirik xalqaro moliya institutlari tomonidan taqdim etilayotgan uzoq muddatli kreditlar, grantlar va boshqa moliyaviy yordamlar mamlakatimizda infratuzilma

sohasidagi yirik strategik loyihalarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga xizmat qilmoqda. Bu esa o‘z navbatida nafaqat yangi temir yo‘llar, avtomobil yo‘llari, suv ta‘minoti tizimlari va elektr tarmoqlari qurilishiga, balki mavjud infratuzilma obektlarini zamonaviylashtirishga ham keng imkoniyatlar yaratmoqda.

36-jadval

Xalqaro moliya institutlari orqali mamlakatimiz loyihalarini amalga oshirish bo‘yicha istiqbol yo‘nalishlari⁴⁵

№	Istiqbol yo‘nalishi	Tavsifi	Kutilayotgan natijalar
1	Infratuzilmani rivojlantirish	Transport, energetika, suv ta‘minoti kabi sohalarda zamonaviy infratuzilmani yaratish va kengaytirish	Transport samaradorligi oshadi, iqtisodiy o‘rish jadallashadi
2	Texnologik yangiliklar va raqamlashtirish	Loyihalarda ilg‘or texnologiyalarni joriy qilish, raqamli platformalarni kengaytirish	Ish faoliyati avtomatlashtiriladi, davlat xizmatlari sifat jihatdan yaxshilanadi
3	Ijtimoiy sohani rivojlantirish	Ta‘lim, sog‘liqni saqlash, bandlikni oshirishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirish	Aholining hayot sifati oshadi, ijtimoiy barqarorlik mustahkamlanadi
4	Ekologik barqarorlikni ta‘minlash	Yashil energiya manbalari, ekologik muhofaza, chiqindilarni kamaytirish bo‘yicha loyihalar	Atrof-muhit yaxshilanadi, ekologik muammolar kamayadi
5	Iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirish	Mintaqaviy transport va savdo tarmoqlarini rivojlantirish, eksport salohiyatini oshirish	Hududlararo iqtisodiy aloqalar mustahkamlanadi, eksport hajmi ortadi
6	Mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish	Sanoat va qishloq xo‘jaligi sohaslarida innovatsiyalarni joriy etish	Mahalliy mahsulotlar raqobatbardoshligi oshadi, ish o‘rinlari ko‘payadi
7	Moliyaviy barqarorlik va islohotlar	Iqtisodiy islohotlar va moliya tizimini yaxshilash, investitsiyalar uchun qulay sharoit yaratish	Iqtisodiyotning raqobatbardoshligi va barqarorligi oshadi

⁴⁵ Manba: muallif ishlanmasi.

Infratuzilmaning rivojlanishi va modernizatsiyasi mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish, transport-logistika tizimlarini yanada samarali qilish, hududlararo iqtisodiy aloqalarni mustahkamlash, shuningdek, xalqaro savdo va eksport salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu tarzda, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik O'zbekistonning iqtisodiy o'sishini jadallashtirishda va mamlakatni global iqtisodiy tizimda yanada faol va integratsiyalashgan ishtirokchi sifatida rivojlantirishda muhim poydevor bo'lib xizmat qilmoqda.

Xalqaro moliya institutlari yordamida amalga oshirilayotgan loyihalar mamlakatimizda texnologik yangiliklar va raqamlashtirish jarayonlarini kengaytirish imkonini ham yaratmoqda. Zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish, davlat boshqaruvida raqamli platformalarni rivojlantirish orqali davlat xizmatlarining samaradorligini oshirish va fuqarolar uchun yanada qulay, tezkor xizmat ko'rsatishni tashkil etish masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda. Raqamli transformatsiya jarayonlari natijasida davlat idoralari faoliyatining avtomatlashtirilishi byurokratik to'siqlarni kamaytirib, ishbilarmonlik muhiti uchun yanada qulay va shaffof sharoit yaratadi. Shu bilan birga, xalqaro moliya institutlari yordamida amalga oshirilayotgan ta'lim, sog'liqni saqlash va bandlikni oshirishga qaratilgan ijtimoiy soha loyihalari aholi hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilashga xizmat qilmoqda. Bu esa ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash, kambag'allik va ishsizlik darajasini pasaytirish, hamda mamlakatda uzoq muddatli ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotga zamin yaratishda muhim omil hisoblanadi. Shu tariqa, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik nafaqat iqtisodiy infratuzilmani rivojlantirish, balki aholi turmush darajasini yaxshilash, ijtimoiy himoyani kuchaytirish va sog'lom jamiyat barpo etish yo'lida ham muhim platforma hisoblanadi.

Ekologik barqarorlik masalalariga ham xalqaro moliya institutlari tomonidan ko'rsatilayotgan moliyaviy yordam ayniqsa ahamiyatlidir. Bugungi kunda global iqlim o'zgarishlari, atrof-muhit ifloslanishi va tabiiy resurslarning cheklanganligi masalalari dunyo mamlakatlari

uchun eng dolzarb muammolar sirasiga kiradi. O‘zbekiston uchun ham yashil energiya manbalarini rivojlantirish, chiqindilarni samarali boshqarish, tabiiy muhitni muhofaza qilish bo‘yicha amalga oshirilayotgan loyihalar davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro moliya institutlari ko‘magida amalga oshirilayotgan ekologik loyihalar mamlakatimizda atrof-muhit holatini yaxshilash, ekologik xavfsizlikni ta‘minlash, sog‘lom va xavfsiz yashash muhiti yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, ushbu loyihalar milliy iqtisodiyotning iqlim o‘zgarishlariga moslashuvchanligini oshirishga, barqaror va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirishga xizmat qiladi. Bu boradagi hamkorlik O‘zbekistonning xalqaro ekologik majburiyatlarini bajarish va global ekologik hamjamiyat bilan yaqindan integratsiyalashishiga katta hissa qo‘shadi.

So‘nggi yillarda iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirish va mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish sohalarida ham xalqaro moliya institutlari bilan samarali hamkorlik yo‘lga qo‘yilmoqda. Mintaqaviy transport tarmoqlari va savdo aloqalarining rivojlanishi, yangi logistika yo‘laklarining yaratilib, eksport salohiyatining oshirilishi mamlakat hududlarining o‘zaro iqtisodiy bog‘liqligini mustahkamlab, eksport hajmini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, sanoat va qishloq xo‘jaligida ilg‘or texnologiyalarni joriy etish, mahalliy ishlab chiqarishni rag‘batlantirish orqali iqtisodiyotning diversifikatsiyasi amalga oshirilmoqda. Bu jarayonlar iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, yangi ish o‘rinlari yaratish va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish uchun qulay zamin yaratadi. Moliyaviy barqarorlik va iqtisodiy islohotlarning davom ettirilishi mamlakatimiz moliya tizimini mustahkamlab, ichki va tashqi investorlar uchun jozibador muhitni yanada oshirishga xizmat qiladi. Xalqaro moliya institutlari bilan o‘zaro hamkorlikni chuqurlashtirish va diversifikatsiya qilish, shuningdek, loyihalarni boshqarish samaradorligini oshirish orqali mamlakatimiz uzoq muddatli iqtisodiy taraqqiyot yo‘lida mustahkam poydevor yaratishni davom ettiradi. Shu

tarzda, xalqaro moliya institutlari bilan yaqin va samarali hamkorlik O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy salohiyatini oshirish, infratuzilma va ijtimoiy sohalarni rivojlantirish, ekologik barqarorlikni ta’minlash va global iqtisodiy jarayonlarga muvaffaqiyatli integratsiyalashishda hal qiluvchi vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Xalqaro moliya institutlari orqali mamlakatimizda amalga oshirilayotgan loyihalar istiqbollari O‘zbekistonning uzoq muddatli va barqaror rivojlanishi uchun juda keng imkoniyatlarni yaratib bermoqda. Bu institutlar tomonidan taqdim etilayotgan moliyaviy resurslar - kreditlar, grantlar va investitsiyalar orqali mamlakatimiz infratuzilma, energetika, transport, ijtimoiy soha hamda ekologiya kabi eng dolzarb va ustuvor yo‘nalishlarda katta hajmdagi loyihalarni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Natijada, iqtisodiyotimizning zamonaviylashtirilishi, texnologik yangilanishlarni qo‘llash, ijtimoiy xizmatlar sifatini oshirish, shuningdek, atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha muhim yutuqlar kuzatilmoqda. Ushbu loyihalar nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki aholining farovonligi va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga ham xizmat qilmoqda. Shu bois, xalqaro moliya institutlari bilan samarali hamkorlikni rivojlantirish mamlakatimiz uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lib, mamlakatni global miqyosda iqtisodiy raqobatbardosh va barqaror davlatga aylantirishda muhim poydevor hisoblanadi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik O‘zbekistonning milliy rivojlanish strategiyasida ajralmas va ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu hamkorlikni yanada samarali va tizimli tashkil etish, loyiha boshqaruvini takomillashtirish, moliyaviy resurslarni oqilona taqsimlash va xalqaro standartlarga mos texnologiyalarni joriy etish orqali loyihalarning natijadorligini sezilarli darajada oshirish zarur. Bundan tashqari, xorijiy investitsiyalar va kreditlarni jalb qilish jarayonlarida shaffoflikni ta’minlash, korrupsiyaga qarshi qat’iy kurash olib borish, shuningdek, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni yanada keng qo‘llab-quvvatlash orqali iqtisodiyotimizning barcha sohalarida barqaror o‘sishni rag‘batlantirish

muhim hisoblanadi. Bu esa, o‘z navbatida, nafaqat infratuzilma va transport sohasida samaradorlikni oshirish, balki aholining hayot sifatini yaxshilash, ekologik muammolarni hal etish va mamlakatimizni jahon iqtisodiyotida yanada faol va raqobatbardosh o‘yinchiga aylantirishga yordam beradi. Shuningdek, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni yanada chuqurlashtirish uchun O‘zbekiston innovatsion iqtisodiyotga o‘tishni tezlashtirish, ilg‘or texnologiyalarni keng miqyosda joriy etish va raqamlashtirish jarayonlarini kompleks ravishda rivojlantirishga katta e‘tibor qaratishi lozim. Ijtimoiy soha, ayniqsa ta‘lim va sog‘liqni saqlash tizimlarini yanada sifatli va samarali qilish, yangi ish o‘rinlari yaratish, yoshlarni bandligini ta‘minlash kabi muhim yo‘nalishlarda loyihalarni kengaytirish zarur. Bu sohalarga sarmoya kiritish uzoq muddatda ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishning mustahkam poydevorini yaratadi. Bundan tashqari, ekologik barqarorlikni ta‘minlash va yashil iqtisodiyotga o‘tish yo‘lida doimiy chora-tadbirlarni amalga oshirish, atrof-muhitni himoya qilishni xalqaro standartlarga moslashtirish zarur. Shu tarzda, xalqaro moliya institutlari bilan o‘zaro manfaatli va samarali hamkorlikni yanada kengaytirish orqali O‘zbekiston nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ekologik sohalarda ham yuqori natijalarga erishadi, davlatimizning barqaror rivojlanishini mustahkamlaydi va global miqyosda obro‘-e‘tiborini oshiradi. Ushbu istiqbollar mamlakatimizni yanada kuchli, raqobatbardosh va zamonaviy davlatga aylantirishda muhim omil bo‘lib qoladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlar mamlakatimizning har tomonlama taraqqiyoti va barqarorligini ta‘minlashda muhim poydevor vazifasini o‘tayapti. Prezident Mirziyoyev ta‘kidlaganidek, “Yurtimizning farovonligi, xalqimizning farzandlari uchun yaratilayotgan imkoniyatlar - bu bizning eng asosiy vazifamizdir. Har bir loyiha, har bir islohot odamlarning hayotini yaxshilashga, iqtisodiyotni modernizatsiyalashga va milliy salohiyatimizni to‘liq ro‘yobga chiqarishga xizmat qilishi shart.” Ular shu maqsadda amalga

oshirilayotgan xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik orqali moliyalashtirilayotgan yirik infratuzilma, ijtimoiy va ekologik loyihalar mamlakatimizni jahon miqyosida rivojlangan va raqobatbardosh davlatga aylantirish yo'lida muhim qadamdir. Prezidentimizning so'zlari va ko'rsatmalari asosida islohotlar strategik yo'nalishlarda izchil davom ettirilmoqda, bu esa O'zbekistonning barqaror rivojlanishi, ijtimoiy farovonligi va iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlashda mustahkam poydevor yaratmoqda. Shu bois, barcha sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar va xalqaro hamkorlik, kelajak avlodlar farovonligi uchun barqaror va yorqin kelajak bunyod etishning eng muhim garovidir.

4.6. Xalqaro moliya institutlarining mamlakatimiz iqtisodiyotini samarali rivojlantirish borasidagi ilmiy amaliy konseptual takliflar

Zamonaviy jahon moliya tizimida xalqaro moliya institutlarining roli va ularning rivojlanishini rag'batlantirish borasida takliflar:

Xalqaro moliya institutlari savdo va investitsiyalarni rag'batlantirishga katta ahamiyat qaratmoqda. Bu institutlar tomonidan amalga oshirilayotgan dasturlar savdo va investitsiyalarning erkinroq va adolatli bo'lishini ta'minlash, shuningdek, rivojlanayotgan mamlakatlarga kerakli moliyaviy resurslarni taqdim etish orqali ularning iqtisodiy o'sishini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

Xalqaro moliya institutlari moliyaviy infratuzilmani rivojlantirish va mamlakatlar o'rtasidagi moliyaviy integratsiyani kuchaytirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Bu, o'z navbatida, xalqaro bozorlarning birlashtirilishi, moliyaviy oqimlarning yanada erkin bo'lishi va iqtisodiy o'sishni ta'minlashga yordam beradi.

Xalqaro moliya institutlarining faoliyatiga doimo tanqidlar bo'lib kelgan. Birinchi navbatda, bu institutlarning ba'zi siyosatlari rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy tengsizlikni yanada

kuchaytirishi mumkin. Masalan, IMF tomonidan taqdim etilgan kreditlar ko'pincha qat'iy shartlar bilan birga keladi, bu esa rivojlanayotgan davlatlarda ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni yanada kuchaytirishi mumkin. Boshqa tomondan, Jahon Banki va boshqa tashkilotlarning moliyaviy yordam dasturlari ba'zan mintaqaviy rivojlanishning ehtiyojlariga mos kelmasligi mumkin.

Shuningdek, ba'zi mamlakatlar xalqaro moliya institutlarining qarorlariga nisbatan tanqidiy yondashmoqda, chunki ular ko'pincha yuqori darajadagi qarzlarni oshirishga olib keladi, bu esa mamlakatlarning moliyaviy mustaqilligini cheklaydi.

Zamonaviy jahon moliyaviy tizimi tobora murakkablashib, xalqaro moliya institutlari global iqtisodiyotni boshqarish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va rivojlanish uchun zarur resurslarni ajratish bo'yicha muhim rol o'ynamoqda. Ularning rivojlanish tendensiyalari, raqamli moliya, iqlim o'zgarishi, global moliyaviy barqarorlik va boshqa sohalarga oid yangiliklarni o'z ichiga oladi. Shunga qaramay, ularning siyosatlari va qarorlari ba'zan tanqid qilinadi va ba'zi holatlarda rivojlanayotgan mamlakatlar uchun noqulay oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, xalqaro moliya institutlarining faoliyatini takomillashtirish va ijtimoiy adolatni ta'minlash uchun yangi, samarali siyosatlar ishlab chiqish zarurati mavjud.

O'zbekiston Respublikasida davlat ichki va tashqi qarzlarini samarali boshqarish bo'yicha takliflar:

O'zbekistonning tashqi va ichki qarzlarining boshqarilishini yanada yaxshilash, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishni kuchaytirish uchun kuchli qarz boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish zarur.

Davlat qarzini boshqarish va qaytarish bo'yicha amalga oshirilgan siyosat, iqtisodiy barqarorlikni saqlash va moliyaviy barqarorlikni oshirishga qaratilgan. Biroq, kelajakda davlatning qarz siyosati yanada yaxshilanib, moliyaviy boshqaruv tizimini yanada mustahkamlash zarur. O'zbekistonning davlat qarzi bo'yicha strategiyalari, shu bilan birga,

xalqaro moliya bozorlaridagi holatlar va mamlakat ichki iqtisodiy omillarni ham inobatga olgan holda qayta ko‘rib chiqilishi lozim.

Kelajakda, qarzlarni boshqarishning samaradorligini oshirish uchun qarzlarni o‘z vaqtida qaytarish, yirik moliyaviy majburiyatlarni amalga oshirish, va tashqi moliyaviy resurslarni diversifikatsiya qilish bo‘yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar yanada kuchaytirishi lozim. Bu esa mamlakatning iqtisodiy mustahkamligini ta‘minlash va qarzarlar bo‘yicha to‘g‘ri qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, ichki va tashqi qarzarlar o‘rtasidagi farq, qaytarish muddatlari va tuzilmasi, davlatning moliyaviy siyosatini yanada optimallashtirish va iqtisodiy barqarorlikni oshirish uchun asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasining davlat tashqi qarzi iqtisodiyotning turli sohalarini qo‘llab-quvvatlashda va rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Har bir tarmoq uchun ajratilgan mablag‘lar, asosan, iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, ijtimoiy xizmatlarni rivojlantirish, infratuzilmani yangilash va xalqaro integratsiyani kuchaytirishga yo‘naltirilgan. Davlat tashqi qarzi tarmoqlar bo‘yicha taqsimoti, iqtisodiy islohotlarning amalga oshirilishini va mamlakatning global iqtisodiy tizimdagi o‘rnini mustahkamlashni qo‘llab-quvvatlaydi. Yil davomida sektorlarga ajratilgan mablag‘larning o‘zgarishi, davlatning iqtisodiy strategiyasidagi o‘zgarishlarni va resurslarni samarali taqsimlashga bo‘lgan ehtiyojni aks ettiradi.

Xalqaro moliya institutlari kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini samarali moliyalashtirilishi bo‘yicha takliflar:

Xalqaro moliya institutlari tomonidan taqdim etilayotgan kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun juda katta va beqiyos ahamiyatga ega bo‘lib, mamlakatimizning iqtisodiy va ijtimoiy hayotida tub o‘zgarishlar va rivojlanishlarga sabab bo‘lmoqda. So‘nggi to‘rt yil davomida ushbu xalqaro moliya institutlari mamlakatimizga ajratgan kreditlar va moliyaviy resurslar yordamida turli sohalarda, xususan infratuzilma,

energetika, qishloq xo‘jaligi, transport, ta’lim va sog‘liqni saqlash kabi muhim yo‘nalishlarda katta hajmdagi investitsiya loyihalari amalga oshirildi. Bu loyihalar nafaqat iqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘shishiga hissa qo‘shdi, balki jamiyatdagi yangi ish o‘rinlarini yaratish, aholining turmush darajasini yaxshilash, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda ham juda muhim ahamiyat kasb etdi.

Moliyalashtirishlar orqali infratuzilmaning yangilanishi, yangi yo‘l va ko‘priklarning qurilishi, energetika sohasida modernizatsiya va kengaytirilgan quvvatlarga ega bo‘lishi, shuningdek, qishloq xo‘jaligi sohasida mahsuldorlikning oshishi va yangi texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlari yuzaga keldi. Natijada, mamlakatimizda iqtisodiy o‘shish sur‘atlari sezilarli darajada tezlashdi, ish bilan ta’minlash darajasi yaxshilandi, shuningdek, mahalliy ishlab chiqarish va eksport salohiyati oshdi. Bundan tashqari, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik nafaqat moliyaviy yordamni anglatadi, balki zamonaviy boshqaruv uslublari, xalqaro tajriba va texnologiyalarni o‘zlashtirish imkonini yaratadi, bu esa mamlakat iqtisodiyotining barqaror va sifatli rivojlanishiga xizmat qiladi. Lekin, bunday keng ko‘lamli moliyalashtirish jarayonlarining samaradorligini yanada oshirish uchun, investitsiya loyihalarining rejalashtirish, monitoring va baholash tizimini mustahkamlash, moliyaviy resurslardan foydalanishni shaffof va hisobdor tarzda tashkil etish zarur.

Moliyalashtirilayotgan har bir loyiha ijtimoiy va ekologik jihatdan ham e’tiborga olinib, uzoq muddatli barqaror rivojlanishga xizmat qilishi shart. Ayniqsa, atrof-muhit muhofazasi va ijtimoiy adolat tamoyillariga rioya qilish kelajak avlodlarning manfaatlarini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, moliyalashtirish jarayonlarida innovatsion yondashuvlarni qo‘llash, raqamli

texnologiyalarni keng joriy etish orqali loyiha samaradorligini oshirish imkoniyatlari ko‘rib chiqilishi lozim.

Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni yanada kengaytirish, yangi kredit liniyalari va grantlarni jalb qilish, shuningdek, ushbu resurslardan oqilona foydalanish orqali O‘zbekiston o‘zining iqtisodiy va ijtimoiy salohiyatini yanada oshirib, yangi innovatsiyalar va texnologiyalarni amaliyotga joriy eta oladi. Bu esa mamlakatimizni raqobatbardosh va barqaror iqtisodiyotga aylantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik jarayonida amalga oshirilayotgan loyihalar mamlakatimizning iqtisodiy mustaqilligini ta’minlashga yordam beradi, yangi texnologik yechimlarni joriy qilish va iqtisodiyotning diversifikatsiyasini oshirishga ko‘maklashadi.

Xalqaro moliya institutlari kredit liniyalari orqali moliyalashtirilgan investitsiya loyihalari mamlakatimizning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida juda muhim o‘rin tutib, barqaror va sifatli taraqqiyot uchun mustahkam va uzoq muddatli poydevor yaratmoqda. Ushbu jarayonlar natijasida mamlakat iqtisodiyoti faqatgina hajm jihatdan emas, balki sifat jihatidan ham katta o‘zgarishlarga erishdi, yangi imkoniyatlar ochildi va aholining turmush darajasi sezilarli darajada yaxshilandi. Shu tariqa, O‘zbekiston xalqaro moliya institutlari bilan muvaffaqiyatli hamkorlikni davom ettirish orqali nafaqat bugungi kun muammolarini hal etadi, balki kelajak avlodlar uchun barqaror va farovon jamiyat barpo etishning mustahkam asoslarini yaratadi. Shunday ekan, davlat siyosati va iqtisodiy strategiyada xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni yanada kuchaytirish va samarali boshqarishni ta’minlash ustuvor vazifa bo‘lib qolmoqda. Bu yo‘lda amalga oshirilayotgan har bir qadam mamlakatimizning iqtisodiy suverenitetini mustahkamlashga, aholining farovonligini oshirishga va

uzoq muddatli barqaror rivojlanishga xizmat qiladi. Natijada, O'zbekiston global iqtisodiy tizimda o'z o'rnini yanada mustahkamlaydi, yangi texnologiyalarni joriy etishda ilg'or davlatlar qatoriga qo'shiladi va jamiyatning barcha qatlamlari uchun yanada farovon hayot sharoitlarini yaratadi.

Xalqaro moliya institutlari orqali mamlakatimiz loyihalarini amalga oshirish istiqbollari bo'yicha takliflar:

Loyihalarni boshqarish tizimini takomillashtirish masalasida:

Har bir xalqaro moliyaviy institut bilan amalga oshirilayotgan loyiha o'ziga xos murakkablik va ko'p bosqichli mexanizmlarga ega. Loyiha samaradorligi, budjetdan to'g'ri foydalanish va muddatlarda bajarilishi to'g'ridan-to'g'ri boshqaruv sifati bilan bog'liq.

Takliflar:

- Loyiha boshqaruvida xalqaro standartlar asosida ishlovchi maxsus milliy agentliklar yoki guruhlar tashkil etish.
- Har bir yirik loyiha uchun strategik nazorat qiluvchi Kengash yoki kuzatuv komissiyasi tuzish.
- Raqamlashtirilgan loyiha monitoring tizimini joriy etib, muddatlar, xarajatlar va ko'rsatkichlar bo'yicha real vaqt rejimida hisobot taqdim etish.

Moliyaviy resurslarni oqilona va shaffof taqsimlash masalasida:

Kredit va grant mablag'larining noto'g'ri taqsimlanishi yoki noto'g'ri tanlangan pudratchilar, loyihalarning kechikishi va isrofgarchiliklarga olib kelmoqda.

Takliflar:

- Har bir xalqaro moliyaviy resursga asoslangan loyiha uchun ochiq tender va xarid jarayonlarini 100% raqamlashtirish.
- Grant va kredit mablag'lari taqsimotida mustaqil moliyaviy ekspertiza joriy etish.

- Har chorakda jamoatchilikka loyiha moliyaviy ko'rsatkichlari, mablag'lar harakati va bajarilgan ishlar to'g'risida ochiq axborot berib borish.

Mahalliy ishlab chiqaruvchilar va xizmat ko'rsatuvchi kompaniyalarni faol jalb etish masalasida:

Aksar hollarda yirik xalqaro loyihalarda chet ellik pudratchilar ishtirok etmoqda. Bu esa milliy iqtisodiyotga yetarlicha ko'p foyda olib kelmayapti.

Takliflar:

- Mahalliy ishlab chiqaruvchilar va kichik biznes vakillarini xalqaro loyihalarda ishtirok etishini yengillashtiruvchi maxsus platforma tashkil etish.

- Har bir loyiha budjeti tarkibida kamida 30–40% mablag'ni ichki bozor orqali amalga oshirish majburiyatini belgilash.

- Mahalliy xomashyo, materiallar va xizmatlardan foydalanishga ustuvorlik berish.

Ijtimoiy sohalarga yo'naltirilgan loyihalarni kengaytirish masalasida:

Aholining hayot sifatini bevosita yaxshilash ta'lim, sog'liqni saqlash, ichimlik suvi, uy-joy va bandlik sohalari orqali amalga oshadi.

Takliflar:

- Qishloq va olis hududlarda sog'liqni saqlash, maktabgacha ta'lim va umumta'lim muassasalarini zamonaviylashtirish uchun xalqaro grant va kreditlar asosida maxsus dasturlar ishlab chiqish.

- Yoshlar bandligini ta'minlash, kasb-hunar ta'limi va raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha yirik loyihalarni yo'lga qo'yish.

- Mahalla darajasida amalga oshirilayotgan kichik infratuzilma loyihalariga xalqaro texnik va moliyaviy yordamni yo'naltirish.

Ekologik barqarorlik va yashil iqtisodiyotga o'tish masalasida:

Iqlim o'zgarishi va atrof-muhit muhofazasi global kun tartibidagi muhim masalalardan biridir. O'zbekiston uchun esa bu - cho'llanish, suv tanqisligi, havo ifloslanishi kabi dolzarb muammolarni hal qilish deganidir.

Takliflar:

- Yashil energetika (quyosh, shamol, bioenergetika) loyihalariga xalqaro moliya institutlari grant va subsidiyalarini jalb qilish.
- Suv tejovchi texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan texnik va investitsiyaviy loyihalarni kengaytirish.
- Har bir xalqaro loyiha doirasida ekologik ekspertiza va ta'sir baholashni majburiy tartibda joriy qilish.

Innovatsion iqtisodiyot va raqamlashtirishni jadallashtirish masalasida:

Zamonaviy iqtisodiy raqobat faqat ishlab chiqarish emas, balki innovatsion yondashuvlar va raqamli yechimlar orqali amalga oshiriladi.

Takliflar:

- Raqamli infratuzilma (internet tarmog'i, sun'iy intellekt, ma'lumotlar markazlari) bo'yicha xalqaro hamkorlikda yirik loyihalarni boshlash.
- Startaplar, IT-parklar va texnoparklar faoliyatini moliyalashtirish uchun xalqaro grantlarni jalb qilish.
- O'quv muassasalarida raqamli ta'lim infratuzilmasini yaratish bo'yicha xalqaro loyihalarni yo'lga qo'yish.

Korrupsiyaga qarshi kurash va shaffoflikni kuchaytirish masalasida:

Izoh: Xalqaro moliyaviy institutlar mablag'larining noto'g'ri ishlatilishi moliyaviy intizomga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Takliflar:

- Har bir loyiha bo'yicha alohida axborot portali yaratish va unda xaridlar, pudratchilar, bajarilgan ishlar haqida muntazam ma'lumot berib borish.

- Mustaqil jamoatchilik komissiyalarining loyihalarda ishtirokini rag'batlantirish.

- Korrupsiyani aniqlashda sun'iy intellekt asosidagi xavf indikatorlarini joriy qilish.

Tizimli xalqaro hamkorlik strategiyasini ishlab chiqish masalasida:

Hozirgi hamkorlik ko'pincha loyiha asosida bo'lib, umumiy strategik reja va ustuvorlikka ega emas.

Takliflar:

- O'zbekiston va xalqaro moliya institutlari o'rtasida 5-10 yillik strategik sheriklik dasturlarini ishlab chiqish.

- Har bir soha bo'yicha (transport, energetika, sog'liqni saqlash, qishloq xo'jaligi) xalqaro donorlar bilan alohida "yo'l xaritalari"ni tuzish.

- O'zbekistonning xalqaro moliya institutlaridagi ishtirokini faolroq qilish va milliy manfaatlarni ilgari surishda diplomatik aloqalarni mustahkamlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. "O'zbekiston", 2023. b 15.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyevning 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risidagi PF-5953 son Farmoni. Toshkent shahri, 2020 yil 2 mart. www.lex.uz.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgustdagi "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida"gi PF-5789-son Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 23.09.2020. www.lex.uz.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni.
6. O'zbekiston Respublikasining «Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida»gi (2019 yil 25 dekabr, 598-sonli) Qonun
7. O'zbekiston Respublikasining «Raqobat to'g'risida»gi Qonuni. Ro'yxatga olingan sana: 06.01.2012 y. Raqami: O'RQ-319. <https://lex.uz/docs/1931443>
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 14 yanvardagi "Davlat aktivlarini boshqarish, monopoliyaga qarshi kurashishni tartibga solish tizimini va kapital bozorini tubdan takomillashtirish chora

tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5630-son Farmoni.
<https://lex.uz/docs/4160392> 6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998 yil 30 apreldagi «Chet el investitsiyalari va xorijiy investorlar faoliyatining kafolatlarini takomillashtirish to‘g‘risida»gi PF 609-1 son Farmoni. <https://lex.uz/>

9. O‘zbekiston Respublikasining «Reklama to‘g‘risida»gi Qonuni. Ro‘yxatga olingan sana: 25.12.1998 y. Raqami: 723-I. <https://lex.uz/docs/25458>

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 24 yanvardagi «O‘zbekiston Respublikasi Monopoliyaga qarshi kurashish qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida»gi PQ-4126-son Qarori. <https://lex.uz/docs/4178984>.

11. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentabrdagi 797-son «Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi Qarori.

12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF 4947-sonli - O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. www.lex.uz.

13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 10 yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Huzuridagi Loyiha Boshqaruvi milliy agentligi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5624-sonli Farmoni. www.lex.uz.

14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 05.10.2020 yildagi PF-6079-son “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.

15. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 01.11.2019 yildagi O‘RQ-578-son “To‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida”

II. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 24.01.2020. www.uza.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligining yigirma to‘qqiz yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. www.uza.uz

3. Mirziyoyev SH.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta‘minlash – yuqori taraqqiyoti va xalq farovonligining gapovi. – Toshkent: -O‘zbekiston, 2017. – 48 b

4. Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat‘iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma‘ruza, 2017 yil 14 yanvar. -Toshkent: O‘zbekiston, 2017. 104 b.

5. Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat‘iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma‘ruza, 2017 yil 14 yanvar. -Toshkent: O‘zbekiston, 2017. 104 b.

6. Mirziyoyev SH.M. Tanqidiy tahlil, qat‘iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy

rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017 yil 14 yanvar.
- Toshkent: O'zbekiston, 2017. 104 b.

7. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mapd va olijanob xalqimiz bilan bipga qupamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 488 b.

8. Mirziyoyev SH.M. Epkin va fapovon, demokpatik O'zbekiston davlatini bipgalikda bappo etamiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2016. 56 b.

III. Darsliklar, o'quv qo'llanmalar

9. A.Kireev «Mejdunarodnaya ekonomika» v dvux chastyax. - M.: «Mejdunarodnie otnosheniya» 2004. 324s.

10. A.Shernaev, O.Kamolov. Davlat qarzlarini boshqarish. Darslik. T.: Iqtisodiyot MoliY. 2019.-314 b.

11. A.V. Vahobov, T.S. Malikov Darslik. – T: "Noshir", 2011.712 b.

12. Alexin B.I. Gosudarstvenniy dolg. Posobiye dlya studentov akademii byudjeta i kaznacheystva. M., 2007 g.;

13. Analiz finansovo'x ro'nkov i trgovlya finansovo'mi aktivami. - SPb.: «Piter» 2005. 230s.

14. B.Mamatov, Sh.Xamdamov, J.Tursunov. Davlat maqsadli va buydjetdan tashqari jamgarmalar. Darslik. T.: Iqtisodiyot-MoliY. 2019.-348 b.

15. D. Shvager «Texnicheskiy analiz». – M.: «Alpina» 2005. 805s.

16. D.Y. Piskulov «Teoriya i praktika valyutnogo dilinga». - M.: «Infra-M» 2004. 375s.

17. Danilstev A. V. "Mejdunarodnaya trgovlY. Instrumento' regulirovaniya". Uchebno-prakticheskoe posobie. Izd. 2-e pererab. - M.: Delovaya literatura, Paleotip, 2004. – 320s.

18. Djon Dj. Merfi «Texnicheskiy analiz fyuchersno'x ro'nkov:

teoriya i praktika». - M.: «Diagramma» 2004. 588s.

19.G.N. Burlak, O.I.Kuznestova «Texnika valyutno'x operastiy». –M.: «YunITI» 2004. 367s.

20.Glaser, F., Zimmermann, K., Haferkorn, M., Weber, M.C., & Siering, M. (2014, June 9–11). Bitcoin- asset or currency? Revealing users' hidden intentions [Conference session]. 22nd European Conference on Information Systems (pp. 1–10). ECIS, London, England

21.Globe Newswire (2022). Digital banking market size to surpass \$10.3 trillion by 2028 – Comprehensive research report by facts and factors. <https://www.globenewswire.com/en/news-release/2022/09/13/2515128/0/en/Digital-Banking-Market-Size-to-Surpass-10-3-Trillion-by-2028-Comprehensive-Research-Report-by-Facts-Factors.html>

22.Gosudarstvenniy i munitsipalniy dolg Ucheb. posobiye / Pod red. L.I. Ushvitskogo. – M.: Finansi i statistika, 2014.197 s.

23.Gurova I. P. "Etika mejdunarodno'x ekonomicheskix otnosheniy". Uchebnoe posobie. - M.: Delo, 2004. – 408s.

24.Haqimov I. «Moliya bozorini tahlil qilish usullari». O'quv qo'llanma. TDIU 2005.

25.J.Ataniyazov, E.Almardanov, A.Abdullayev. Upravleniye gosudarstvennim dolgom. Uchebnoye posobiye. T.: Iqtisodiyot-MoliY. 2019.-216 b.

26.Kachalich A.G. Valyutnaya politika stran s transformiruemoy ekonomikoy v usloviyax finansovoy globalizastii: Uchebnoe posobie. / pod red. prof. Slepova. V.A. Ros. Ekon. akad. im. Plexanova. G.V. – M.: Ekonomist, 2006. – 169 s.

27.Kireyev A. P. Mejdunarodnaya ekonomika. V 2-x ch. - CH. II. Mejdunarodnaya makroekonomika: otkritaya ekonomika i makroekonomicheskoye programmirovaniye. Uchebnoye posobiye dlya

vuzov. – M.: Mejdunar. otnosheniya, 2002. – 416 s.

28.Kireyev A. P. Mejdunarodnaya ekonomika. V 2-x ch. - CH.I. Mejdunarodnaya mikroekonomika: dvijeniye tovarov i faktorov proizvodstva. Uchebnoye posobiye dlya vuzov. - M.: Mejdunar. otnosheniya, 2002. – 488 s.

29.Krugman P. R., Obstfeld M. Mejdunarodnaya ekonomika. Teoriya i politika: Uchebnik dlya vuzov /Per. s angl. pod red. V P.Kolesova, M.V.Kulakova. – M.: Piter, 2003. – 832 s.

30.L.N. Krasavina «Mejdunarodnie valyutno-kreditnie i finansovie otnosheniya». - M.: «Finanso' i statistika» 2006. 576 s.

31.Miklashevskaya N.A., Xolopov A.V. Mejdunarodnaya ekonomika. – M.: «Delo i Servis», 2008. – 352 s.

32."Mejdunarodnie valyutno-kreditnie otnosheniya". Konspekt lekstiy. - M.: Prior, 2002. – 112s.

33.N.Jiyanova. Upravleniye gosudarstvennimi finansami. Uchebnik. T.: Iqtisodiyot-MoliY. 2019.-446 s.

34.O.S. Komolov va boshqalar. Davlat qarzlarini boshqarish. O'quv qo'llanma. – T.: "Iqtisod-moliya", 2018.259 b.

35.T.Malikov, O.Olimjonov. MoliY. Darslik. T.: Iqtisodiyot-MoliY. 2019.-969 b.

36.Tojiev R.R. Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari. O'quv qo'llanma. T."Adabiyot jamg'armasi". 2006-220b

37.Tomas A. Pugel, Piter X. Lindert Mejdunarodnaya ekonomika. – M.: Delo i Servis, 2003. – 800 s.

38.Zvi Bodi Robert, K. Merton «Finanso'» - M.: Vilyams,. 2003. 780s.

IV. Qo'shimcha adabiyotlar

39.Ikromovich, I.F. (2022). Analysis of resource taxes based on tax analysis technique. International Journal of Management IT and

Engineering, 12(12), 65-71.

40. International Economics by Thomas Pugel, 16th Edition, New York University, 2015, Mcgraw-Hill Series in Economics, USA.

41. International Economics: Theory and Policy, Global Edition by Maurice Obstfeld, Marc Melitz, Paul Krugman, 10th edition, 2015, Pearson Education, USA.

42. Isaev, F. (2021). Advantages of applying tax incentives in the conditions of economic crisis. International Journal of Marketing and Technology, 11(8), 15-25.

43. Jumaniyozov, I. T., & Abdumannobov, A. M. (2020). MANAGING PUBLIC DEBT. In Klyucheviy problemi sovremennoy nauki (pp. 3-7).

44. Qobulov X.A. Hududiy iqtisodiyot va mahalliy byudjetlar imkoniyatlarini oshirish yo'nalishlari. Iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent: 2006. – 23 b.

V. Internet saytlari

1. www.cbu.uz - O'zbekiston Respublikasi Markaziy bank rasmiy sayti.

2. www.imv.uz - O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va molia vazirligi rasmiy sayti.

3. www.lex.uz - O'zbekiston qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.

4. www.minfin.ru

5. <http://europa.eur.int>

6. <http://publicfinance.uz/materials>

7. <http://www.cnews.ru/reviews/free/gov2005/part8/europe.shtml>

8. <http://www.worldbank.org.ru>

MUNDARIJA

KIRISH		3
I-BOB	XALQARO MOLIYA INSTITUTLARI FAOLİYATINING NAZARIY-AMALIY AHA-MIYATI	6
1.1.	Xalqaro moliya institutlari tasnifi.....	6
1.2.	Zamonaviy jahon moliya tizimida xalqaro moliya institutlarining rivojlanish holati tahlili.....	35
1.3.	Zamonaviy jahon moliya tizimida xalqaro moliya institutlari faoliyatida ajratilgan kredit va grantlari tahlili.....	48
1.4.	Zamonaviy jahon moliya tizimidagi xalqaro moliya institutlarining global halqaro kreditlari tahlili.....	53
1.5.	Zamonaviy jahon moliya tizimida Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB)ning oʻrni va rivojlanish tendensiyalari tahlili.....	60
II-BOB	OʻZBEKISTON RESPUBLIKASIDA DAVLAT ICHKI VA TASHQI QARZLARINING TASNIFI VA SAMARALI BOSHQARILISHI	66
2.1.	Davlat qarzining nazariy va empirik adabiyotlar sharhi.....	66
2.2.	Davlatning ichki va tashqi qarzlari tarkibi va tasniflanishi tahlili.....	79
2.3.	Davlat ichki va tashqi qarzlarining valyuta tarkibi tahlili.....	91
2.4.	Oʻzbekistonning tashqi qarzida kreditorlar tarkibi tahlili.....	100
2.5.	Davlat ichki va tashqi qarzining tarmoqlari va qaytarish muddatlari boʻyicha boshqarish tahlili ...	113
2.6.	Davlat ichki va tashqi qarzlarini jalb qilish muammolari va ularni samarali boshqarish yoʻllari	125

III-BOB	XALQARO MOLIYA INSTITUTLARI KREDIT LINIYALARI HISOBIGA INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRILISHI	144
3.1.	Xalqaro moliya institutlari kredit liniyalari hisobidan investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun ajratilgan kreditlar tahlili	144
3.2.	Xalqaro moliya institutlari kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayoni bosqichlari tahlili.....	147
3.3.	Jahon Banki guruhi tomonidan mintaqalarni rivojlantirishga ajratilgan kredit mablag‘lari tahlili	152
3.4.	Osiyo taraqqiyot banki tomonidan mintaqalarda investitsiya loyihalarini moliyalashtirishga ajratilgan kreditlar tahlili	162
3.5.	O‘zbekistonga xalqaro moliya institutlaridan kredit liniyalari va investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun jalb etilgan mablag‘lar tahlili	168
3.6.	O‘zbekistonda xalqaro moliya institutlari kredit liniyalari hisobiga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish samarasi tahlili	173
4-BOB	XALQARO MOLIYA INSTITUTLARI ORQALI MAMLAKATIMIZ IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRADIGAN LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISH ISTIQBOLLARI	179
4.1.	Xalqaro moliya institutlari va ular faoliyatining asosiy yo‘nalishlari tahlili	179
4.2.	Xalqaro moliya institutlari tomonidan O‘zbekiston loyihalariga ajratilgan mablag‘lar tahlili.....	184
4.3.	Xalqaro moliya institutlari orqali mamlakatimiz loyihalarini amalga oshirish tartibi tahlili	195
4.4.	Xalqaro moliya institutlari orqali mamlakatimiz loyihalarini moliyalashtirish holati tahlili.....	198

4.5.	Mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishda xalqaro moliya institutlari orqali moliyalash-tirilayotgan loyihalarning istiqbollari	214
4.6.	Xalqaro moliya institutlarining mamlakatimiz iqtisodiyotini samarali rivojlantirish borasidagi ilmiy amaliy konseptual takliflar	220
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR		229

**TUXTABAYEV JAMSHID SHARAFETDINOVICH
ABDIKARIMOVA DINARA RUSTAMXANOVNA**

**XALQARO MOLIYA
INSTITUTLARINING
MAMLAKATIMIZ IQTISODIYOTINI
RIVOJLANTIRISHDAGI
ISTIQBOLLARI
MONOGRAFIYA**

Toshkent – "PUBLISHING HIGH FUTURE" – 2025

Muharrir:	D.Normatova
Tex. muharrir:	M.Tursunov
Musavvir:	Sh.Zoxidova
Musahhih:	E.Sultonova
Kompyuterda sahifalovchi:	A.Ismailov

E-mail: innovatsiya.nashriyot@mail.ru. Tel.: +99899.920-90-35

Nashr lits.: № 3226-275f-3128-7d30-5c28-4094-7907, 10.08.2020.

Bosishga ruxsat etildi 11.12.2025.

Bichimi 60x84 ¹/₁₆. «Times New Roman» garniturası.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i: 15,5. Nashriyot bosma tabog'i 15,0.

Tiraji: 50. Buyurtma № 220.

**Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi»
bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shahri, Olmazor tumani,
Istiqbol MFY, Qora-Qamish 2/1 mavzesi, 22a-uy.**